

260830

Minerva

1832.

Nyóltzadik évi Folyamat.

Opto tibi vultum multa et præclara minantis.

HÓRAT.

ELSŐ KÖTET.

KAZINCZY FERENCZ

placere bonis
Quam plurimis

TERENTIUS.

FELSŐ MAGYAR-ORSZÁGI
MINERVA.

Nemzeti
FOLYÓ-ÍRÁS.

Nyolczadik évi Folyamat.

1832.

ELSŐ KÖTET.

JANUÁRIUSZ, FEBRUÁRIUSZ, MÁRTIUSZ.

A' Felséges kir. Magyar Helytartó-tanács' kegyes engedelmével.

KASSÁN,

ELLINGER ISTVÁN' CS. KIR. PRIV. KÖNYVNYOMTATÓ'
ÉS ÁROS' BETÜIVEL 'S KÖLTSÉGEIN.

260830

Él Magyar , áll Buda még !

KISFALUDY KÁROLY,

I.

ERDÉLYNEK

és az

Erdélyieknek Isméréte.

ÍRTA

KAZINCZY FERENCZ.

I.

FELOSZTÁSA 's TISZTVISELŐJI.

Erdélyt három Nemzet lakja. A' Magyarok Arpáddal jövének Európába 889. eszt.; a' Székelyek magokat az Etelye' (Atila) vezérlése alatt kijött Hunnok' maradékinak hirdetik; a' Szászokat I. Gyéza hitta elő Szaxoniából 's Flandriából. A' három egygy nemzetté forrada, de megtartván saját törvényeiket. (Benkő, Transilvania. I. 358.) — A' föld' neve a' Cancellaria' nyelvén 1130-ig Erdélyia volt, azolta Ultra- vagy Transilvania, mint-hogy Királyinknak túl fekvék Silvánián (a' Szilágyon.) — Nagy-Fejedelemségnek Mária-Therésia nevezte 1765. November 2-d. — A' Magyar nemzet' czimere Sas, emelkedő szárnyakkal; a' Székelyké Nap és Hold; a' Szászoké a' hét Vár; 's innen az Ország' neve az ő nyelveken.

A' Tiszti - Kalendárium így adja Tisztviselőjít 's felosztását:

I. Status Provincialis.

1.) Gubernium, Kolozsvárt, a' Gubernátor^s előlülése alatt. Consiliáriusa van 16, 's ezeknek titulusok: Illustrissimus Exc. Consilii Gubernii Regii Consiliarius Actualis Intimus; mert a' Kormányzék még viseli hajdani méltósága' fényét, midőn honi Fejedelmei alatt Országló-Tanács vala; 2000 forint fizetéssel; Secretáriusa 14, Concipistája 8; 's az elsőséget a' szolgálatbeli idősebbség adja, azokat kivévén, a' kik más Dicastériumoknál magok is Előlülők. Ennek állandó helyt I. Leopold Gyula-Fejérvárt rendele, hol az Apafi' idejéig is volt, 's Kolosvárra VI. Károly hozta által. A' Diéta 1743. Szebenben tartatván, a' Gubernium is oda költözék, és annak végével ott felejtetett. II. József Kolozsvárra hozta által. Erdély is a' lelkes Fejedelemnek köszönheti tehát, hogy Kormányzéke ott van, a' hol lennie illik, mint Magyar-ország, hogy Helytartói Tanácsa, a' mit az Ország régolta kívánt, 1784. Posonyból Budára méne le.

2.) Cancellária, Bécsben. Referendáriusa 4, Secretáriusa 7, Concipistája 5. — II. József ezt 1782, öszszecsatlá a' Magyar-országgal, 's Fő-Cancellarius Gróf (később Herczeg) Pálffy Károly alatt Al-Cancellariusok lettek Gróf Mailáth József, és Gróf Bánffy György, amaz Magyar-ország', ez Erdély' részéről, 's Bánffy kevés hónapok múlva Gubernátorrá nevezetvén, helyébe Gróf Teleki Sámuel lépe. II. Leopold külön választá a' kettőt, 's Teleki az Erdélyinek fejévé tétetett.

3.) Királyi - Tábla, Maros - Vásárhelyt. Van mellette 3 Itélő-Mester, 12 valóságos és 8 supernumerárius, de fizetést vonó Assessor, 5

Protocollista, 1 Szegények' Ügyésze. A' három Protonotáriusnak egygyike Catholicus, a' másik Református, a' harmadika Unitárius. Lutheránus Itélő-Mester nincs, mert perlekedő sincs. Erdélyben nincs Lutheránus, hanemha Szász, 's a' Szászok' pereit a' Szebeni úgy nevezett Universitas előtt perlenek.

Erdélynek nincs Septemvirátusa, 's a' perek a' Királyi-Tábláról, felsőbb megítélés végett, a' Guberniumra vitetnek, csak némelly neműek a' Cancellariára.

4.) Vármegyék (*Comitatus*), Vidékek (*Districtus*), Székek (*Sedes*.)

a) A' MAGYAR-FÖLDÖN:

1. Felső-Fejér (*Albens. Superior*) Várm. 2. Alsó-Fejér, 3. Küküllő, 4. Torda, 5. Kolozs, 6. Doboka, 7. Belső-Szolnok, (*Szolnok interior*) 8. Közép-Szolnok, (*Szolnok mediocris*) 9. Kraszna, 10. Hunyad, 11. Zaránd, — és a' két Districtus: 1. Kövár, 2. Fogaras. A' Szilágyot teszi Közép-Szolnok és Kraszna Várm. 's Kövár'-Vidéke.

b) A' SZÉKELY-FÖLDÖN:

1. Udvarhely Szék. Ennek leánya Bardocz. 2. Háromszék; a' Kézdi, Orbai, Sepszi székekből öszszeforrasztva. Leánya Miklósvár. 3. Csik, az Alsó és Felső. Leányai Gyergyó és Kászón. 4. Maros. 5. Aranyos.

c) A' SZÁSZ-FÖLDÖN:

1. Szebeni, (*Cibiniensis, Herrmannstädter Stuhl*) 2. Segesvári, (*Schässburger*.) 3. Brassói, (*Coronensis, Kronstädter*.) 4. Meggyesi, (*Medien-sis, Mediasch*.) 5. Beszterczei, (*Bistricensis*.) 6.

Szász-sebesi (*Sabaesensis*, *Mühlenbacher*.) 7. Nagy-Sinki, 8. Szeredahelyi, (*Mercurensis*, *Rossmarkter*.) 9. Kőhalmi, (*Rupensis*, *Ripser*.) 10. Ujegygházi, (*Ujegygházensis*, *Löschkirchner*.) 11. Szászvárosi, (*Szászvárosiensis*, *Brosser*.)

5. Taxális-Helyek:

1. Kolozsvár, (*Claudiopolis*, *Clausenburg*.) Szabad Kir. Város. 2. Maros-Vásárhely, Sz. Kir. Város. 3. Károly-Fejérvár, (*Alba Carolina*, *Carlsburg*) Sz. Kir. Város. 4. Szamos-Ujvár, — és 5. Erzsébetváros, két örmény Sz. K. Város. 6. Abrudbánya, Oppidum, Alsó-Fejérben. 7. Kézdi-Vásárhely, Opp. Háromszékben. 8. Vizakna, (*Salzburg*) Opp. Alsó-Fejérben. 9. Vajda-Hunyad, Opp. 10. Hátszeg, Opp. Hunyadban. 11. Sepsi-Szent-György, Opp. Hunyadban. 12. Székely-Udvarhely, Opp. 13. Bereczk, Opp. 14. Csik-Szereda, Opp. 15. Szék, Opp., Dobokában. 16. Kolozs, Opp. 17. Torda, Opp. 18. Enyed, Opp. Nobilium, Alsó-Fejérben. 19. Dees, Opp. Nob. Dobokában. 20. Zilah, Opp. privilegiat., Közép-Szolnokban. 21. Illyefalva, Opp. 22. Oláhfalva, Pagus privilegiatus.

A' Dietát a' Vármegyék', Vidékek', Székek' és Taxális-helyek' Küldöttjei teszik. A' Grófok, Bárók és Fő-nemesek közzül, a' Kormányszék' előadására, az Uralkodó tetszése szerint teszi a' felhívást, 's ezek az úgy nevezett Regalisták. A' melly famíliák és a' melly személyek már megtiszteltettek a' meghívással, azokat a' Kormányszék többé el nem mellőzi. — A' Dieta egy palotában tartatik. A' Rendek' Elölülője (*Statuum Praesidens*) a' palota' fenekében tartja a' kormányt. Előtte egy asztal mellett ül a' Királyi-Tábla- 's a' három Ítéző-Mester, egyike szembe a' kettővel. Itt kezdődnek a' padok, szembe az Elölülővel megszakadás nélkül. Mikor a' Guber-

nium megjelen az ülésekben, a' Gubernium a' Királyi-Tábla' helyére telepedik.

A' Vármegyékben az első Tisztviselő Fő-Ispány-nak neveztetik, a' két Districtusban Fő-Kapitány-nak; a' Székely Székekben Fő-Királybíráknak és Fő-Tiszteknek (*Supr. Jud. Regii*), 's mind ezek egymással egytekintetűek. De a' Száz-székekben csak a' Száz-nemzet' Ispánya (*Comes Nationis Saxonicae*) áll egy sorban amazokkal, nem a' többiek.

A' második Tisztviselő a' hajdan Magyar-országhoz tartozott Vármegyékben Vice-Ispány, az egyéb Vármegyékben és Székely-székekben Fő-Bíró (*Supr. Jud. Nobb.*); a' két Districtusban Vice-Kapitány,

A' harmadik Tisztviselő a' Magyar-országhoz tartozott Vármegyékben Fő-Szolgabíró, mint nálunk; minden egyéb Vármegyékben és a' két Districtusban kötelességeiket fizetett Assessorok viszik. A' mi ezeknél Solgabíró, az a' Székely-székekben, magyarul és deákul, *Dúló* nevet visel; a' többes számban *Dulones*. A' melly Megyékben Fő-Bírák is, Vice-Ispányok is vannak, ott a' Fő-Bírák ítélnek; a' Vice-Ispányok nincsenek jelen az ítélet-hozásban; az ő dolgok az ítélet' exequálása.

'S midőn nálunk a' Fő-Ispányi méltóságot a' hon' legelső nagyjai viselik, Erdélyben a' Fő-Ispánság kevesebb mint a' Kormányzéki Tanácsnokság, 's nem ezek lesznek Fő-Ispányokká, hanem a' Fő-Ispányok lesznek Guberniális Consiliáriusokká; és minthogy Erdélyben egy személy eggynél több hivatalt nem viselhet, (nincs öt példa ez ellen), itt maga a' Gubernátor sem Fő-Ispánya valamelly Megyének.

Olly igen különböztvén itt és nálunk a' köz dolgok' folyamatja, előmutatom a' Hunyad Vármegyei Tiszti-Kart, fizetésekkel:

Fő-Ispány, 1200 for. *Fő-Bíró* (nálunk ez *Vice-Ispány*) három; mert annyi a' Járás. *Eggynek-eggynek* fizetése 300 for.

Vice-Ispány (nálunk *Fő-szolgabíró*), három, 250 for.

Regius Perceptor, három, 300 for. — Mindenik alatt két *Rectificator Commissarius*, 100 for. fizetéssel; midőn ezek *rectificálnak* (magyar-országsan szólván, a' *dicátiót* teszik) minden ezer forint után 5 forintot veszen jutalmúl.

Fő-Notárius egy 250 for. *Vice-Notárius* kettő, 200 for. *Archivárius* egy, 100 for. *Protocollista* egy, 60 for. *Scriba* négy 50 for.

Szolgabíró (nálunk *Esküdt*) tizenkilencz ötven forinttal.

Ordinarii Assessores in Sedibus Generali et Filiali. Nincsen kiszabott számok és fizetések. Ezekre esztendőnkent 1200 forint van kirendelve. Az esztendő' végével felvetik, ki hány napot munkált, 's az szerint osztják fel a' pénzt.

Fiscalis Procurator egy, 80 for. *Pauperum Advocatus* egy, 60 for. *Viarum Inspector* egy, 300 for., és két *Vice-Inspector* 200 for.

Arendae Decimarum Perceptor, fizetés nélkül; de a' begyült pénznek tized részét veszi. — A' hajdani *Fejedelmek*, kiosztván a' *Fiscusra* ment jószágokat, fenntarták magoknak a' *dézmát*, 's az *Arendae Decimarum Perceptor* ennek árát szedi-be. Az *Approbata* című *Törvénykönyv* szerint az illy *dézmakalangyát* (aratási keresztet) a' birtokos négy garasával válthatja-be.

Stationalis Commissarius három, 60 for. *Silvarum Director* egy, 300 for. *Geometra* egy, 400 for. *Orvos* egy, 400 for. *Seborvos* egy, 80 for. *Bába* három, 50 for. *Carcerarius* egy, 100 for. *Obequitator* (Levélhordó) négy, 80 for.

II. Status Militaris.

A' Hadi Fő-Kormányzó' lakása Szebenben.

III. Status Cameralis,

más nevével Thesaurarius, Szebenben. Consiliáriusa 7, Secretáriusa 6, Concipistája 3.

IV. Status Ecclesiasticus et Scholasticus.

A' Római-Catholicusok', Reformátusok', Lutheránusok', Unitáriusok' religiója *recepta*, a' nem-eggyesült Oláhoké *tolerata*.

1.) Római-Catholicusok' Püspöke Fejérváratt 10 Kanonokkal. Ott a' Papi-Nevelő is, *Seminarium Sapientiae Incarnatae* név alatt. A' Lycéum Kolozsvárt a' Törvényi Kar' öt Tanítójával, öttel a' Philosophiának. Gymnásium 8, nagyobb Nemzeti-Iskola 10. — A' Fogarasinak nevezett görög-szer-tartású Püspök' lakása Balázsfalván. Kanonokja 10, Gymnásiuma 1.

2.) A' Reformátusok' Superintendense Enyedi Predikátor eggyeszer'smind. Dioecesis (Esperest-sége) van 15, Capitulum (az az, innen függő Lutheránus Eperestsége) 2. Nagyobb és kisebb Collégiuma 9; 's ezek' számában első és leggazdagabb az Enyedi.

3.) A' Lutheránusok' Superintendense mindég Bérethalmi Predikátor. Capitulum 14, Gymnásiumok 5. Valamint Reformáta Ecclesiáktól függenek némelly Lutherana Ecclesiák, úgy ezektől Reform. Ecclesiák és Predikátorok.

4.) Az Unitáriusok' Superintendense Kolozsvárt lakik. Dioecesis van 8, Collégiuma 3. Ecclesiák száma most 255.

A' nem-eggyesült Oláhok' Püspöke Szebenben, 6 Consistoriális Assessorral, 34 Archidiaconussal.

Erdélynek kiterjedése ezer száz kilencz negyszögü mföld. Népe ssége másfél millió. Helyei egyetemben kétezer ötszáz tizenhárom. Adója három millió Conv. pénzben. *Domestica Cassája* a' Megyéknek 's Székeknek nincs. Tisztjeik innen fizettetnek.

A' határszélek' népessége állott 1810. százharminczhat ezer száz harmincznégy lélekből. A' fegyverfoghatók két székely és két oláh gyalog, és egy székely lovag Regimentekre osztatának. A' haza által kiállított sereg együtt a' felkölt Nemes ségével, 1809. ötvenezer főt teve.

II.

ERDÉLYNEK TÖRTÉNETEI.

Erdély a' legrégibb időben *Dacia Mediterranea* nevet visele. A' mi a' Tisza, a' Maros, és a' Duna közt fekszik, *Dacia Ripensis* volt, 's *Alpestris*, a' mi Erdély és a' Fekete-tenger közt. A' Dákok Nagy-Sándor' idejében Sarmis Királytól függtének, tovább Cötisótól, Boeribistától, Dorpaneustól, Decebáltól. Ez megveré Domitiánt, 's Rómát adózójává tette. Traján letörlé a' szennyet, Christ. szül. ut. 102., 's Decebál orgyilkosokat küldé rá. De Traján előjöve Moesiából (a' Duna' jobb feléről), 's a' megvert Decebál, hogy elkerülhesse megaláztatását, kardjába ereszkedék.

Erdélyt 274-ig Dák és Goth nép bírá. Ezen-túl a' Hunnok Etelyének haláláig. Ennek fíjai, El-

lák, Dencsik, Hernyák, meghasonlának, 's Aldorich Gepidák' Királya őket elkergeté, míg viszont 554. az Avarok, kiket Alboin Longobárd szállított vala segédül ezek ellen, a' Gepidákat tolták-el.

Midőn a' Magyarok 889. az Urál' hegye, 's a' Volga, Zajk, Tobol folyamok' tájairól Európába áltjöttek, Erdélyben Gyeló uralkodék. Tihó (Tuhutum) után, ki Gyelót megverte, 's elfoglala tartományát, fija Horka vevé által az uralkodást; ettől fija, az idősb Gyula; a' hogyan Arpádot (az Almos' fiját, Előd' unokáját, Ögyög' kis unokáját, fija Zoltán követé, ezt Tas (Toxus); ezt Gyéza, ezt fija Vajk, keresztyén nevével István, a' szent Király.

Horka Erdélyi fejedelemnek Zombor nevű második fijától született unokája, az ifjabb Gyula, nem türheté hogy István a' magyar népnek, melly a' természet' nem ismért jóltevő Géniuszát források mellett tisztelgette, hol az kebeléből bugyogtatja elő a' mindeneket-tápláló áldást, Európai religiót ada, 's magát az Európai országlok' példája szerint, Királynak nevezteté, 's fegyverre költ az újító ellen, 's elfogattatott. István ötét, 's két fíjait Buát és Buknát, megkeresztelteté, 's Erdélyben fejedelemmé az ifjabb Zoltánt tette. Követőji, ha kiralyi vérből eredének, *Dux* czimet viseltek, külömben Vajdáknak mondattak.

Öt századokig így állának a' dolgok, 's Vajda II. Lajos alatt Zápolya János vala, akkor a' legtekinzetesb magyar. Nemzetsége már a' Nagy-Lajos' idejében fő méltóságokat visele; 's mind atyja István, mind ennek testvére Imre, Nádoraink voltak. Atyját Mátyás Király a' fegyverrel megvett Bécsben kormányzó Várnaggyá nevezte, 's eránta olly tekintettel valának az Ország' Rendjei is, hogy midőn a' Mátyás' halála után koronánkat hárman keresék, Zápolya Istvánra bízák meghatározását, hogy közzü-

lők mellyik választassék - meg. Anyja Hedvig Tescheni Herczegasszony volt, 's testvére Zápolya Borbára hitvese Jagello Zsigmond Lengyel Királynak, a' II. Ulászló Királyunk' testvérének. Birto-ka, itt és a' külföldön, temérdek; íft hetvenkét várat és urodalmat 's néhány Királyi városokat bírt, 's ő rá néze az igen nagy gazdagságú Ujlaki Lőrincz' minden kincse és jószágá. Gyakorlott katoná, ki már tizenkilenczedik évében vitézül harczola Királya mellett, nem mint altiszt, hanem mint vezér; 's olly kimiveltetésű, hogy polgári kormányra is alkalmasnak ítéltetheték. Vrancsics (Verantius) Antal Püspök írva hagyá egygy lelkes beszédét, mellyet ez a' Zápolya István az ő jelenlétében tartott a' Rendekhez. A' Dózsa Székely György' keresztos pórhadát ő nyomta el, 's e' nagy tett' jutalmául neki vala ígérve a' Nemzet által a' korona, ha II. Lajos maradék nélkül halna el.

II. Szulimán, megbántva II. Lajosnak oktalanságai által, jött a' maga kétszáz ezerével, 's Lajos parancsola a' Vajda Zápolyának, hogy negyvenezerét hozná utána; világosb rendelését, hogy útját hová vegye és mit tegyen, útjában fogja venni. Zápolya jött, és minthogy az ígért izenetet még Szegednél sem veheté, követet küldé a' Királyhoz, venni rendelését; sőt minthogy egész sereg nem mehet olly gyorsan mint egygy ember, hátra akará hagyni népét, 's szekeren menni a' Király után, hogy a' tanácsban 's verekezésben részt vehessen. De Tomori és mások nem láták szükségesnek bevárni Zápolyát a' maga negyvenezerével, 's Frangepán Kristófot a' tizenötezer horvással, 's Zápolya még követének vissza érkezése előtt megérté, hogy Lajos Mohácsnál 1526. August. 29-kén megveretett, hogy tábora el van szélesztve, 's maga elveszett.

E' híre benne nem leheté azon gondolatnak nem támadni hogy magát Királynak választassa meg. Verböczy és az ő fele már 1505., Rákoson és Hatvanban, végzést hozatának, hogy koronánk többé nem magyarnak ne juthasson, 's Zápolya bizott azoknak nem kis számokba, kik e' végzés mellett állottak. Ellenben az eggy részről III. Friedrich és I. Maximilián, más részről II. Ulászló közt 1491. Novemb. 23-dikán költ alku, és az 1515. Július 22-d. véghez ment Bécsi Házassági-kötés szerint *), koronánkat I. Ferdinánd, a' II. Lajos' testvérének Annának férje, szoros igazsággal kívánható **).

Zápolya erőtlennek érzé magát ellene kelni a' Szolimán' győzedelmes hadainak, mellyek Buda felé nyomúltak elő, 's eggy ideig Szegednél vesztegle, azután pedig Tokajnak került-fel, melly az ő birtoka volt, hogy itt szorosabban magához csatol-

*) Már a' Bonfin' Kiadóji felvevék mind azt, mind ezt, 's Istvánffi beszéli a' VI. Könyvben, a' mik következének. — Widemann Beatusnak *Justificatio et fundamentalis deductio, quod Ferdinandus, et ipsius conthoralis Anna, sint, et esse debeant, legitimus Rex et Regina, et heres coronae hung.* című munkáját lásd Práynál, *Annal. T. V. p. 134—167.*

***) Imhol I. Ferdinándnak rokonsága: — Nagyatyja I. Maximilián, 's hitvese Mária, a' Burgundi Herczegség' örököse; — atyja a' szép Filep, 's ennek hitvese Joanna, leánya Ferdinandus Catholicus Arragoniai Királynak, és Isabellának, a' Castilii 's Leoni Királynénak; ki ezektől az egész spanyol Monarchiát kapta szüléjítől; — testvérei 1. Ötödik Károly Római Császár, tovább csak Spanyol Király, mert a' Császári méltóságot Ferdinándnak hagyta; 2. Mária, II. Lajos Királyunk' gyermektelen özvegye; 3. Isabella, Christiernus Dan Király' nője. — Ezen utóbbiknak Christierna leánya ment Ferencz Lotharingi fejedelemhez, kitől I. Ferencz Római Császár is, Mária-Theresianak férje, eredett.

hassa a' kik a' közönséges riadásban hozzá futkosának, mint egyetlen menedékekhez. Hajlandóknak tapasztalván mind Prényi Péter Koronaórt, mind Várdai Pál Egri Püspököt kívánsága' teljesítésére, ennek az Esztergomi Érseki-széket ígért meg, annak Királyi Adománylevelet a' Sáros-Pataki vár' és urodalom' birására, mellyet Prényi Péter a' gyermektelen Pálóczi Antal' vesztével, Mohácsnál, erővel foglalt vala el, ha ez a' koronát előadja, és ha az vele őtet megkoronázza. Szolimán, közelítvén a' tél, kitakarodék a' magyar-földről, 's Zápolya ment, 's a' Király' holt testét Székes-Fejérvárratt Királyaink' boltjába eltemetteté, Novemb. 10-d. magát megválasztatá, 's a' következő nap Várdai Pál által megkoronáztatá.

Ecsedi Báthori István Nádor, engesztelhetetlen ellenje Zápolyának, futott az özvegy Királyné után; újabb Dietát tartá Pozsonyban, 's ott Ferdinándot megválasztatá. Ez megígéré Várdai Pálnak és Prényi Péternek a' mit nekik Zápolya adott, 's így 1527: Novemb. 3-d. ismét Fejérvárratt, ismét a' szent koronával, 's ismét Várdai Pál által, Királlyá koronáztatott.

Frangepán Kristóf azt tanácslá Zápolyának, hogy csapjon Austriára, 's Ferdinándnak adjon dolgot a' maga birtokaiban; de ez csak azt forgatván, hogy ő gyakorlott lelkes katona, Ferdinánd pedig épen nem az, jobbnak látá őtet egy szál kardra kihíni, a' mit ez királyi születéséhez illetlennek ismért, és el nem fogadott. Salm Miklós Zápolyát Tokajnál megveré. Szaladt tehát testvére' férjéhez, Zsigmond Lengyel Királyhoz, 's segédjéért könyörgött. De azt hite tartá az Austriai ház' hűségében, 's veszve volt, ha Lasky Jeronym a' Török Udvarhoz nem folyamodék az ő nevében, és ha egy

magyar születésű Paulinus barát Cestochowi Prior, *) meg nem szánta volna. Ez három ízben teve útát Magyar-országra, 's itt a' papságot, a' nemességet, a' föld' népét, buzdította, hogy a' magyar Királyt ne engedjék veszni, hogy mellette keljenek fel.

Lasky szerencsével tette kérését a' Nagyúrnál, 's Szolimán jött, 's győze, valamerre útját vevé, 's ostrom alá vette Bécset. De közelítvén a' tél, felbontá az ostromot, 's ment. Budát és a' Prényivel együtt elfogott koronát Zápolyának hagyta.

Zápolya nem vitte dolgait ügyetlenül, de megajná az anyaszentegyház' villámja, mivel keresztények ellen hitlenek' segédjével élt, 's Ferdinánd bele úna a' hadakozásokba. Megbékélének tehát

*) A' szertelen nagyságú ember felől ellenkeznek az ítéletek; miért? azt könnyű érteni. Önmaga ezt beszéli születése és életének elsőbb szakai felől (Pray *Annal.* V. 271.) Származását Kamisácz várában vette Horvát-országnak egyik fő házából. Atyja Utisenics György a' törökkel harczolva esett el. Anyja Martinuzzi Anna Velencei patrícius szülék', gyermeke volt. Nyolcz esztendőskorában a' Vajda Gubernátor Hunyadra vitté által, 's tizenhárom esztendejét ott vesztegette el tanulás nélkül, cselédi nyomorgásokban. Onnan a' Zápolya János Király' anyja' udvarába ment által, hihetőleg oda is, mint cseléd. Elcsüggedve sorsán, Paulínussá leve, 's minekntánna négy esztendeig élt egy tudós Pap' oktatásával, Sajó-Ládon, Borsod Várm., Pappá szenteltetett, 's Prior vala több helyeken. Zápolya Lengyel-országban, az ő kezei közt akará hagyni kincseit; de ő azokat áltvenni idegenkedett. A' helyett fáradhatatlan volt barátokat szerzeni a' magyar születésű magyar Királynak, 's azt szükségeiben pénzzel is segítte. — Fráter Georgius lévén neve a' Szerzetben, a' Fráter név által méne testvérére, 's ennek maradékai maig is a' Fráter nevet viselik vezetékül, *Ér-Keserű* praedicatorummal, melyet Biharban, ma is bírnak.

Váradon 1538. Febr. 24-d. Eggyike királytársásnak ismeré a' másikat. Jánosnak megígérteték, hogy ha megházasodik és fiat hágy, annak herczegi nevezettel maradnak meg minden birtokai, 's feleségül az Austriai - háznak egy leányát fogja kapni: Ferdinándnak pedig, hogy a' János' halálával, valamit ez most királyi hatalommal bír, reá vissza megyen.

János elvette testvére' férjének, a' Lengyel Királynak, Sforzia Bóna második hitvesétől született leányát, Isabellát, ki néki 1540. Július' 7-d. Budán János - Zsigmond fiát szülé. János ekkor Erdélyben múltatott, megsujtva bal tetemiben a' guta által, 's Szász - Sebesen gyógyítgatá megbomlott egészségét. Öröme a' hiren még betegebbé tette, 's megholt ott Júl. 21-dikén.

Ferdinánd kíváná a' Váradi kötés' teljesítését. De Martinúzi, már Váradi Püspök, Kincstartója a' Királynak, Ministere, a' Király' utolsó rendelése szerint Isabellának Corregense, a' gyermeknek gyámja, tagadá hogy az Országról az Ország híre nélkül végezni lehetett. Jánosnak tetemeit kikísérte Fejérvárra, 's a' kevés hetü gyermeket ott megkoronáztatá.

Ferdinánd alkudözni kezdé a' Királynéval, de a' Martinúzi' lelkét ismervén, ennek híre nélkül. Ez megsejté a' titkot, 's az ingadozó aszszonyt szobájába zárta. Rógendorff Wilhelm álgyúztatni kezdé Budát, 's Martinuzit nem csak hívnek találá a' királyi csecsemőhöz, hanem rettenthetetlennek is, 's elkészült Generálisnak. Hijába esvén minden igyekezete, cselre vetemedék, de az rosszúl üte ki: a' várba éjjel fellopódzott katonáji mind leszabdaltának. A' Püspök sisakot nyoma fejére, 's maga vezeté mészárlásra vitézeit. Rógendorff verve vala, 's megfuta sebeiben, 's Komáromban elholt.

Szolimán látván hogy a' lelketlen aszszony magát és gyermekét elveszti, táborával megtelepedék Pesten, 's fortélyal elfoglalván a' Budai várat, Isabellát beküldé Erdélybe, hogy azt, a' Tiszáig, ő és Martinúzi, a' gyermek' nevében bírják; Budát és az alsó Vármegyéket ő fogja igazgatni, míg János-Zsigmond felserdülend, akkor neki engedi.

Isabella 's gyáva Tanácsnokjai nem emésztették meg, hogy az *agens et pauper monachus* (Martinúzi így írta alá leveleit — (Pray, *Epist. Procerum.*) egy sorban áll egy Király' özvegyével, egy Király' leányával, egy Király' anyjával, és fenntebb mint ők, mint viszont Martinúzi nem hogy ezek az ő hüre nélkül alkudozzanak azon ország eránt, mellyet Zápolyának nagy részben ő szerze és ő tartá meg, mellynek kormányát az ő királyi barátja az ő ismert hűségére, az ő még Ferdinánd által is csudált és irigylett nagy lelkére bízta. Vádlójinak van e igazza, vagy neki, azt nem ezeknek szidalmaik után kell megítelni; az emberek mindég azt nézik vétkesnek a' ki vesz, 's a' nyomott fél gyűlölte a' nyomó papot; hanem a' dolgok nyugalmas és nem rettegeve tett végignézéséből. Nincs kérdés hogy a' három félre szakadás ellenkezett a' hon' javával. De minekutánna Martinúzi le vala kötelezve Jánosnak, özvegyének, fíjának, az ő vétke az marad, hogy a' gyermeket fel nem áldozá. Pray (*Epist. Procer.*) elő adja azoknak vallásaikat Martinúzi ellen, kik önmagok mondják hogy Martinúzinak nembarátjai voltak, 's azt tette a' mit illik, midőn azt híven adta elő; de az nem elég; azt is elő kellett volna adnia, a' mit barátjai vallottak, és a' mit maga vallhatott. — Király akara lenni a' Zápolya által bírt Erdélyben és Vármegyékben, azt mondják. Mintha nem volt volna az! 'S Pap lévén, és így gyermektelen, mi

kivánhatott több lenni mint a' mi volt? 'S nem látánk e, hogy midőn az eránta tiszteletlen Petrovicsot és Rendeiket Gyula-Fejérvárt álgyúztatá, szabadon ereszté Petrovicsot a' királyi hatalom' jével, a' szent koronával?

De látá végre hogy a' török ótalomhoz nincsen mit bizni, hogy Isabella soha sém tér magához tántorgásaiból, hogy ő öregszik, 's testi ereje fogy, 's megtevé a' mit eddig mindég ellenze, még most is hübb a' gyámlott gyermekhez mint anyja, kit inte, hogy szemesen alkudjon. Erdély tehát és a' szent korona áltmenének Ferdinándra, 's Isabella és gyermeke Opúliába költöztek. Martinúzi, most már Esztergomi Érsek és Váradí Püspök egyszer'smind, 's Cardinalis azonfelül veszteg marada. Azonban ennek veszte utáu *) a' kis Zápolya segítve a' töröktől, ismét visszajött 's Ferdinánd kénytelen vala harminczezer arany adót fizetni hatalmas ellenségének. — János-Zsigmond meghala 1571. Martz. 13-dikén nő nélkül; Isabella 1559. Septemb. 15-dikén.

*) Történt az 1551. Decemb. 17-d. — Práy a' történetet így beszéli, *Annal.* V. 445. — Martinúzi Lippáról Alvinczra ment, hogy onnan Maros-Vásárhelyre induljon, Gyűlést tartani. Castaldo utána méne Alvinczra. A' Cardinalis becsülettel fogadta. Reggel, midőn bútoros szekereinek megnyittatott a' kapu, gyilkosai beszívárogtak a' kastélyba. Marco Antonio Ferrájo, Secretáriusa Castaldónak, bizonyos papirosokat nyújta be a' még öltözetlen és Breviáriumát olvasó Cardinalisnak, aláírás végett, 's a' midőn az teljesíté a' kérést, az undok ember hátúlról nyakszirtjébe veré törét. — *O Domine, quare hoc mihi?* mondá a' lerogyott Cardinalis, 's társai betörének reá, egyik ketté hasítja fejét, a' többiek pisztolyaikat belé lövik, karddal vagdalják, 's Vas Ferenczet hét sebekkel életben hagyják. A' holt test hetven nap hevere a' szobában, míg végre, azok a' rettegők, csakugyan elmerék, bár csendesen, temetni.

A' tavaly kötött alku szerint Erdély fejedelmi hatalmú Vajdát választhata, de a' ki a' Magyar Király' felsőségét megismerje, 's a' Rende'k e' méltóságot 1571. Május' 25-d. Váradí Fő-Kapitány Somlyai Báthori Istvánnak adák. Mind II. Maximilián, fíja I. Ferdinándnak, mind a' Török javalák e' választást; de Békési Gáspár, bízott kincseibe, mellyeket a' megholt Fejedelemtől vett is, vitt is, bízott a' Maximilián' segítésébe, ki őtet kedvelte, 's feltámada Báthori ellen. Ez körülvette Fogaras várát, 's Békési kénytelen vala megszabadni, 's Prágában keresni menedéket a' Császárnál. De 1575. ismét előjőve, segítve Maximiliántól, 's Báthorival megverekedett. Ez győze itt is, 's hogy alattvaló-jít a' fellázadástól elrettentse, sokakat megölete, sokaknak vadúl orraikat 's füleiket elmetélteté. Lengyel Királya választatván (megkoronázt. 1576. Május' elsőjén) testvér bátyját Kristófot, ennek kilencz esztendő's fíját Zsigmondot, Erdélyi nem Vajdává, hanem Fejedelemmé választatta meg, 's az Erdélyi-Fejedelem nevezetet királyi címjei közzé szövé. Született, a' szertelen nagyságú 's tudományokban is derekasan nevelt ferfiu István Erdélyi Vajdától *) és Telegdi Katából 1533. Septemb. 27-d., 's megholt 1586. Decemb. 16-d. Gyermekeket neki a' magánál tizenhölcz esztendővel idősb Jagelló Anna,

*) Zamosci Lengyel Cancellárius, férje Báthori Griseldisznak, a' Kristóf fejedelem' leányának ezt az Istvánt a' Király' sírkövén Palatínusnak nevezi, holott az nem Magyar-országi Palatínus, hanem Erdélyi Vajda volt. A' lengyel Zamosci a' Palatínus nevezet alatt lengyelesen a' hon első méltóságát értette. A' Palatínus István az Ecsedi-Báthoriak közzül vette eredetét, a' Vajda a' Somlyai ágról származott, 's Benkő a' kettőt összehévesztette.

leánya II. Zsigmond Lengyel Királynak, nem hagyta.

Kristóf 1582. Május 26-d. hala el, köszvényben. Öccse, a' Király, megjelene temetésén, 's az ország' igazgatását, a' Zsigmond' kiskorúsága alatt, Kendi Sándor', Zombori László' és Kovacsóczy Farkas' gondjaira bizta.

Zsigmond, Kristófnak és Bocskay Erzsébetnek fija, szül. Váradon, 1572. Aprilisben. A' három gyám nem tudta egyezni, 's így Erdély helyettek a' tisztelletes Géczy Jánost Gubernátorrá választotta. Ennek minden igyekezete az volt, hogy Erdély a' két hatalmasság közt békében maradhasson: de Zsigmond 1588. Decemb. 8-d. áltvévén Megyeesen a' fő hatalmat, nem engede a' jó tanácsnak, sőt azt mind követé, a' mit szilaj indulatai sugalltak. Neki nem béke kelle, hanem csillogó remények; 's Rudolfba vetvén bizodalmát, megtámadni szándékozott a' Törököket, 's a' kik tartóztaták, rakásra ölette, testvérét Báthori Boldizsárt felakasztatta. Anyja' testvérét Bocskay Istvánt 1595. Januáriusban Andolfhoz kiküldötte, 's ezzel a' nagy és gazdag Erdélyt a' kicsiny és szegény Opuliáért és Ratiborért felcserélte, de toldásúl *Illustrissimus* és *Sacri Romani Imperii Princeps* czímet, 's Arany-Gyapjat kapott hozzá, 's nőül Mária Christiernát, Károly Styriai Herczegnek, az I. Ferdinánd' fijának leányát, a' II. Ferdinánd' testvérét. Azonban kötését először, másodsor, harmadsor, negyedszer megszőgte; elhagyá Erdélyt, 's megviszszaszökött; lemonda méltóságáról, 's ismét felesküvék reá; szép és tiszteletes nőjét eltolta, 's midőn az indúlt, nem eresztette, de majd elküldötte; Cardinális akara lenni, megvarratá a' piros bibort, gyönyörködve sétált fel 's alá benne tükrei előtt; nagybátyját Cardinális Vármi Püspök Báthori Andrást megöletni

készült, majd ismét kibivá Lengyel-országból, 's neki méltóságát általadta; de midőn az, bujkálva Mihály Oláh-országi Vajdának győző serge előtt 1559. Novemb. 3-d. főbe veretett, ismét megjelené, azért, a' mint mondá, hogy Erdélyt a' Rudolf' Helytartója Mihály Vajda' 's Vezére Bászta György' kezeikből kiragadja; első dolga azonban az volt, hogy az ezek által undokúl sanyargatott Erdélyt nekik átteressze. Végre 1602. Prágába vette magát Rudolphoz, hol haláláig, 1613. Mártz. 27-dik mint az a' szerencsétlen, ki felől nem lehetett tudni, ha gonoszabb e vagy bolondabb, kimélő fogságban tartatott.

Székely Mózes felkele, 's segítve Bektes Basától, egymás után szedé vissza a' Rudolf' embezeitől elfoglalt városokat; de Radula Oláh-Vajda feltámadá ellene, Székely elesett, nagyjai pedig, 's ezek közt Bethlen Gábor is, magokat Magyar-országra vonták ki. Bászta György Erdélyben, Barbiano-Belgiojosa János-Jakab pedig, egykor Carthusiánus barát, Kassa körül dúltak, fosztottak, vérengeztek. Éz inségben mindenek Bocskay Istvánra fordíták szemeiket; de az semmi kérésnek, buzdításnak, erőszaknak nem engedé, 's Rudolf ellen feltámadni nem akara. De midőn Belgiojosa az ő birtokait is foglalgatá, (Kerekit és Szent-Jóbót, Biharban) 's látá hogy az ő személye után ólálkodik, Fejedelemnek kiáltatván ki, előbb Szerencsen, Tokaj mellett, 1605. Apríl. 15-d, tovább Meggyesen Szeptemb. 14-d. fegyvert ragada. Bethlen Gábor a' Székely Mózes' maradványaival, 's Lippai és Németh, mind ketten Balázsok, a' Hajdu-városok' erejével mellé állottak, 's Kassa örvendő nyitá meg neki kapujit, Mehmet Basa pedig egy koronával ajándékozta meg, 's úgy kívánta hogy Magyar-országi Fejedelemnek neveztesse ma-

gát, de a' mit ő tenni nem akart és nem tett. Neki nem a' maga nagygyátétele, hanem a' polgári 's vallási szabadság volt czélja. Az egy reszről Mátyás Fő-Herczeg, más reszről Illésházy István által 1606. August. 6-d. megkötött Bécsi béke a' háborgásokat elcsendesítette. Bocskay meghala azon eszt. Decemb. 29-d. Kassán, a' mint gyaníták, Cancellarius a' Kátai Mihály által méreggel étetve-meg, 's magzatok nélkül.

Bocskay az Erdély' Rendeit testamentomában kérte-meg, hogy helyébe az ifju, lelkes és gazdag Homonnay (Drugeth) Bálintot válaszszaak fejedelmekké, de azok nem őtet, hanem ipáját, az öreg és köszvényes Rákóczy Zsigmondot ültetéek kormányokra. Rákóczy a' fejedelmi méltóságot elfogadni nem akará, de engede az erőszaknak, 's 1607. Február. 8-d. felesküdt 1608. Martz. 3-d. méltóságáról le is mondott, 's Szerencsre (Zemplény Várm.) kiköltözött, 's ott azon eszt. Decemb. 5-d. megholt.

Báthori Gábor, fija a' Cardinális-Fejedelem István nevű testvérének, sok pénzen vette-meg az azt szerető Rákóczytól a' fejedelmi méltóságot, 's úgy viselé magát, hogy reszketnie kelle a' felingerlett néptől. E' rettegései közt elébb Bethen Gábor, azután Géczy Andrást kiküldé a' török udvarhoz, hogy neki annak óltalmát nyernék-meg. De azok nem menték, hanem vádlották, 's Bethlen, egykor híve a' még nem rossznak, azon volt, hogy a' védelem nem neki adassék Erdély ellen, hanem Erdélynek ő ellene. Báthori titkon a' Mátyás Császár és Király' ótalmához folyamodék, 's ki-futa Váradra, hogy ott várja be a' remélt segédet. 'S midőn itt egy nap kikocsizék a' ferdőbe, Szilasy János és Nadányi Gergely, két elkészerített férj, az undok embert szekereben támadták meg, 's 1613. Octób,

27-d. öszszekonczolák. Benne veszett ki a' nagy fényű 's gazdagságú ház, melly a' hazának olly sok jó és olly sok⁴gonosz fiakat és leányokat ada. — Benkő nőtelennek mondja, de tévedéssel; hitvese Palocsay Anna volt. Lásd Wagnert a' kiholt nemzetségek' leírásában.

Fejedelemmé most Bethlen Gábor eskedtettet fel, az nap, mellyen Báthori elveszett, Csik, Gyergyó és Kászon székek' Fő-Kapitánya. A' vallásbeli gyűlölködés, melly csak örve vala a' ravasz kevélységnek 's tisztos czim az erőszakra, nem fogyott, hanem nőttön nőtt. E' düh gyötré akkor az egész Európát, 's kívülről jött közzénk. II. Lajos alatt (1525. Artic. 4.) végezés vala hozva, hogy valaki Lutheránus, elevenen égettessék meg, 's Zápolya és Martinúzi nyomák az újítás' lelkétől megszállottakat, valahogy lehet; Ferdinánd 's fija, a' lelkes Maximilián, valamint a' bölcs Báthori István, hívei felekezeteknek, de idegenek attól hogy lelkeken uralkodjanak, szelídek voltak: de az a' vad idegen katonaság, méllynek kivitele olly gyakran vala kérve és ígérve, 's azok a' rabló idegen és honi Generálisok és Tanácsnokok, elhajták a' jó fejedelmektől is a' népek' szívét. Bethlen, segédre szólítva a' csehek által, 1619. Septemb., tizennyolcz ezer emberével áltjőve Magyar - országra, 's már Octób. 14-d. kezében vala Kassa, 's nyomban a' Bányavárosok, 's Nagy-Szombat, és Pozsony, 's ezzel együtt a' szent korona is, 's Forgács Zsigmond, a' Nádor. Az ott öszszegyültek öt Magyarország' Fejedelmének választák meg; 1620. August. 25-d. pedig a' Besztercze - Bányai Gyűlés (Zólyom Várm.) Magyar-országi Királynak, 's ő élni kezde a' nevezettel, de magát, bár kezében vala a' korona, megnem koronáztatá, melly mind bölcseségét bizonyítja, mind szerénységét. A' háborgá-

soknak a' Nickelspurgi béke vete véget 1621. Decemb. 31-d. Nyugtalan elméje a' nyugtalan időben másodszor is, harmadszor is fegyverhez hajtá, 's így kötetének az újabb békék ismét ott 1624. Jul. 2-d. és 1626. Decemb. 28-d. Ajánlást teve II. Ferdinándnak, hogy a' Törököt egész Európából kiveri, csak itt és a' külföldön engedessék vallási szabadság. Szándéka az volt, hogy a' mit közös erővel a' Duna' jobb felén Magyar-országhoz visszanyerendek, maradjon a' királyé: ő Erdélyt tartja meg, de kiterjesztve a' Fekete-tengerig, Dácziai Királyság neve alatt. Eszterházy Miklos, engesztelhetetlen ellensége Bethlennek, jónak látá a' levelet a' Töröknek küldetni, hogy az lássa, a' pártfogolt Bethlen' hűségéhez mit bizhatik, 's így elnyomathassék. Bethlen az írást és pecsétet az ő vesztére koholt hamiságnak hazudá, 's véresen boszszulta meg az elnem fogadott ajánlást. (*Kemény Autobiogr. Rummy Monum. Hung. T. II. III.*) — Megholt vízkórságban 1629. Novemb. 15-d., élet. 49. eszt.; 's magzatok nélkül ez is. Elsőbb hitvese Károlyi Susána; második a' Brandeburgi Katalin.

Bethlen még 1626. Máj. 24-d. követőjének választatá meg gyenge elméjű özvegyét, 's Gubernátorrá mellé testvérei, Bethlen Istvánt, nevezte ki. De a' Rendek, szégyelvén hogy ez Csáky Istvánnak titkon szült, 's megbántva az által hogy kedveltjét a' fejedelmi-székre akará emelni, megfoszták méltóságától.

A' Gubernátor Bethlen nem merte remélni hogy megválasztatik, 's fijas Istvánt 's vejét Albisi Zólyomi Dávidot titkon kiküldé Rákóczy Györgyhöz, a' Fejedelem' fijasához, hogy jönné; ha megjelen, bizonyosan megfog választatni. De reménysége eleu megválasztatván, elébe küldé Váradig, 's kérte

hogy térjen vissza útjából. Azonban Rákóczy megjelent, 's a' Segesvári Diéta 1630. Septemb. 23-d. nem őtet hagyá meg székében, hanem abba Rákóczyt ülteté.

A' Magyar-országi Protestánsok' panaszai Rákóczival is vegyvert fogatának. Frigyet kötvén elébb a' Svédekkel, kik III. Ferdinándot nyomták, áltjove a' Meszesen, 's szíute Morva-országig hata. A' béke Linczben kötött meg 1645. Septemb. 16-d., 's az a' Protestánsoknak kilenczven templomot ada vissza.

Rákóczy sok igazságtalanság és erőszak által gazdagította meg házát (lásd Gróf Bethlen Imrét, a' *II. Rákóczy György idejében*, Enyed, 1829.), 's Lórántffy Susánától szül. György fiját már 1642. Febr. 19-d. követőjének választatá meg. Gögjének ez sem vala elég; hanem meghalván Ulászló Lengyel Király, Varsóba küldé Bethlen Ferencz Udvari-Marsalát, hogy ott néki vásárolna barátokat. De a' halál 1648. Octób. 11-d. élet. 55-d. eszt. kiforgatá merész reményiből.

Fija a' II. György 1649. Január. 23-d. lépe méltóságába. Ez egyetemben birá a' mit uralkodóban kívánhatni, 's mind ezt igen nagy mértékben: lelket, nagy gondnal mivelt elmét, tüzet, ifjúságot, deli termetet, igen szép arczot, atyjáról is, anyjától is igen sok pénzt; sokat feleségével veve, a' királyi fényü 's gazdagságú Báthori-ház' utolsó maradékával, 's maga ő a' Moldvai 's Havasalföldi Vajdákat adózójivá tette. Erdély ragyogni kezde az Európai hatalmasságok' sorában. De a' legszebb remény eltűnt, mint a' legszebb álom. Hogy elérhesse a' mit atyja óhajtott, segédet vive a' Lengyeleknek a' Svéd és a' Perekopi (Krimiai) tátarok ellen, majd ismét ezek ellen csatlá magát a'

Svédekhez. De azokat honjokba szólítá saját bajok, 's Rákóczyt a' lengyelek és tatárok megtamádák. Elvesztve tábora' legnagyobb részét, alig tudá Ecsedre érni, hol nőjét hagyta volt, 's az utána omló lengyelek Munkács' és Patak' táját tűzzal vassal pusztították, a' tatárok Erdélyt.

Rákóczyt eltiltotta vala a' Török, hogy magát a' lengyelek' dolgaikba ne avassa, 's megbantva engedetlensége által, Erdély parancsot veve, hogy válaszszon új Fejedelmet. A' Rendek Rhédey Ferenczre bízák a' kormányt, de csak addig, míg engesztelő követek Konstantinápolyból visszajő. Rákóczy rá üte a' Meggyesen dietázó Rhédeyre, 's 1658. Január. 24-d. megragadá a' kormányt.

A' Török Barcsai Ákost ismérteté Fejedelemnek a' Maros-Vásárhelyi Dietán 1658. Novemb. 6-d., 's küldé sergét Rákóczynak megalázására. A' csata Gyalunál történt 1660. Május' 22-d. Fenes és Kolozsvár közt. Rákóczy veszte, de igen nagy dicsőségben: tizenhét török katonát szaba le saját karjával; alóla négy ló lövetett ki, éltét az ötödiken mentette meg, átlöve jobb oldalában, baljában áldöfve, 's három veszedelmes sebbel fején. Ájúlгатások közt vivék gyalogszekerem Váradra, hol Jún. 7-d., életének 40-d. eszt. megholt.

Kemény János, Rákóczynak egyik lelkes Vezére, közelített Krimiai fogságából, 's Barcsai a' hírre követeket küldé hozzá, kik őtet fejedelmi méltóságával kínálják meg. Ez érzé hogy rá e' zavarban szükség van, 's elfogadta azt, minekutána a' Száz-Régeni Dieta Decemb. 24-d. megválasztotta. Most Barcsait a' Görgényi várba záratá, 's orozva megöleté! Elébb ennek testvérét Andrást akasztatá fel.

A' Török úgy szereté tekinteni Erdélyt mint-ha az övé volt vólná, 's minthogy az ő Barcsaiját

Kemény eltolá 's megöleté, ellene Apafi Mihályt hirdetteté ki fejedelemnek. Ez hogy Ali Basának ellent állhasson, Montecuculinak segédjéhez folyamodék. Nagy-Szőlősnél 1662, Jánár. 23-d. megütközött Kucsuk Basával, 's más nap az elhullottak közt öszszetaposva találtatott.

Erdély tovább nem tarthatá magát, 's az idejét imádkozások, theologiai munkák' dolgozása, óravonogatás és mindennapi részegségek alatt töltő Apafi nem az az ember volt, a' ki bomlott dolgot eligazíthasson. Nem láta tanácsosabbat mint hogy magát és az ő Erdélyét Leopoldnak ótalmába 's kegyelmeibe ajánlja. Követeket küldé Bécsbe, kik végezzenek. A' kötés XXIV. cikkekben készülemeg 1686. Június 28-d., olly kölcsönös fogadásal, hogy az a' Török előtt titokban maradjon, még ha vele a' béke megkötetnék is. Az Apafi' fíjának választása előre fogadtatott. Eggy későbbi kötés következésében 1687. Octób. 27-d. a' Leopold' hadai ellepék Erdélyt. Most, 1688. Május' 9-d. a' Rendek jelentést küldének fel Bécsbe az Eperjesi hóhérlások miatt rosszszül elhíresedett Gróf Caraffa Antal által, ki vezére vala a' Császári sergeknek Erdélyben, hogy ők az anyaországhoz visszatérni készek lesznek, ha igazaik', 's a' vallás' szabad gyakorlásában meghagyatnak. Leopold elfogadá az ajánlást 1688. Jún. 17-d., 's Erdély így elére rég olta keresett boldogságát. Apafi Mihály meghala 1690. April. 15-d. élet. 58-d. eszt., fíja pedig Mihály, a' II., lemonda Erdély' birtokáról, 's Bécsben lakott tízezer for. esztendei kegy-pénzből. Benne hala ki nemzete.

Thököly Imre, fíja Istvánnak, 's az özvegy I. Rákóczy Ferencznének férje, újra megzavará a' nyugalmat. Képzeltetetlen merészséggel, fa-gallyakat kötöttetvén a' lovak' farkaikhoz, a' legmeredekebb

tetőken jöve által Töröcsnél, 's hőstettét nemzetünk' legcsillogóbb fényei közzé számlálhatatnánk, ha az magunk ellen nem volt volna elkövetve. Olly maga elszánásával verekedék meg 1690. Auguszt. 21-d. Zernyest mellett, Brassó' táján, hogy Leopoldnak minden Vezérei vagy elhulltak vagy elfogattak. A' Fő-vezér, Heislerheimbi Gróf Heisler Dónát, maga is hadi-fogoly leve, az Ország-Generálisa pedig, a' Szent Római Birodalombeli Grófsággal Leopold által megtisztelt Teleki Mihály, elesett.

De a' békétlenkedések a' Thököli' megbukásával sem érének véget. A' Rákóczy-ház nem feledheté egykori nagyságát, 's az felé sokan hajlotanak, mert még közel vala a' szenvedett bántások' emlékezete.

Rákóczy II. Ferencz anyjával Zrinyi Helenával, 's testvér nényével Juliána-Borbárával, Munkácsou 1688. Január. 14-d. elfogatott, Bécsbe vitetett 's Cardinális Prímás Kolonics Leopoldnak és Gróf Csáky István Ország-Birájának felvigyázásaik alatt az Austriai ház' hűségében neveltetett. Elkeseredett elméjét ingerlék a' Franczia udvar' buzdításai. Titkos szövetségbe elegyedék XIV. Lajossal, 's levelét a' Bádeni Lajos' nevét viselő Regimentnek egy Longueval nevű franczia születésű Hadnagy által akará kezébe juttatni a' Királynak, de az Párizsi útjában, Linczben, elakasztatott. Ezt azután a' Rákóczy' elfogatása követte, Sároson 1701. April. 18-d. Együtt fogattak el vele, de kiki a' maga jószágában, Vay Ádám, László, és Mihály, Szirmay István és Okolicsányi Pál, 's ezek mind Bécs-Ujhelybe vitetének. De Rákóczy onnan Novemb. 8-d. és 9-d. közt éjjel, segítve Kapitány Lehmann felvigyázójától kiszökött, 's Lengyel-országba vette magát. Végre 1703. Júl. 7-d. Munkácsou ereszté

ki *Recrudescunt* szón kezdett Manifestumát, 's a' lázadás' tüze elborítá az országot. A' Szécsényi mezőben 1705. Septemb. tartott Convent a' Magyar Confoederáció' Vezérének, a' Maros-Vásárhelyt tartott Gyülekezet pedig 1707. Martz. 28-d. Erdély' Fejedelmének választotta meg, 's így tartá királyi pompával Dietáját Ónodon (Borsodban), maga a' legszebb férfi az egész seregben; lobogó fekete hajjal, szemöldökkel, szemekkel és bajusszal, lilium-fejérségű arcczal, 's orczával mint a' piros barack. A' sokra ment, 's Gróf Bercsényi Miklós első, 's Gróf Forgács Simon második Generálisainak visszalodásaik által elromlott készüléteknek, a' Szathmári 1711. April. 29-d. kötött béke vette véget. Rákóczy Lengyel, Angoly- és Francia-országokba vette magát, 's végre Rodostóba, a' Marmorai-tenger' szélén, hol 1735. April. 8-d. megholt. Két fiai, József és György, familiai nevek helyett Markgraf von Sanct-Carl, a' másika Markgraf von Sanct-Élisabeth nevet kapának, 's maradék nélkül holtanak el; amaz a' török földön, ez Párizsban.

III.

A' RÁKÓCZY-HÁZ.

(Lásd a' ház' eredetét, elágazását, történeteit, Kassai Minerva 1826. IV. Negyed, lap. 941—960.

A' törzsök Bugad- (Bogát) Radvány nevet visele, 's 1282. már ismeretesek előttünk Gyapoly és Illyés testvérek. Ezeknek maradéka Rákoczy Zsigmond 1517 megvette Felső-Vadászt Abaujban, 's a' familia' Rákócz praedicatuma helyett felvette az általa szerzett birtokét.

Ennek János Likavai Kapitány fijától (élt 1588.) született I. Ferencz Zemplényi Vice-Ispány 1583—1588, és Zsigmond, az Erdélyi Fejedelem.

Z S I G M O N D

Erdélyi Fejedelem 1607. Febr. 8-d. — 1608. Martz. 3-d.

Megholt Szerencsen 1608. Decemb. 5-d:

Három nőjei valának: Bekényi Alaghi Judittól leve Erzsébet, Gróf Homonnay (Drugeth) Bálint Ország-Bíránk' hitvese; — a' harmadiktól semmi magzata nem maradt. A' másodiktól Gerendi Annától:

1. GYÖRGY (az I.); Fejedelem leve 1630. Septemb. 23-d.; mh. 1648. Octób. 11-d. — Menyegzője Serkei Lórantfy Susánával 1616. Apríl. 18-d.	2. Zsigmond; mh. 1620. Decemb. 26-d. maradék nélkül;	3. Pál, orsz. Bí- rája.—Ennek László fija elesett Váradon 1664. Májusban, 's csak Erzsébet leá- nyát hagyta.
--	--	---

† 1. GYÖRGY (a' II.); mh. sebeiben 1660. Jún. 7-d. nője Som- lyai Batori Sófia.	2. Zsigmond. nője Henrica, Pfalz-Rhei- ni Herczeg-assz. — mh. 1652. Febr. 2-d.	3. Ferencz. gyerm. koráb. holt. el.
--	---	--

FERENCZ (az I.),
választott Erd. Feje-
delem mh. 1676. Júl. 8-
d. menyegzője Zrinyi
Helenával.

1. Juliána-Borbála,
férje Gróf Aspermont
Góbert Ferdinánd Ge-
nerális.

2. FERENCZ (a' II.);
választott Erd. Feje-
delem. szül. 1676.
Septemb. 4-d. mh.
1735. Apríl. 8-d. nője
Carolína - Amália,
Hessen - Wanfriedi
Fejedelem-assz.

1. József,
(Markgraf von Sanct.
Carl) mh. Csernavo-
dán 1738. Nov. 10-d.

2. György,
(Markgraf von Sanct.
Elisabeth) mh. Pá-
rizsban, 1732. nője
Marquise de Bethune

IV.

ERDÉLYNEK GUBERNÁTORAI.

(1690 olta.)

1. Losonczi Gróf Bánffy György, 1692. Január. 10-d. olta haláláig.

2. Göncz - Ruszkai Gróf Kornis Zsigmond, 1713 olta haláláig, 1731. Decemb. 15-d.

3. Hallerkői Haller János, 1734 olta haláláig, 1756. Octób. 18-d.

4. Gróf Kemény László, 1758. Júl. 6-d. olta 1762. Május 22-d.

Ennek hivatalát átvette Generalis Báró Buccow Adolf Miklós, mint Praesese a' Guberniumnak. Ez állítá fel a' határnok-katonaságot. Megholt 1764. Május' 18-d.

Követte Generális Futaki Gróf Hadik András, azon eszt. Aug. 7-dikéig. Ismét 1768. Martz. után Gróf ODonell Károly; ezt Gróf Auersperg Maria József 1770.

5. Báró Bruckenthal Sámuel, nagy barátja Buccownak, 1774 leve Gubernium' Praesese, 's 1777. Gubernátor. Lemonda hivataláról 1787. Május' elsőjén.

6. Gróf Bánffy György II. József Gubernátornak nevezte, 's az 1790-diki Dieta annak megválasztotta. Szül. 1747. Decemb. 23-d.; mh. Kollozsvárt 1822. Július' 5-d.

7. Branyicskai Báró Jósika János Gubernium' Praesese 1822. Novemb. 25-d. olta.

V. P Ü S P Ö K Ö K.

(1690 olt.)

1. Kada István. mh. 1695.
2. Illyés András, egyik tiszteletes hőse nyelvünknek, lett 1696. Január. 19-d.; mh. 1713.
3. Báró Mártonffi György, lett 1713. Febr. 18-d.; mh. 1721. Septemb. 5-d.
4. Meggyesi Báró Mednyánszky Ferencz, lett 1722. Mártz. 6-d.; de hivatalát nem viselte.
5. Antalfy János lett 1724. Június' 14-d.; Báróvá nevezteté magát ugyan-azon eszt.; mh. 1728. Június' 10-d.
6. Sorger György lett 1729. Február 25-d; Báróvá leve 1729.; mh. 1739. Septemb. 16-d.
7. Báró (később Gróf) Zétényi Klobusiczky Ferencz 1741. Február. 7-d; majd Zágrábi Püspök; végre Kalocsai Érsek. Megholt 1760. Sabbatho sancto.
8. Sztojka Zsigmond, 1749. April. 25-d. Báróvá leve ugyan-azon eszt. Lemonda hivataláról 1759.
9. Gróf Batthyány József, fija Lajosnak a' Národnak, lett 1760. Máj. 13-d.; tovább Kalocsai, 's 1776. Július' 2-d. olt. Esztergomi Érsek; installálta Cardin. Bécsi Érsek Migazzi Kristóf. Maga is Cardinalis osztán. Megholt 1799. Octób. 23-d.
10. Báró Bajtay Antal József, egykor Piarista; egyik Tanítója II. Józsefnek, 1760. Octób. 5-d.; mh. 1772. Septemb. 25-d.
11. Pius Mansador 1772.; mh. 1774. Aug. 30-d.
12. Gróf Kolonics László, szül. 1736. Decemb. 7-d.; Püspök 1774.; Váradi 1780.; Kalocsai Érsek 1788. Mártz. 10-d.; mh. 1817. April. 23-d.

13. Gróf Batthyáni Ignác, Egri Nagy-Prépost, lett 1780. Június' 28-d.; mh. 1798. Novemb. 17-d.

14. Mártonffy József, Inspector a' Nemzeti Iskoláknak; Püspök leve 1799. Mártz. 14-d.; mh. 1815. Mártz. 2-d.

15. Rudnay Sándor; kineveztetett 1815. Octób. 13-d. Esztergomi Érsek lett 1820, Cardinális 1829, mh. 1831. Szept. 10-d.

16. Báró Szepesy Ignátz, Cs. kir. val. bel. titk. Tanácsos, 1820.; Pécsi Püspök 1827.

17. Tusnádi Kovács Miklós, Várad Kanonok 1827, Cs. kir. val. bel. titk. Tanácsos.

2.

A' K e n y é r.

Mortales primi ructabant gutture glandes.

Luc. Bell. Civ. L. 4.

Az embernek természeti élelem módja a' vadászat, halászat, és madarászat lévén, éhségének lecsillapítására nem minden időben mondhatta :

Terra dedit panem stomachi quo vulnera sanem ;
Si desit panis, tunc est labor omnis inanis.

Kétség kívül, az embernek első eledele gyümölcs és némelyek állítása szeriirt, az eredeti vad állapotban mak volt, akkor t. i. midőn még :

Nondum praecipites cingebant oppida fossae,
Non tuba directi, non aeris cornua flexi,
Non galeae, non ensis erant; sine militis usu
Mollia securae peragebant otia gentes.
Ipsa quoque immunis, rastroque intacta, nec ullis
Saucia vomeribus, per se dabat omnia tellus;
Contentique cibis nullo cogente creatis,
Arbuteos foetus, montanaque fraga legebant,
Cornaque, et in duris haerentia mora rubetis,
Et, quae deciderant patula Jovis arbore glandes.

Ovid. Metam.

Boethius - is de Consol. Philosoph L. 2, a' hajdani önn-megelégedésnek boldog Századját vissza varázsolni akaró sóhajtozással említvén így szóll: *Felix nimium prior aetas, contenta*

fidelibus arvis, nec inertí perdita luxu; facili quae sera solebat jejunia solvere glande. Söt van példa, hogy némelly Nemzetek, még a' későbbi világban-is ezt az élet módot követték bizonyos változtatással. A' Történetek' olvasásában járatos olvasó előtt, nem lesz ugy vélem, esmeretlen az: hogy a' Karthágóbéliek elakarván a' Rómaiakat Szárdínia' birásától idegeníteni, minden szőlő-tőkét, olaj- 's gyümölcs-fákat kivagdaltattak, 's halállal büntették azt, ki ujjakat mert plántálni; ekkor az éhelhalással küszködő nyomorult lakosok makkal, és gyökerekkel tengődtek. A' Grönlandusok mái napiglan-is özsze daráltt fa-héjjal keverik kenyérnek való lisztjeket. Korzikában a' közönséges emberek kenyér helyett gesztenyével élnek.

Hol? mikor? és kik kezdték a' gabonát ugy mint most kenyérnek használni, nehéz a' mohos régiség' sötét homályában kitapogatni. A' Teremtés' könyvében van ugyan a' kenyérről több helyen emlékezet, már Abrahám a' házához betértt három Jövevényeknek azt mondá: *nyugodjatok, majd egy falat kenyeret teszék elő.* Gen. 18. 4. 5. Jákob Pátriárka-is Mesopotámiába utazván fogadást teve, hogy híven szolgál az Úrnak, *ha kenyeret adand neki.* Gen. 28. 20. Jósef-is Egyiptomnak Vice-Királya, midőn testvéreit vendégelni akarná azt mondá: *hozzatok kenyereket elő.* Gen. 43. 31. 's a' t. De mind ezekre, 's még több illyesekre, a' még 1788-n Londonban ki jött illy czimü könyvnek: *Die erklärte Bibel*, tudós Irója, azt mondá: „*Der* „*Author schrieb in Palästina, wo man Brod ass,* „*anders würde er sich ausgedrückt haben, wenn* „*er in jenen Ländern, wo das Brod unbekannt* „*ist, gelebt hätte, wie in Indien, in America,*

„im mittäglichen Afrika und in andern Ländern, wo man von Kastanien und andern Früchten lebt. Das Brod ist noch in einer Strecke von 1500 Stunden an der Küste des Eismeeres unbekannt, da aber der Author nur für die Juden schrieb, so konnte er auch nur von ihren Gebräuchen reden.“

A' Görögök szerint Isis, vagy Ceres elsőben Sicziliában, azután Athenében Triptolemusnak mutatta-meg a' gabona használását, mellyet hihetőképben, valamint más földi gyümölcstis, kezdetben csak nyersen ettek. Bár melly közönségesnek, bár melly együgyűnek lázassékis lenni a' kenyér-sütésnek mestersége, mindazonáltal ez még - is igen fontos az emberi Nemre nézve, minthogy a' kenyér' lételünk fenntartására legszükségesebb tápláló szer, ezzel minden időben, még az Isteni szolgálatokban-is éltek az emberek, és a' leg finomabb lisztnek zsengejét az Isteneknek áldozták. A' kenyér-sütés mindenkor a' jó Gazda-aszszonyok' főbb tulajdoni közzé fog tartozni, 's ügyes gyakorlattságot kíván, ha az illő tökéletességnek pontosan megakar felelni; ugyan azért ez a' mesterség a' fényüzés, és az ez által finomultt izléssel mindenkor egyformán halladott előre, eleinten t. i. igen silány, és tökéletlen volt, és csak lassan lassan több próbák után jutott a' tökéletességnek azon lépcsőjére, mellyen most szép megelegetésünkre lételez. De ez még most sem egy forma minden Nemzeteknél, *Witz, Sitten, Gebräuche und Trachten der Bewohner des türkischen Reiches*, — czimü könyvében az Arabsookról így szól: „*In Arabien mahlen die Weiber und Mädchen auf kleinen Handmühlen das Getreide. — Ihr Brod*

„bestehet in nur etwa einen Finger dicken Fladen aus ungesäuertem Teige und wird auf folgende Art gebacken: auf einem trocknen Platze wird Holz oder trockner Dünger angezündet, sobald der Boden erhitzt ist, wird der heisse Platz gereinigt, und der Teig auf demselben gelegt, mit glühenden Kohlen und heisser Asche bestreut; — oder man unterhält Feuer unter einem Topfe und legt oben Teig darauf um gebacken zu werden. Wohlhabende besitzen kupferne Platten mit eisernen Füßen, worauf sie hohl stehen, darunter wird Feuer gemacht, und wenn die Platten heiss sind, Brod darauf gebacken. — Die Bäcker kneten den Teig nach dem Tacte eines Gesangs;” — a' Libánus mellékiekról ugyan az említett Író így szól: „Zwei Drusinen (Drusia egy része Syriának, 's mintegy 100 □ m. f.) mahlen Getreide, eine andere backt Brod, indem sie in dünne Fladen oder Kuchen geformten Teig an eine geflissentlich dazu erbaute und erhitzte Ziegelmauer klebt, die, wenn sie gebacken sind, selbst herabfallen.” Ebből látni való, hogy a' kenyér-sütés még mái napiglan sem egyforma minden Nemzeteknél, valaha pedig egészen esmeretlen volt.

A' Teremtés-Historiájából kitetszik, hogy sokáig a' plánták, zöldségek, kerti vetemények szolgáltak az embernek eledelül. Míg az emberek polgári társaság nélkül éltek, a' gabonát nyersen, és minden készítés nélkül úgy ették, mint a' makkot, diót, gesztenyét; utóbb evés előtt megperkelték, pirították, mint Törökország' némelly részeiben, és Egyiptomban a' szegények most-is élnek vele; későbben a' gabona szemet öszszetörték, zúzták, vizet önté-

nek reája, pépet csináltak belőle, 's úgy ették. Végre a' gabona szemekből lisztet készítettek, a' lisztből tésztát gyurtak, 's a' tésztából kenyeret sütöttek. A' Khinaiaknál mái napiglan-is ritkaság a' kenyér; Svécziának északi lakosi gyökerekből, és a' fenyő-fa héjja alatt lévő fehérségből készített lisztet használják kenyérnek, sütt szük esztendőben még a' fa-mohát, és csontokat-is öszsze őrlik. A' Számojedoknál Ports-fü pótolja a' kenyér szükit. Az Ogliastra hegye melletti Szardiniaiak makból sült kenyeret esznek. Méznád- és Mániók-gyökér ad némelly Brazíliai lakosoknak kenyérnek való lisztet. A' Tripolisi Maurokná-is ritkaság a' kenyér, hanem e' helyett közönséges ételek a' *Bassina*, vagy is száraz árpa lisztből készült eledel. A' Kurdistánusoknak nagyobb része is tejjel, gyökerekkel, zöldséggel, és gyümölcselel él. Pomiferae arbores, et quae mitioribus succis turgent, primae voluptatem cibis adtulerunt. Plinius Hist. Nat. L. 16. in Proaemio.

Az anya-természet többféleképpen iparkodik a' föld külömbféle lakosinak kenyérbeli szükségét kipótolni, illy pótolék a' többek között az úgy nevezett kenyérfa gyümölcse, melyről Grossinger így szól: „*Artocarpus arbor*, transmarina, in Insulis hoc aevo detectis germinat, et fructum producit, qui eundem praestat effectum, quem triticum et siligo, panis enim ex illo pinsitur et saluberrimus, et sapidissimus, proinde juxta graecum etyman in vernaculis: Kenyérfa, *Brodbaum*, apte nominatur. Hist. Phys. T. 5. pag. 334.

Igen hihető, hogy még a' régi Rómaiaknak-is főeletelek jó darab ideig csak a' hüveles vetemény volt, minthogy többeknek vélekedése

szerint innét eredett némelly jelesebb Familiának elnevezése is, mint p. o. a' Pisoké, Lentulusoké, Fábiosoké, Ciceróé, 's a' t. Kezdetben a' Rómaiak-is a' gabona szemet vadon megfőzték, 's úgy ették mint mi a' riskását, vagy más borsó nemű főzeléket, 's utóbb jöttek azon gondolatra, hogy azt megpörkölnék mint Ásiában a' kávét. A' gabona szemek' pörkölésének, pirításának, ha jól emlékezem, Numa Ünnepe is rendelt. Sok idő mulva kezdették ezután a' Rómaiak a' gabona szemet mozsárban megtörni, zúzni, vízzel felereszteni, 's pép gyanánt megenni, a' mi a' finnyás Rómaiaknak igen szájok' ize szerint lévén, azt soká megtartották.

A' régi világban a' legjobb kenyér rozs-és árpa lisztből volt gyúrva, dagasztva, 's pogátsa formára tüzes hamuban megsülve, melyet azután evés közben kevés vízbe, vagy eczetbe mártottak; ez volt szokások a' napkeleti Népeknek, még magoknak a' Görögöknek, 's Rómaiaknak -is, kivált a' katonáskodás ideje alatt. Plinius azt mondja: Romae Pistorum non fuerant usque ad bellum Persicum annis ab Urbe conditae 580. Hist. Nat. L. 19. Innét azt lehet gyanítani: hogy ez a' híres Nemzet sok ideig a' kenyér felől semmit nem tudott, és tsak mintegy 400 eszt. Kr. sz. előtt kezdett a' lisztből tésztát, ebből pedig valami lepény formát készíteni, a' mi igen jeles lépés volt a' kenyér-sütés mesterségére, melly egy pár száz esztendő mulva Rómában tökéletesen folyamatba jött, 's napról napra tökéletesebb lett. Már Martiális (született Kr. u. 40 eszt.) így énekelt:

Surgite! jam vendit pueris jentacula Pistor.

Azomban ez nem egyéb volt, mint a' Görögöktől költsönözött szokás, minthogy a' fény-

üzésnek, és erkölcsi szokásoknak finomításában a' Görögök több századokkal megelőzték a' Rómaikat, de ezek az amazoktól tanult hasznos, és igen szükséges mesterséget lassan lassan javították, tökéletesítették, úgy hogy már Augusztus' idejében több mint 300 sütők voltak Rómában, kiknek egyszer'smind kézimalmaik-is voltak; egy illy kézi-malom hajtással kereste kenyerét Plautus akkor, midőn adóssága miatt mindenétől megfosztatván végső éhséggel küszködött; Plautus Romae moritur, qui propter annonae difficultatem ad molas manuiarias Pistori se locauerat. Hieronym. in Euseb. chr. Olymp. 145.

Az alatt míg a' Rómaik a' puhaság' lágy ölében andalodva külömbféle búja hivalkodásban éltek, a' többi Európaiak megmaradtak eredeti együgyüségekben; 's míg a' torkos Rómaiak külömbféle finyás süteményeken nyalalkodtak, az alatt a' kevéssel megelégedő Gallusok, és Teutonok a' gabonaszemet nyersen, vagy legfellyebb-is csak a' külső hártójától megfosztva, mint a' darát úgy ették. De ez sem sokáig tartott, mert a' Római uralkodás valamint mesterségeiről, ugy nyalánkságiról-is esmeretes lett más Nemzetek előtt is, és elsők voltak a' Gallusok, kik a' Rómaiakban jót, 's roszzat egyeránt követtek. A' kenyérnek ennek a' lételünk fentartására legszükségesebb tápláló szernek legrégebbs nyomdokát találjuk az Egyiptomiaknál, és ezeknek szomszédinál, kiktől által vitetett Ásiába, önnét Görög-országba, 's így lassan lassan elterjedett más Nemzetek közzé-is.

Szabó Nepomuk.

3.

Mire írtak hajdan, 's írnak most?

A' főbb tsinosodásra mindegyre feszített szorgalommal törekedő mostani emberi társaságnak melly hasznos, melly kellemes, és el kerülhetetlenül szükséges légyen az írás-mestersége, kiki könnyen általláttya, ki a' Tudományok' titkaiba csak egy kevesé van-is beavatva. 24 holt, 's néma betük olly erővel bírnak, hogy minden képzetet, mellyre az emberi lélek csak alkalmas, minden a' föld hátán esmeretes nyelven kiejthetnek; ezen 24 betük hív tolmácsi a' mi külömbfélékkel foglaltoskodó gondolatinknak, Budán szintugy mint Pekingben. Ezen nyelvbéli 24 jegyek gyakran képzeink' érzékesítése végett ugy rendeltetnek, hogy számokat szintugy nem lehet meghatározni, valamint az általok kitett képzeteknek megfoghatatlanságát, 's ugyan ez által tagadhatatlanul hirdetik az emberi léleknek isteni eredetét.

Az írásra való segéd-eszközök, a' mint közönségesen tudva van, toll, *) ténta, és ki-

*) A' tollal való írásnak régiek kell lenni, mert már a' 7-ik Század' elején igy szóllott Isidorus Hispalensis: Instrumenta Scribae sunt calamus, et penna; calamus arboris est penna avis, cujus acumen dividitur in duo. Grossinger, Hist. Phys. T. 2. pag. 69.

váltképpen p a p i r o s ; — ezen utolsónak, nem ugyan olly tökéletességben, mint a' hogy most élünk vele, feltalálása tétetik ez előtt mint egy 600 esztendőre; azomban Montefalconius Palaeographiae L. 1. C. 2. és L. 4. C. 3. azt állítja: hogy a' mostani mód szerint készült papiros már Kr. sz. után a' 10-ik században használtatott. — De vallyon mire írtak hát az emberek az írás-mestersége illy hasznos szereknek feltalálása előtt? ezen kérdés még fontosabb lesz, ha a' Bibliába tekintünk, és ott azt olvassuk: hogy az emberi Nemnek már zsenge korában, t. i. Mojzes idejében (sz. 1571 Kr. sz. előtt) a' tiz parancsolatok írva voltak következőképpen: hogy az írás-mestersége már akkor esmeretes volt. Arábiában hajdan kőre írtak, szirtes Arábiában mái napiglan-is egész sorral lehet szemlélni azon kö-szirtokat, mellyek igen régi, és minden eddig meg-nem magyarázott írásjelekkel vánnak tele, a' mit az ujjabb Utazók *Gebel el Mokatab*-nak neveznek, vagy - is beírott hegyeknek.

A' régi Görög, és Római írók, tárgyunk felől arról adnak tudósítást, hogy hajdanában papiros helett gyalult, 's viaszkkal bevontt deszka-táblákra írtak az emberek, ezen táblára t. i. író-veszszővel, melly vasból, elefánt csontból, vagy pedig fából volt - vésték a' betűket, mellyeket ugyan az író-veszszőnek laposra simított végével ellehetett törölni. Utóbb ezen táblákra len-fonalat tekertek, mellynek végét viaszkkal leragasztották, a' mi nyulósságára 's tartósságára nem ért ugyan-fel a' mostani ugy nevezett Spanyol-viaszkkal, de még-is az akkori időnek szelleméhez képest, a' czélnek annyira mennyire megfelelt. Az

illy formán készült táblátskák a' Rómaiaknál *Tabulának* nevezettek, és, mivel azon időben a' Pósták, kivált azon elrendeléssel, mellyel most jeleskednek, még esmeretlenek voltak, azon táblátskákat küldötték a' legtávolabb lévő tartományokba-is, innét van a' Rómaiaknál a' *Tabulariusi* nevezet, mellyet *Cicero* olly gyakran említ leveleiben.

Ama jeles Római költő *Plautus*, kinek víg-játékait a' *Classicusoknak* minden barátja érdeme szerint becsülni tudja, egyik víg-játékában bizonyos leányról így szól: „kamarács-kájában ne legyen neki viaszka, hogy arra „levelet ne írhasson. — A' *Bacchides* nevű játékban pedig még világosabban megjegyzi az író-eszközöket így szólván: „*effer cito stilum, ceram, tabellas, et linum.*; ismét „*cape stilum propere, et has tabellas, quod jubebo scribito isthuc*; végre pedig: „*ceram ac linum actutum age, oblige, obsigna cito.* Act. 4. Scen. 4. De már sokkal előbb *Plautus* előtt esmeretes volt ezen írás-mód a' Görögöknél, kiktől mint tanító-mestereiktől hihetőképpen tanulták a' Rómaiak, mert *Homerus* az *Iliás* 5-ik könyvében nyilván mondja: hogy *Bellerophon*nak *Glaucus* Király fiának egy viaszkkos-tábla (levél) küldetett legyen.

Időfolytával ez az írásmód alkalmatlannak találtatván, a' viaszkkos tábla helyett a' fának belső hártáját (liber) vagy pedig külső héjját-is (cortex) használták. *An non vegetabilia primis in Orbe Scriptoribus necessariam suppeditarunt supellectilem? arborum cortex olim praecipua fuerat Librorum materies, uti nomina Biblion, Codex, Philira, Papyrus, palam faciunt, proinde Veterum Com-*

mentarii primaevam arboribus originem debent. Grosinger Hist. Phys. T. 5. *Vidimus carmina in cortice Betulae exarata,* úgy mond Tragus. Ezen szűk határok közzé szorított találmány minden előhalladás nélkül maradt azon időpontig, mellyben Nagy-Sándor nevének örökösítésére Egyiptomban Alexandria Városát építtette, melly alkalommal a' Nílus mentében bizonyos csemetét (frutex) fedeztek fel, mellynek hártáját tővel vékony levelekre fosztogatták, 's arra írván neki papiros nemet adtak, melly nevezet még mái napiglan-is fentvan; az így be-írt leveleket egybeszedték, az alkalmasabb olvasás, és megtartás végett özszevarták, és így lett belőlök könyv.

Más Nemzetek, kik ezen papiros hártját nem esmerték, vagy kiktől azt a' természet megtagadta, írásra használták a' fa-leveleket, a' mit bizonyít *Virgilius Aeneid* 6. mondván *foliis tantum ne nomina manāda.* A' fa-levelek között úgy tetszik első helyet foglaltak a' pálmafa levelek, mellyekre a' Sybillák írták verseiket. Mások ismét Herodot L. 6. szerint, e' végre használták a' jól lemellesztett, 's mesterségesen levakartt juh, és kecske bőroket. Későbbben Pergamusban Kis-Asiának Városában a' borju- és ürü-bőrokből készítettek bizonyos íróiszert, a' mit a' Városnak nevééről Pergamentnek neveztek, mellyen még mái napiglan-is többféle jeles írásokat lehet szemlélni, de ez valamint ritkasága, úgy drágasága miatt-is közhasználatúvá nem lehetett.

Végre a' megtartózhatatlanul mindég tovább törekedő emberi elme eljutott azon papirosnak, mellyel most élünk, vászon-rongyokból való készítésére, 's az illy papiroson való

írás Wallaszky szerint Hazánkban már a' 14 Század' elején esmeretes volt. „ *Usus papyri chartaceæ, seu lineæ in Hungaria annis seculi huius (XIV) cæpit initium. Scriptitasse prius Hungaros exemplo aliarum Nationum, in membranis, pergamenis, notum est. Nunc denique priusquam aliæ id fecissent, permutarunt illi eas cum commodiori, et parabili ori ex pannis detritis confecto. Priorem eam esse apud nos quam in Gallia, Anglia, Germania, certum est. M. Daniel Cornides, vir et vero doctissimus produxit in opere periodico: Ungrisches Magazin, Posonii 1781. T. 1. P. 2. pag. 129. Epistolam Cardinalis Gentilis et Legati Romani in Hungaria, Posonii die 2-da Maji 1309, ad Episcopum Transylvaniensem Benedictum in charta linea scriptam. Quale documentum periodi hujus supralaudatarum Nationum producere nondum potuerunt. Conspect. Reip. Litt. in Hungaria, pag 93.*

Minekelőtte a' mostani mód szerint készült papiros divatba jönne, az emberek külömbfélére írtak: az Egyiptomiak p. o. pálma-fa levélre t. i. vashól készültt író-veszszővel a' betüket levélre karczolták, 's békenték olajjal, hogy megfeketedjenek. A' Malayaiak az egy láb szélességü pálma-leveleket táblátskákra elmetélik, selyem-szálra fűzik, 's író-veszszővel tele írják. K. sz. után 630 eszt. még Arabiában is pálma-levelekre írtak, a' mint Abulfedának egyik helyéből kitetszik. Írtak mások málva- és nyárfa levelekre is. A' Syracusaiak olajfa levélre írták a' számkivettetteknek szententziáját. A' Chinaiak minekelőtte papirosok lett volna, Bambus-levélre írtak ilyen fómán: minekelőtte a'

levelek' hartyáját lehúzták volna, azt a' tűznél megszáritották, kisimították, hogy állandóbb, 's olyan lenne, mint a' pergament, az illy formán készültt, egymásra rakott, 's jól öszsze préselt levelekből készült azután a' könyv. Kellet-indiában írtak az ugynevezett Musa-fa levélre, Jávában az embernyi nagyságu *Lantoo*-fa levelekre; Indiában kokus - levelekre. Isaiás, és Habakuk Proféták' idejében fára írtak. Solonnak polgári - törvényei deszkára voltak írva. Némellyek' vélekedése szerint még a' Római törvény-is kezdetben 10 tölgy- vagy mások szerint elefánt csont táblára valának írva; de írtak a' Rómaiak viaszkkal bevontt fa-táblákra-is, mellyekre az író-veszszőnek egyik végével a' betűket vésték, a' másikkal pedig ugyan azokat elsimították, kitörülték; az ékeőbb, 's pompásabb írások fekete színnel irattak elefánt csont-ra mint bizonyítva Ulpianus, és mások. Ha valami tartóssat akartak írni, akkor rézre írtak. Azon bádog medenczén, mellyet Cadmus Minervának ajándékozott, fenicziai betűk láttzatnak. A' Rómaiak midőn az említett 10 törvényhez még kettőt adtak volna, azokat már nem fa- vagy csont, hanem réz-táblákra vésték. Jób Patriárka idejében ólomtáblákra írtak; — Hesiodusnak-is *opera et dies* czimű munkája, ólomtáblára vála írva, 's a' Muska Templomban Bœotziában Helicon hegyén őriztetett. Azon szövetség, mellyet a' Rómaiak a' Machabæusokkal kötöttek, értztáblára volt írva. Hermes Trismegistus oktatásit, reguláit két oszlopra írta *hyeroglyphummal*, ez olly írás; mellyben minden szóból csak az első betű áll. A' Babyloniak az ő első égészi (astronomiai) észrevételöket téglára írták. Írták mások tevé-

csontra, 's az illy módon tele írt csont darabokat zsineggel özsze-fűzték, 's felaggatva Krónika gyanánt tartották. Islandiában írtak falakra, gerendákra, székekre, ágyokra, 's pajsokra. Írtak tovább a' régiek vászonra-is, mellynek készítése módját a' találmányokkal bővelkedő Egyiptomban találjuk, ennek, mint írásra alkalmas, és használható szernek nyomdokit Plinius szerint még Trója pusztulása előtt láthatni. Róma épülése után-is a' tanács-végzések vászonra irattattak. A' Chinaiak 140 eszt. Krist. sz. előtt kezdettek papirost készíteni *Tschüku*-fa kéregből. Sőt még az Egyiptomi papirosnak feltalálása után-is a' Parthenusok ruháikba szótték az írást, vagy pedig arany fonállal köntöseikbe himezték a' betűket. Grossinger fellyebb említett munkájának 3. R. 335 lap így szól: „*Constantinopoli exstabat Draconis intestinum, cui Ilias Homeri inscripta fuit, 120 pedes longum, quod A. 476 cum insigni Bibliotheca in cineres abiit.*”

A' papiros kitalálásának szükségképpen megkellet előzni a' könyvnyomtatást, mellyet okozott vala, hogy így ennek, mint minden emberi tudományok, gondolatok, történetek, 's felfedezések gyors terjesztőjének, a' természet nagy országában utat készítene, 's szapora haladását foganatos sikerrel előlmozdítaná. A' történeti nyomozások szerint a' legelső nagy papiros-malom Strom Tanácsos által állíttatott Norinbergában, 1395. — Baselben 1470 készült papiros. Magyar-országban pedig mikor állíttatott papirost készítő malom, Walaszki-ban pag. 273 így olvasom: „*Anno 1613 pri-mus in Scepusio, imo in hoc Hungariæ Regno officinam chartaceam, sive Papyrificinam*”

„*extruxit Dominus Samuel Spillenbergh Medicinæ Doctor Leutschoviensis, in pago Leutschoviensi Teplicska, quæ quidem hucdum existit.*”

SZARÓ NEPOMUK.

4.

Szögfúrty' levelei Lévaihoz.

1.

Különös tünemény e' földön az olly ember, kinek éltét soha irigyek nem törekvének keserűvé tenni. Annyira eláradott a' más' megbuktatására czélzó allatomoskodás, más kárán 's boldogsága' megzavarásából származott pokoli öröm, hogy nem szükség áidásúl kívánni ama régi közmondás szerint: „adjon Isten sok irigyet és kevés szánót!” mert külömben is elég nagy már ma azok' száma. Vallyon honnan termik az emberi szívben, ebben a' minden jónak és szépnek, minden nagynak és nemesnek eredeti lakhelyében az ártani vágyó szándék? Honnan lehet az az ember, ki ma baráti hűséggel ragaszkodék hozzád, holnap becsületé' és sorsod' árulója? Mi az oka, hogy néha a' legfedtelenebb erkölcsű embert-is a' világ' rágalmazó szája kevés napok alatt lelketborzasztó gonosztévővé tudja bélyegezni. ? Miként eshetik, hogy némelly istentelenek önnhibájokat néha olly könnyen más ártatlanra kenhetik, 's ennek elkárhoztatása által ingadozó becsület-

jeknek és szerencséjeknek csaknem örök tartoságot szerezhetnek? — Nagy kérdések, Barátom! Testi semeinkel látjuk mind ezeket így lenni, 's nem tudjuk okát miért van így? Leibnitz Theodiceájában a' világon lévő rosszakat a' gondviseléssel igyekszik megegyeztetni; 's én egy olly Filozófra szeretnék akadni, ki a' jóra termett és nevelt emberi szívnek illy elfajultságra képességét elegendőleg kimagyarázza. A' természetben megvan a' rontó erő, de ez valahányszor munkál, mindannyiszor ezer éltet fejt-ki; vagy-is más szókkal: itt az enyészet tartja-fenn a' lételt. Az állatok közt ösztönök, hatalmas ösztönök tüzelik az erősebet véres szétlépésére a' gyengébbnek; de önn fajját a' Farkast kivéve egyszem szokta felfalni, 's ez is ritkán. 'S ha szintén ellenkezőleg lenne-is az állatok' világában, mégsem lehetne ebből következtést húzni az emberre, mert benne ész és szív intézi a' cselekedetek rugóját, nem vak ösztön. Figyelmes valék én-is az iránt, mi tudhat egy okos és kimivelt készségekkel dicsekedő emberben önn méltóságával ellenkező tetteket hozni elő? 's úgy találtam, hogy az irígység. Ez olly ártalmat szülő vétek, mellynek festésére nincs elég erős ecsetem. Ovid ugyan rút képet ada néki, de hidd-el Barátom, hogy százsorta ijesztőbb alakban kóborol az emberek között. 'S mennyi érzéstrázó jelenések, mennyi könnyet sajtoló látványok, mennyi borzánatos kontrasztok tűnnek előnkbe általa! Itt egy szép reményű Ifju, amott egy csendes háznép, itt egy bóldog pár, ott egy vidám társasági kör, itt hú szerelem, amott rokon érzésű barátság levének gyászos áldozatai allattomos áskálódásainak.

Igy van ez most, így volt mindég. Szokrátoszt méreggel öli-meg a' Szophisztikai kaján-ság, Gáliléuszt undok setét tömlöczben sanyargatják a' világosság' ellenségei, 's hány ezer szomorú példák bizonyítgatják még ezt! Valóban méltán sir szánakozó könnyeket az emberiség' barátja, midőn látja, hogy nem a' balsors, nem a' veszélyek' inségei, hanem emberi fortély', askálodás', irigység' dögleletes viharjai pusztítják, ölik, gyilkolják az okos valókat. 'S tám né-melly ember nem-is szokta egyébbe tölteni haszontalan életét, hanem hogy a' természeti és erkölcsi világ' szép harmoniájában oktalan tetteivel dissonantiát csináljon.

Mi keservesebb, mint artatlanul szenvedni Ha lelkiisméreted olly tiszta, mint a' lilium tölcserén villogó harmat csepp; ha szíved elégedten érzi, milly szent lángal gyúlongott mindég a' rényért; ha emlékedben csupán jó tetteid' édes képei tűnek-fel; ha tehetségeidet mindég nagyot és szépet és jót szülő munkásságokra szentelted; ha tekinteted soha sem sülyedt pirúltán alá érdemlett szemrehányások miá: és még-is szenvedsz, még-is üldöztetések gátlják előmentedet, mondsza Barátom, nem hasítná é át nyilalás kebledet? Szeretném szemébe nézni azon Sztoikusznak, ki a' reá önn hibáján kívül fenekedő méltatlanságok' keserű fergetegét csak ollybá venné, mint a' nyári permetező essőt; 's mikor legsűrűbben omlának feléje az irigység' villámjai fenntartva fejét büszkén mondogatná:

„ A' bölcs magában bízik; az ellene

Felkelt szerencsét, mint valamelly kemény

Szírt a' haboknak csapkodását,

Erzi, de férfiasan megállja !!

Nagy mondás, dicső mondás, csak egy Virág' tollából folyhatott ilyen; de légy bár mily bölcs, ha szerencséd' bús romjain látándod tomolni kaján ellenségeidet, bajoson állod-meg, hogy elne keseredjél.

Paradoxumoknak véled a' miket írek? Nem, nem azok, Barátom. Az élet' zavaros folyamjából merítém őket; 's nézd még a' leírás által is, nem sokat vesztenek pestist lehellő iszapgözjükből. Óvjon az Ég tőlök!

2.

Hallottál valaha kéntelen hálátlanokról? Mintha látnám, milly kritikaszteri ránczokba szeded derült homlokodat e' szóra, 's így szólsz: „álmot beszél az én Barátom; mert a' kéntelen hálátlan csak azon vidék' lakossa, hol a' Griff, Chymera, Szyrén, hétfejű Hydra 's több illy hagymázos agyszülemények tanyáznak!! Csendesedj Barátom, láttam én, ismértem egy kéntelen hálátlant, — 's úgy hiszem, több-is találta az emberek között. Fichte a' maga teremtő Enjéből egy egész világot, abban minden bajos és undorító tárgyakat, minden kedves és rázkodtató tüneményeket tuda kiszármaztatni. Nem szándékom most az ő Idealismusa helyes vagy helytelen voltát vitatni, csak azt mondom: hogy az a' teremtő Én, mint minden emberi szép és gaz tettek' fő szülő oka, leginkább az embertársak' vak kájszerinti kiteremtésében mutatja alkotó erejét. Innen látjuk; miként teremthet az ember önn magának mai barátjaiból hólnapi ellenségeket, miként teheti azt, ki hozzá legbuzgóbb hálával ragaszkodék, erőszakoson hálátlanná. Valóban, némelly csábult hiedelmű

ember' fásult érzeményektől el-elkapott szívének kicsin világot gyűjthat vad indulatai' borzasztó éjféleben, a' betegeskedő ész. 'S éppen azért nincs okunk bámulni, ha az előttünk örögi szörnyetegnek rajzolt emberben angyalibb tulajdonokat találunk, mint festőjében.

Az erkölcsjobbítók talám egy vétket-is ocsmányabb színekkel nem festének a' hálátlanságnál. Mert mi-is költhetne keserűbb érzéseket bennünk, mintha attól kell méltatlanságokat tűrnünk, kire jótéteinket pazarlók. 'S már egy illy kárhozatos bűnnek büntelen tenni, mást részessévé, 's annak nevét, hírét, becsületét, melyekhez semmi rágalom nem férhet, gyalázatosoknak czégérezni-ki a' világ előtt, nem sokkal kárhozatosabb-é? Csakugyan örökre rendíthetetlen igazságnak marad az: hogy nincs olly tökéletes e' földön, minél tökéletesebb, 's olly hijános minél hijánosabb még ne lehetne.

Jót tenni mással, 's úgy, hogy senki ne tud'a titokban, mint a' föld' keblében rejtezett meleg, nevelni a' csirádzó reményt, és mint a' fűbe bútt viola észrevétetlenül osztani éltetfrisítő illatot, ebben áll Barátom, a' valódi emberdísz. De a' közlött jótéteményt ok nélkül szemére vetni a' segédért folyamadottnak, 's midőn ő hálás szívvel közelít visszaszolgálni bármi kis részben az érzett kegy'tettét, haraggal fordúlni-el tőle, 's azon kezét, melly egykor őt éleszté, 's mellyet forró csókjaival kívánna előnteni, méreggel rántani-el kigyó fulánkknak vélt epedő ajakától, 's csupán arra használni, hogy általa ő mint emberiségét megtagadott hálátlan újjal mutogatathassék az irigy szemeknek, lehet é ennél kártékonyabb indulat? Legtöbbször a' nevelő apák és anyák rabjai ezen ve-

szett szenvedelemnek , mert védjek alá önmként fogadott gyermekeiknek minden mozdulatjait ellenek törekedő hálátlan czélzásoknak , azon ösvényt, hol az ártatlanság' öröm-virágai ilatoznak, 's mellyen olly édesen ragadtatva kergetjük éltünk' tavaszkorában szűz gyönyörjeink' pillangóit, pokol útjának vélik. Nem állítom, hogy kivételek ne légyenek, mert néha a' nevelői kezek szint' olly szelíd hűséggel dajkálnak, mint a' szülői karok; de igen azt, hogy ritkán adja-meg a' szokás, kötés, egyeződés, tekintet, szívünknek azt az érzést, mit tőle a' természet megtagada. Az édes anya, ha megbotlik gyermeke, gyengén kap karjához, megörzi az eséstől, 's szó nélkül gördíti-el lába elől a' botlást okozó követ, ha néha eltántorodik vagy földre hull is, részvéttel emeli-fel, 's engesztelt kebléhez szorítja. Intése lángy csepp a' szomjazó virágnak, dorgálása gyökerezni segítő szélhullám a' zöldellő buzának, fenyítése támasz a' dűlni hajlott fiatal fának. Illyennek kell lennie minden anyyának, kinek az anyyai szent név kedves, 's ne féltsd, már az illyent Barátom, hogy elfajult gyermekei miatt valaha vérkönnyeket sírjon.

Leveletem egy kéntelen hálátlan esete' leírásával akarám végzeni, de sorsát sokkal inkább érzem, mintsem saját bús alakjában elődbe állíthatnám. Panasz, siralom hálátlan tettekért elég hallatszik a' világon, de harmada sem igaz. Hidj, de lásd kinek! —

3.

Nehány naptól olta J... barátomnál szerencsés tanúja vagyok egy csendes házi-élet boldogságának. Itt látom milly becses kincs egy jó nő, 's milly boldog, ki azt bírhatja. Lärmás

öröm elég tenyészik a világi zajban, de ez már a mámoros pillanat' enyésztevel oda van, 's csak bádgyadtságod hozza eszedbe, hogy kóstolád. Való örömet, melly örökre tartson, csupán az egyes házak' kis körében, egy szelíd nő' keblén, engedelmes gyermekek' játszi nebelgéseiben éldelhetni. Itt, hol égi szerelem repes a' bődlog pár' érzeményjein, hol nincs vágy melly teljesedést ne éljen, hol gondtól szívünk csak annyira érdekeltetik, mint a' fagyökér fenn ágait ingató széltől, itt csergedez öröm-habokkal éltünk, édesen, mint a' sajtóból kicsorgó Gohér' leve. Itt nevetve nézzük a' kajánság' ránk fenekedő tüzelgéseinek felettünk áthuzodását, mert veszélyt szülő kártételét csak annyira rettegjük, mint a' Japáni Császár a' villám szoró felleg' haragját vizalatti üveg kabinétjában. Itt az évek napokká, ezek órákká válva angyali elégedés' álmaiba ringatják éltünket. Itt hű kedvesünk' öleltére minden reggel új kénynt, 's minden estve új reményt természet szívünkben. Itt fény nem vakít, homály nem borzaszt, 's az örök béke, melly csak Plátói kivihetetlen postulatum marada mind e' mai napig a' Nemzetek és Státusok között, itt lengedeztek az egyetértés' hervadhatatlan olajágát. És midőn ennyi édes gyönyör ömlik-el a' házi élet' keskeny mezején, nem lehet csudálni, miért hitte a' hajdani Görög és Római, Házát egy külön Védistenség' oltalma alatt állani, 's miért áldozott legtöbbször 's legbüzzöbben ennek? Aeneas Virgilnél, midőn szerencsétlen Honnját örökre oda hagyja, nem felejtí magával vinni Házi-Isteneit. Szép képe ez Barátom, a' külvilág' ostromaitól meg nem rendíthető házi-élet' nyugalmanak. Nincs ez helyhez, időhöz kötve, mindenütt és min-

denkor Ärkádiában mint Isländban egyiránt k stoltathatja velünk a' boldogság' narancsait. A' férjfiu a' társaságos életben sok különböző foglalatosságok', czélzások', kötelességek', viszonyok', hivatalok' és tekintetek' rabja, mellyek meg annyi vas korlátokként szabnak határt féktelenségre áhítózó szabadságának. Ott sokszor akarátja kéntelen engedni az erősb tetszésének, 's legmérészb reptét egy semminek vélt irígy nyíl könnyen elakaszthatja. De itt háza' békés falai között mint férj, mint atya független íze-lítheti jobb érzései' csendesen érő gyümölcseit, 's ha munkás szeretetével háznépére örömet önt-het, boldognak mondhatja magát, mintegy népei javát szíven hordozó Király.

Legbájosb oldaláról festém elődbe a' házi-életet, mert mindazon szép képzeteket, mellyek elmében ezen paradicsomi világ' tündérségeiről máguszi ragyogásban tűntek-fel, megvalósúlva látom J... barátomnál. A' ki a' gondolatjeleket feltalálta, hihető olly boldog háznépi scénákat akara leírni, mint J...é, de nem lele szókat, mellyekben illy gyönyörű látományokra öröm ragadtatásban úszó lelke' érzéseit kilá-hellje. Én, hogy szemeidet a' féle huzásoktól meg-kíméljen J...t magát hagyom önn boldogságá-ról beszélni e' versében:

„E nyim Eszti! lobbanj égi kényre
Szívem, és bírd őtet úntalan,
Hú szerelmed nyitott ro'safényre,
'S többé nem nyúgtalan.

A' mi édest természet szűk világuak,
Azt én boldog szívom ajkirul;
Szép ez élet, 's ha szirtjén kihagusk
Nékünk bájter virul.

Enyim Eszti! lám ha küsdtem érte,
 Ő elég díj lángzó keblemen.
 Örömmönek csillog visszatérte
 Szint' húnyn reményemen."

Nap Ő nékem, áldást ínt szemével,
 Pillanási úzik bűm' ködét,
 Sugárain játszó szellemével
 Lehelli rám hevét.

Enyim Eszti! mennyé vált magányom,
 Béke védi vídúlt telkemet;
 Benne virad álmadott korányom
 Ébresztve lelkeket.

Órangyalként leng már Ő előttem,
 'S lágy gyönyör kél Zéfír léptein.
 Csók csókra húll. Enyim, kit szerettem
 Örökre, Oh, enyim!

4.

Göthe' Wertherét, remekjét a' szentimentál Románoknak némellyek veszedelmesnek tartják, mintha öngyilkosságra csábítna. Erre bajos, úgy hiszem, akarkit-is csábítani; de mégsem mind egy akarmelley véleményt róla az embernek elfogadni. 'S ezért hiba volt a' legléghább tetsző okokat mellette az ékesszóllás' egész erejével hordani-fel, midőn az ellene lehető helyesh okok vagy elmellőztetnek, vagy csak futólag érintetnek. Minden tett két szempontból néződhetik, egyik a' miből véghez ment, másik, a' miből véghez kell valamennie. Mind a' kettő fontos. A' ki leír nékem egy tettet, azon rugókat, mik annak tevését sietteték, azon környületeket, melyeknek öszszebonyolódása abba fejle-ki, azon testi és lelki szenvedelmeket, melyek a' cselekvő' egész valóját, akaratját, kívánságait szem-

bekötve vezetik, mint a' kocsis gyepplős lovait; de nem múlatja-el azt-is megmondani, hogy azon rúgókat más okosabb célra lehet és kell vala kormányzani, hogy a' csomót felfejteni még könnyebben lehetett volna, mint széttépni, hogy észnek kellett volna győzni a' szenvedelmeken, nem ezeknek azon, az az író érdemli hálás tiszteletemet. 'S hogy ezt Werther' szerzője nem elég hűséggel tellyesítette vagy akarta tellyesíteni úgy gondolom, ez legfőbb vád lehet ellene.

Saját érzéseim nékem-is néhol öszhangzanak Wertheréével. A' mit ő az emberiség' sorsáról, a' természet' örök tenyésző és rontó erejéről, a' jövődő' homályos 's még-is gazdag képzeteiről, 's lelkünknek ezen setét távulságban olly örömet fellelengéséről mond, én is úgy érzem. Egyébiránt az ő érzelmei igen meszszevittek, szokatlanok. Beteges fántáziája magának egy ideál világot teremt, 's midőn látja, hogy a' valóságos világ azzal olly visszás ellenkezésben áll, ezt gyűlölni 's utálni kezdi, 's a' mint ez az utálat nő szívében, úgy erőssödik a' holt természethez való ragaszkodás. Ebben önmagát felejtve még a' legcsekélyebb tárgyra-is lelke' egész lángjával ömlik, 's más nemesb foglalatosságokat, mint csupa gyáva idővesztegetéseket kevélyen vet-meg. Ezen dölyfét a' milly mértékben a'felé közeledő jelesb emberekkel érezteti, éppen abban alázza porig a' néma természetben egy budján vagy dudva előtt, vagy valamelly alyasb népsor' tagja láttára, 's ez nagyon szembetűnő visszásság karakterében. Nincs előtte érdem, jeles tett, derékség, mihelyt azt emberek teszik, kikben angyalokat szeretne ölelni, nem eszmélvén hogy földünk csak embereket terem. Az emberek közt csak egyet lel a'

szerencsétlen, k/ képzeleti világának lakossa lehetne, 's ez is tőle örök meszszeségben él, 's még kezét sem szabad feléje nyújtani, mint Evának a' tiltott fa' gyümölcseire. Szerelme iránta a' legforróbb Regiókig emelkedik, 's ezen az ifju szívnek olly veszedelmes lángponton látja, hogy ő viszont nem szerettetik, 's nem is szeretthetik. Nincs remény, melly a' meszsze parton a' jövendő' ködoszlopából elébe biztatólag intsen. Jelenkora nem tud többé olly örömet nyújtani, mi által minden világi szép és gyönyörű iránt tompa érzeményekbe sűlyedt keble, bár egy pillanatnyi édest kóstolhasson. Innen még engesztelhetlenebb lessz gyűlölsége az emberi társaság iránt; csak a' magány, a' csendes természet' komor halgató innepe vonja magához, ezzel kíván elválhatatlanúl egyesűlni, 's úgy hiszi, hogy a' halálban e' rég érlelt vágyja teljesedést ér. 'S itt a' rettenetes katasztrófé!

„Nem tudom, így szól Werther, mit tesz élni, meghalni?” — Én sem tudom, 's éppen azért miként merészelve az előttem titkos homályban függő szent leplet szentségtelen kezekkel félrerántani, 's azon határon túl erőszakosan keresni idvességemet, mellyet egy főbb hatalom vont előmbe. A' jövendő sokkal rejtettebb, mintsem sajdíthatnók annak mi formán leendő ránk derűlését. Itt e' jelen világban bizonyos kör van ismeretünk' és munkásságunk elébe szabva, mellyben mesterség, tudomány, következésekből származott tapasztalás, eszközök' jobbítása, szóval célés készület az, a' mi lelki és testi készségeinket tehetségeinket foglalatoskodtathatja, 's a' mennyire a' következések láthatók, szabad változtatásokat-is tennünk dolgaink' természetes folyamatjában, de nem to-

vább. Az élet és halál hát nem tartozhatnak tetszésünk' akaratumk' keskeny kerületéhez. Ezek azon főbb hatalom magosb köréből folynak-ki, ki bennünket születni, nőni, élni és halni hagy; ki mindent tud a' mi előttünk volt, 's utánunk leendő. A' ki már minden reá jövő eseteket úgy tekint, mint ezen Isteni hatalom által elébe szabott bölcs célra titkosan dolgozó eszközöket, ki makacs elszántsággal nem kíván ellene törekedni azon végére mehetetlen Plánumnak, melly elébb kezdődik 's tovább terjed földi lételénél, azt nem lehet félteni, hogy valaha Wertheri szörnyűségekre vetemedjék.

Nem volt czéлом literaturai szempontból vizsgálgatni az ifjú Werther' gyötrelmeit. Csak e' néhány erkölcsi jegyzeteimet reája kívánám veled közleni, hogy lásd helyesek e' vagy nem? Végezetül im' egy versem, mit a' jövődőről való gondolkozás súa költői tollamnak:

A' JÖVENDŐHEZ!

Nem láthat a' láng elme bé
Ejjelbe búkolt titkaidba,
Nem sejti: reptét fentebbé
Ha tészed é fordulatidba?
És égbe szálló képze
Benned nem tévedezhete.

Ki tudja, milly virágot adsz
Szagolni nekünk téreidről?
Kény' szárnyain rengvén haladsz,
Mint álom a' lyányka' szeméről,
Vagy, mint beteg' únt órája,
Lomhán nyög búd' vaspályája?

Mit olly lihegve kergetünk
Mégfogjuk é folyamatodban?

Örökre virad képzetünk
 'S nem csalfa fényre évjajodban?
 Lessz-é barát, kinek szeme
 Sorsunknak védő szelleme?

Ölelve boldog hajnalát
 Czélt ért nemes küsdéseinknek,
 Elégedésünk' angyalát
 Körébe kedveseinknek
 Béviisszük-é, vagy létdelünk
 Szebb pontján sirva kint lelünk?

Az örök zöld cserkoszorút
 Feltűzöd-é érdemeinkre,
 Vagy lángra gyúlt vad háborút
 Küldsz jóra fáradt lépteinkre,
 'S hálátlanúl jutalmazod,
 Mit szívünk érted áldozott?

Támaszt, mellyhez fogontodzon,
 Tántorgó ügyünk nyújt segéded?
 Biztos fedélt, hól ne zúzzon
 Vihart ha hoz mond üdözésed
 Mutatsz, vagy enyhnek vélt helyünk
 Vérkönnyeket ejtet velünk?

Nem tudhatjuk! Takarva van
 Felleg közé, mit ránk bocsátasz,
 Erölködése hasztalan
 Annak, kit csakertedbe vonzasz?
 Út vesztve ott bolyonghat ő,
 Ösvényt nem nyit az ércztető.

Bölcs hát, ki csak kedvére él
 Mosolygva vig jelenkorára,
 'S ha kívánt reggelére kél
 Nyúgtan vár jőtöd' alkonyára;
 'S bár légy-is néha mostoha
 Panaszra nem fakad soha!

Fogarasy János.

5.

Az emberek' eledeléről és az evés' módjáról különbbféle Nemzetek között.

I. Általjában való jegyzések.

Az emberek a' ki-miveltetésnek sok gráditsain mentek által, minekelötte az eledel' dolgában arra az állapotra jutottak, mellyen ma vagynak. Eleintén mindenféle növényekkel éltek, 's nem kevés idő kellett ahoz, míg őket a' kéntelenség és az éhség kényszerítette az élő-állatok' húsát megkóstolni.

Abból, a' mit a' történetírók és utazók e' részben feljegyeztek, az tetszik-ki, hogy az ember mindent meg-eszik, a' mit gyomra meg-emészthet, p. o. gyökeret, füvet, mindenféle élő-állatot, mérget, ganéjt, sőt még emberhúst-is. Bizonyos tekintetben azt lehet mondani, hogy a' vad-emberek az étel' dolgában az oktalan-állatoktól nem különböznek, hanem mindent meg-esznek, a' mivel ezek élui szoktak. Régenten sok népek tsupán vadon-termő füvekkel éltek, és még most-is vagynak olyan népek, mellyek más eledelt nem esmérnek. Több rendbéli tudósítások között tsak egygyet hozunk elől ennek bizonyítására. Le Maire következőképp írle egy ebédet, mellyben maga-is részesült Hoorn szigetén: „A' lakosok először mindenféle füveket özsze „rágtak; azután azt a' mi megvolt rágva kipökték „egy nagy edényben; erre vizet töltöttek, egy ideig „szüntelen keverték, 's végre elsőben Királyjaik,

azután Hadi-vezérjeik eleibe tették, a' kik abból jó izüen ettek. „

Minékünk Európabélieknek némelly állatok csömört okoznak, 's ugyan azért nem szolgálnak eledelül. Mindazáltal bizonyos az, hogy egyetlen egy állat, sőt egyetlen egy bogár vagy féreg sinsen, melyet egyik vagy másik Vad-nemzet meg nem ennék.

A' Spanyolok olyan Nemzeteket találtak Amerikában, mellyek a' legnagyobb kigyókat-is özsze keresték, gunyhójikban bé-zárták, 's tsak akkor ölték-meg, mikor őket megakarták enni. Más Nemzetek hangyákat, szárnyas-egereket, sáskákat szoktak petse nye gyanánt nézni.

Vagynak olyan Nemzetek-is, mellyek még a' férgeket-is jó-izüen meg-eszik p. o. a' Hottentotok a' tetüket.

Az emberek a' húst eleintén nyersen ették, 's mikor azt sütni 's főzni kezdték-is, sokan sokáig olly vélekedéssel voltak, hogy a' hús a' főzés vagy sütés által sokat el-veszt ízéből. Azt még mái napon-is erősítik némelly tudósok, hogy az emberek a' húsétel által érzéketlenebb szívüekké lesznek.

Azonban az emberek semmi káros következtől nem-tartván, mindenütt bé-vették a' húsevés' szokását, éppen az olyan állatokat ölték-meg leginkább, mellyeknek legtöbb hasznát vehették. Tsak az olyan állatok' húsa nem szolgál az embernek eledelül, a' melly vagy ártalmasnak vagy tisztálannak tartatik; de nem mindenütt ugyan azon állatok' húsa tartatik ártalmasnak vagy tisztátalannak.

Mikor egyszer az állatoknak húsát az emberek meg-enni kezdték, tsak hamar azután szokássá lett imitt amott azoknak véreket-is meginni.

Hogy olyan Vad-nemzetek-is vagynak, mellyek mindenféle mérges gyökereket 's mérges állatokat, dögöket, rothadt húsokat, ganélatokat 's a' t. meg-

esznek, az több rendbéli utazók' írásaikból ki-tetszik. Azon sem lehet kételkedni, hogy ember-hús evők ne volnának. A' számtalan tudósítások között, melyek ezt erősítik, különösen nevezetesen és hitelt érdemlők Coóknak, Banksznak, és Solandernek következendő szavai: „egy tartománynak némelly lakosait egykor éppen az ételnél találtuk. Sok ember-tsontokat láttunk körülöttök, 's azonnal gyanítottuk, hogy ezen tsontokról ők ették-le a' húst; mert észre vehettük, hogy a' tsontok megvoltak sütve, 's imitt amott a' portzogókon fogak' helyei-is látszattak. Hogy mindazáltal a' dologban bizonyosabbat tudhassunk, kértük a' Tupiat, hogy tudakozná-meg miféle tsontok volnának itt? Arra a' kérdésre: hová lett ezen tsontokról a' hús? azt felelték az Indusok, hogy ők ették-meg. De hát egy aszszonyi személynék holt-testét, mellyet a' vizen uszni lattunk miért nem ették-meg? ezt kérdé továbbá Tupia. Azért, e' volt a' felelet, mert betegségben holt-meg; 's egyébberánt-is rokonunk vólt, mi pedig tsak ellenségeink' húsát eszszük-meg a' kik az ütközetben el-esnek Tudakoztattuk azt is, millyen ember volt az a' kinek tsonjtait előttök láttuk? Mintegy öt nappal ezelőtt, ezt felelék, egy ellenséges hajón két ember jött hozzánk, egyiket agyon vertük 's annak a' tsonjtjai ezek. Kérdeztettük, vagynak e' nálok olyan holt-testek, mellyekről még a' húst le nem ették? Ezt felelék: minden húst elköltöttünk. Ugy tettettük magunkat, mintha ezen tsontokat nem ember-tsontoknak, hanem kutya-tsontoknak tartanánk. De egy Indus nagy elevenséggel karjához kapott, azt akarván jelenteni, hogy az a' tson, mellyet Banksz úr kezében tartott ember-kar volt; 's hogy jobban meggyőzzön bennünket arról, hogy azon tsontokról a' húst valóságosan le-ették, rágni kezdette azon tson-tot, 's külömbbféle jelek által értésünkre kívánta ad-

ni, hogy az a' hús igen jó izü volt. — Tsaknem minden öblöknél, a' hol a' partra ki-szállottunk 's tüzet láttunk, a' tűz körül tsontokat-is találtunk. Midőn egynéhányat ezen tsontok között magunkkal elakartunk vinni; egynéhány nap mulva az Indusok a'féle ember-tsontokat, melyekről a' húst le-ették, árulni kezdték.

II. Az evés módjáról és az asztali-tzeremóniákról.

Az asztali-szokások különbözőféle Nemzeteknél igen különbözőfélék. Némelyek ezek között a' tisztaságot tárgyazzák; mások a' végre gondoltattak-ki, hogy azok által a' társaság' lelke elevenítettessék; egyebeknek ismét az illendőség és tisztesség adott eredetet.

A' Malabároknak nem szabad enni, ha tsak reggel és estve megnem mosdanak. Azok, a' kik ezt el-mulatják, Istenteleneknek tartatnak. Hajdan az Oroszoknál a' házi-úr és aszszony egy pohár égett-bort adtak először vendégeiknek, 's azután az aszszony megtsókolta vendégeit. A' Commendói király némelly Anglus-utazónak inniok akarván adni, előbb egynéhány tseppet a' földnek, egy a' végre ki-vájt hasadékába töltött, és egynéhány tsomó pálmafa-héj-ját borral megöntöztött. Az e'féle libátiók sok Négerknél szokásban vagynak. Ezen szokásnak eredetéről egy utazónak azt beszéllették némelly Négernek, hogy azon helyen a' hová egynéhány tseppet tölteni szoktak, utolsó királyok volt el-temetve, 's annak számára áldozzák mindennek, a' miből enni vagy inni akarnak, zsengejét. Egyébült az e'féle libátiók az Istenek' számára vitetnek véghez.

Az étel' el-rendelése és az evés' módja minden Országban a' nemzeti tsinosságnak kisebb vagy nagyobb mértékétől függ.

A' régi Gallusok midőn enni akartak, farkas vagy kutya bőrökre heveredtek-le egy nagy tűz mellé, mellynél nagyobb üstökben vagy hoszszu nyársakon nagy darab húsokat főztek és sütöttek, 's a' legnagyobb darabb húsokat a' legvitézebbeknek adták.

Ha a' Nemzeteknek e' részbeli tsinosolását tekintjük, úgy találjuk, hogy annak kezdetében ülve szoktak enni, mint p. o. Homérus' idejében, de minekutánna a' luxus nevedett, nyugvó-ágyakat gondoltak-ki, mellyeket az asztal-körül helyheztek, 's azokon fekvé edtek. A' Rómaiaknál a' fekvé-evés olly igen szokás volt, hogy az ülve-evés fájdalom' gyász' és bü-jelének tartatott. Plutarchus azt írja: hogy Cató igen szivére vévén azon veszedelmet, mellyet Pompéjus' és Caesar' vetélkedéseiből az Országra háramlani látott, soha sem evett máskép, hanem csak ülve.

A' nap-keleti Nemzetek, mellyek általjában régi szokásaikat nem könnyen változtatják, nagy részént még most-is fekvé ebédelnek és vatsorálnak; de csak ugyan ezeknél-is külömbbféle tartományokban igen külömböző szokások vagynak e' részben.

Az étkek' elkészítésében-is nagy külömbbség uralkodik. A' régiek a' bort legörömestebb itták melegítve; 's a' Chinabéliek még ma-is melegített bort adnak vendégeiknek.

Hogy a' vad Nemzetek a' tisztaság' törvényeit, valamint másutt, úgy az ételnél sem esmérik, az önként értetődik.

Az étel' elrendeléséről két példát hozok elől, Le Maire, Hoorn' szigetében két Fejedelem által vendégettetett-meg egyszerre. Egynéhány hús vagy harmincz láb hoszszúságú vivő-szerszámok, részszerint

nyers, részszerint sült gyökerekkel megvoltak rakva; ezek a' Fejedelmek' késérői között osztogattattak-el; magok a' Fejedelmek tizenhat éppen akkor le-ölt disznókat kaptak, mellyeknek bélek és más belső-részeik ki-voltak véve; 's minekutánna rólok a' sertvély leperzseltetett, megtüzesített köveket tettek beléjük, és ugy sütötték-meg.

Midőn Xenophon, A'siából lett vissza-vonulásakor a' Thrátziai Királlyal Seuthessel szövetséget kötött, meghivattatott az által egy nagy vendégségbe, mellynél a' Thrátziabéli Nagyok', a' Görög-vezérek' és a' Városok' követtyei-is jelen voltak. A' vendégek egy kerekbe ültek; mintegy három láb hosszúságu táblák helyhezttettek-bé; ezen táblákra eldarabolt hús és kenyér volt téve; a' táblák' száma mintegy huszra ment, 's legsűrűbben voltak azok rakva a' külföldi vendégek körül. Kinek az előtte lévő táblánál kellett megmaradni, Seuthes ketté-törte a' nagy kenyereket, 's az eltört darabokat a' vendégek eleibe vetette, a' kiket megakart külömböztetni. Hasonlót tselekedett a' hússal-is, mellyet maga tsak egy kevéssé kóstolt-meg. Ugyan ezt tették a' több vendégek-is, a' kik előtt e'féle táblák voltak. A' Pohárnokok a' bort a' vendégeknek szarv-poharakba adták körül, 's ezen poharat minden vendég megtartotta maga előtt. Minekutánna már az ivás egy ideig tartott, egy Thrátziabéli fő-ember, a' kinek egy fejez lova volt, fogta ivó-poharát, Seuthes felé fordúlt vele 's így szóllott: a' te egésségedre iszom 's ezen lovat ajándékozom, mellyel minden ellenségeid elől a' kik kergetni fognak, sebesen el-nyargalhatsz, és minden ellenségeidet, a' kiket kergetni fogsz, könnyen elérheted. Egy másik Thrátziai fő-ember egy rabszolgát ajándékozott a' Királynak; egy másik ismét szép öltözeteket a' felesége' számára; Thimaszion pedig egy drága fedelű ezüst tsészét adott.

Azután egy Athénai kelt-fel: régi szép szokás az, így szóllott, hogy a' gazdagok a' Fejedelmeknek, Fejedelmek pedig a' szegényeknek ajándékokat adjanak; én-is követem ezen szokást; minthogy annyira segítettél; hogy néked valamit ajándékozhatok, 's az által tiszteletemet erántad meg-bizonyíthatom.

Végre Xenophon azt mondotta, hogy ő magát és minden Vitéz-társait, mint jó barátja és szövetségese minden szivességtételre odaajándékozza. Seuthes poharát a' szomszédja' poharához ütötte; ekkor muzsikások jelentek-meg, a' kik hadi-nótákat játszottak, a' Király maga-is öröm-kiáltásokat tett 'sa't.

A' Gazdag Chinabéliek' asztalai szépen ki-vagnak fényesítve és selyem szőnyegekkel bévagynak terítve. De asztalruháik, asztalkendőik, késeik, villáik nintsenek; hanem kés és villa helyett minden vendég két vékony veszszőtskét hordoz magával, mellyek elefánt-tsontból vagy ében-fából vagnak készítve.

Tsaknem minden Áfrikai Négernek olly kevélyek, hogy feleségeiket és gyermekeiket nem hagyják magokkal enni, hanem magok magánosan esznek, feleségeik 's gyermekeik pedig tőlök távol ülnek. Némelly vad emberek tsaknem soha sem ebédelnek magán, hanem vendégeket hívnak; mások, a' kik még vadabbak, elhuvnak mikor enni akarnak, félvén, hogy valaki elne vegye előlök az eledelt.

Jóllehet az Otahiták tsendes természetűek és társalkodásra hajlandók, még-is magánosan szoktak enni. A' háznépnek minden tagjai, atya, anya, gyermek, testvér, külön asztalnál ülnek, egymásnak hátat fordítanak, 's egyet sem szóllanak.

Egyébbberánt esméretes dolog, hogy a' nagy vendégségek örömet jelentenek. Julius Caesar eggy

ilyen vendégség' alkalmával huszonkét ezer asztalokat terített.

Canadának vad lakosai nagy seregekben szoktak hajdan vadászatra menni, mintha ütközetre mentek volna; 's előre elkészültek hozzá imádkozás és böjtölés által.

A' Maldiviak, mikor enni akarnak, elrejtik magokat, mert igen babonások lévén attól tartanak, hogy valaki megigézhetné ételöket.

Sok Malabárok között az a' szokás uralkodik, hogy kinek kinek tulajdon ivó-edénye van, melyből másnak senkinek sem szabad inni, 's úgy isznak ezen edényekből, hogy sem ajakaik, sem fogaik azokhoz nem érnek.

A' pallérozatlan Nemzetek azt, a' mit vadásztak és halásztak, szeretik együtt el-kölni, 's az ilyen vendégség nagy Innepi multság gyanánt szolgál, mellynek alkalmával mindenféle rendetlenségeket és feslettségeket szoktak el-kölni.

Minthogy a' vad emberek nem mindenkit találtak éppen akkor, mikor enni akartak italt, könnyen szokássá válhatott náluk a' más időben evés, és más időben ivás; a' melly szokás tsakugyan sok vad Nemzeteknél még ma-is meg van.

A' bárdolatlan Nemzetek különös módokkal szokták vendégeik eránt szivességöket kimutatni. Némelyek szüntelen kínállyák vendégeiket, a' nélkül hogy magok ennének; mások énekléssel mulattják őket, ismét mások vendégeiket az ételre erőltetvén gombaságokra-is fakadnak.

A' vesztegetés, főbb-rangnak és gazdaságnak jele. Az által már a' vad népek-is kivannják magokat meg-külömböztetni. Némelly Négerek' Fejedelmei a' mikor isznak, az italnak felét bajuszokon és szakállokon le-hagyják folyani; 's ez a' disztelenség náluk pompának tartatik.

Jóllehet a' bárdolatlan Nemzetek a' tisztaságról igen különös módon gondolkodnak, még-is bizonyos az, hogy még a' legotsmányabb népek-is igyekeznek némü némü módon tisztaságot mutatni. Ide tartozik az a' szokás, melly szerint bal-kezeikkel enni rútnak tartják, minthogy bal-kezekkel sok egyéb dolgokat tselekesznek, 's ugyan azért megfertőztetésnek nézik bal-kézzel az ételhez vagy ábrázatokhoz nyulni.

Az Aegyiptomiak nagy vendégségek' vagy más mulatságok' alkalmával egy koporsót, mellyben Múmia (bébalzsamozott holt-test) volt, vagy mások szerint egy fából készített 's kifestett halálképet vittek-bé a' vendéglő- 's mulató-szobába; 's a' vendégek ilyenkor ezen szókkal szállítottak-meg: Visgáld-meg ezen koporsót 's úgy vigadj; te-is ilyenbe tétel, ha meg-halsz.

A' Négerek az égett-bort mód nélkül szeretik; de mikor valamely európai hajón látogatást tesznek, ott ha kínílatnak-is vele, egy tseppet sem ísznak addig, míg valami ajándékot nem kapnak; ha unszoltatnak az ivásra, ezt felelik boszongkodva: Gondoljátok e' hogy ingyen és fizetés nélkül fognak inni? Az Europaiak semmi alkura sem léphetnek velek, míg őket megnem ajándékozzák.

III. *Az ételben és italban való bujalkodás.*

Az emberek nem sokára megúntak a' mindennapi 's közönséges ételeket és italokat, ujjakat gondoltak-ki; 's a' képzelődés minden mesterségeket megpróbált az e'féle uj-találmányok körül, mindaddig, míg azokat a' legnagyobb tökéletességre nem vitte.

A' Kleopatrák', Klódiusok', Lucullusok' és Apitziusok', ugy nemkülömben az első Római Császár.

rok' pompás és vesztegető vendégeskedéseik elég ösméretesek.

Már a' vad Nemzetek-is mesterkednek az étel' és ital' dolgában; jóllehet az ő e'féle mesterségeik-is mindenkor durvák.

Monomotapában a' főbb emberek az ő boraikat 's egyéb crős italaikat 's ételeiket megszokták füstölöni ámbrával, pézsma nedvel 's egyéb drága illatu szerekkel.

Midőn a' Mokkal Ága Sarris nevezetű Anglus hajós-kapitányt megvendégelte, a' vendégség után egy szobába vezettette azt, hol négy inasok várakoztak reája. Az egyiknél egy tüzzel megtöltött füstölő-edény, a' másikonál egynéhány kendő, a' harmadikonál és negyedikonál pedig ambra, aloë és több e'féle illatozó szer volt. A' kapitány' feje le-terítetett egy kendővel, egész teste befüstöltetett.

A' kimivelt Nemzetek az e'féle füstölések helyett éteiket igyekeznek mesterségesen és mennél jobb izüen elkészíttetni. A' régieknél a' szakátsok nagy tekintetbe voltak. A' Sybarikák és Calábriának egyéb el-puhult lakosai jutalmakat tettek-fel azoknak számokra, kik a' szakáts mesterségben új találmányokat gondoltak-ki.

Minekutánna az erköltsök a' luxus miatt megromlottak, a' vendégségek-is külömbbféle feslettségekkel és rendetlenségekkel kaptoltattak özsze. A' Babylonbéliek a' vendégségek' alkalmval megmezitlenítették magokat, 's úgy ingerlették egymást tisztátalan kívánságokra. Más Nemzetek vér-szopó indulatokat tápláltak, vendégeskedéseik közt.

Voltak és vagynak kivált a' vad nemzetek között olyanok, kik a' nagy-ehetőségben keresték és keresik ditsősségeket. Athenaeus azt írja: hogy Theagenes nevű Athleta egy nagy egész ökröt, a' Crotonai Milon húsz font húst 's ugyan annyi kenyeret,

egy Aglaida nevü aszszony egyszerre tizenkét font húst 's hasonlókép sok kenyeret megettek, és hogy Astydamas egy'maga egy nyoltz. személyre készített ebédet el-költött.

Ollyan eszközöket is gondoltak-ki sok Nemzetek, mellyek által az étel' kívánás elő-mozdítatnék 's az asztali-multság meghoszzabbitatnék. Illyen eszközül szolgálnak a' melegített italok, mellyek által némelly Nemzeteknél a' vendégeskedők magokat a' hányásra kényszeritik, hogy gyomraikat azután újra megtölthessék. Ez a' baromi szokás kivált a' régi Rómaiaknál igen uralkodott.

A' mértékletlen megvesztegeti az izlést; a' mindennapit nem sokára megunja ez, 's mesterséghez folyamodik. Nem tsak mesterséges ételeket, hanem mesterséges italokat-is kíván megelégitésére. Már a' vad Nemzetek-is tudnak az ő füveikből és gyümöltseikből mindenféle részegítő italokat tsinálni, mellyeket általjában rendkívül való módon szeretnek. A' pallérozott Nemzetek pedig tsaknem megszámlálhatatlan sok módját találták-fel az erős italok készítésének.

Valamint minden örömben, úgy az evés' és ivás' örömeiben igen könnyen, egészen a' neveltségig meszsze mehet az ember. A' tizenhatodik Század' végén kivált Frantzia-Országban a' nyaláukság olly nagy mértékre lépett, hogy a' főbb emberek mindenkor hordoztak magokkal mindenféle tzukros süteményt pikszisekbe, 's abból úgy kínálták a' vélek öszszetalálkozókat, mint ma tobákkal kínálni szokás.

IV. Az ételben és italban való mértékletlenségnek büntetéseiről és a' böjtölésekről.

A' részegítő-italok sokkal rettenetesebb következtéseket szültek, mintsem hogy a' Törvényszerzők azokat minden tilalom nélkül hagyhatták volna. Hamar szembe tűnt, hogy a' legtöbb gyilkosságok és a' köz-bátorságot háborgató vissza-vonások, az erős italokkal mértékletlenül való élésből szoktak származni. Ugyan azért az e'féle italok némelly Nemzeteknél egészen eltiltattak, másutt csak az öregeknek és betegeknek, 's ismét másutt csak bizonyos innepi alkalmatosságkor engedtetek-meg. Sok helyeken a' megrészegevéssel nem csak kissebbség és gyalázat, hanem polgári-büntetés-is szokott együtt járni. Némelly Nemzeteknél csak az aszszonyoknak nem szabad részegítő-italokkal élni. A' pallérozott Nemzetek pedig általjában nem tiltották-meg egészen az erős italokat, hanem csak az azokkal való élést igyekeztek mérsékelni.

A' böjtök' eredete igen természet szerint való dolog. Némelly Törvényszerzők a' vendégeskedéseket keskenyebb határok közzé akarták szorítani, 's a' végre több rendbéli törvényeket hoztak; az Orvosok vagy magok a' betegesek-is azt javasolták; hogy annak, a' ki egészséges akar lenni, egyszer; másszor, egyik vagy másik ételtől 's italtól magát megkell tartóztatni. Ezen és más jó okokra nézve a' Vallás-is hasonlóképpen tanátsolta és parantsolta az e' részbeli maga megtartóztatást; a' babona az e'féle parantsolatokat még inkább megsokasította. Így származtak a' böjtnek külömbbféle nemei.

A' mi különösen a' babonát illeti, az azt hitte és hiszi, 's azt hiteti-el követőivel, hogy vétkeikért eleget tesznek, ha örömeiknek egy részét feláldoz-

zák. Innét van, hogy eleitől fogva sokan találtattak, a' kik az öröm helyett a' sirást és szomorúságot választották. Így már a' régi Braminok a' világot tömlötznek nézték, szerentséseknek tartották a' meghalókat, és sirtak a' mikor valaki született; 's a' mái Fakirok-is hasonlót tselekesznek.

Mahoméda' Ramadán nevű innepeken minden evést és ivást, sőt dohányzást is eltiltotta.

Általában véve a' régiek kevesebb böjtött tartottak, de kevesebb szert 's kevesebbet is ettek, mint a' mostaniak. Ők napjában csak egyszer ültek asztalhoz; 's kétszer asztalhoz ülni nálok tobzódásnak tartatott.

*M**.*

6.

Lajos Deák' napló-könyvéből.

A' nyár' leggyönyörűbb napjai áldást mosolyogva váltogaták-fel egymást Iskolám' várossa felett. Minden ember sietett a' szabad mezőre, szívni a' természet' édes leheltét, 's felejteni bú-gondjait. Ablakomon rezgének a' hívogató alkony' bucsúsugárai, 's nékem, ah, nem lehet engednem bájvonzalmoknak! Láttam páronként az est' hűssében hazafelé lépdelni Záldogon a' sáskáknál víg délutánt töltött boldogokat, 's fájt szívem, hogy én-is nem többíthetém számokat. Elgondolám milly habzó örömpoharakat ivának ők ott a' dolce far niente egészségért az életet szikrázó borvizes borból, milly égi illatú füstöt bocsátgatának a' fűszeres Döbreivel tömött pipákból, milly nektár cseppeket szürcsölének. Arabia' boldogságát köztünk gőzölögtető kávé's find'sákból; 's miud ezt hijában, mert még Atlásibb búbérczek gördültek szívemre. — „Ugy de — így súa fülembe a' kisértő — miért epezted magad', szabad vagy használni életedet éppen úgy, mint más. Nézd milly elégedten füttyörész ott ama nyalka, néked is van jussod pénzed után éppen olly öröm-regiókba szállongnod, mint neki!” — Szívem habozott, 's ah szinte engedni készült az édes incselkedésnek, de jókor segédemre jött a' sanyarú ész 's irtóztató vonásokkal festé előmbé a' közel Examen' rettenetességeit. Három fenyegető Cometa tűnt-fel iskolai életem' öröm-egén, 's vértcsepegő üstökéből borzana-

tos jövendő, hol lesz sírás, jajgatás és fogaknak csikorgatása rémle előmbe... Távozz sátán! kiálték, csak megmaradok magányos kamarám' tudományos szennyei között, komor béketűréssel forgatom a' Pandecták' és Digesták' és Institutiók' vastag foliantjait, egyik észtorés' redőjét a' másik után Stoikoszi elszántsággal törlöm-le, 's ágyamat ex doctrina Caji, quam suam fecit Tribonianus, Római peshedt törvényekkel tömöm-teli. Átkozott Rómaiak! életök' fényesb idejében rabporázva fűzék az akkori világot, 's Capitoliumjokból Senatus Consultumok menydörgeének a' reszkető provinciáknak, 's most több százados sírjokból éjféli rémként kíséri holt nyelvök 's törvényök az élő-képeket, 's kivált Nemzetünken sokkal vadabb tyrannismussal grassál kihalt nyelvök' adáz hatalma, mint hajdan Syriai Proconsuljok Izrael' szakállas maradékain. Nem vólt elég, hogy gyermekségem' aranykorát nyelvök' tanulásával vesztegettem-el, most a' magasbb szépért és jóért esengő ifjú lelkemet, törvényjeik' silány isméréteré kényszeríteni vagyok kéntelen, — 's rabulistikai aszszú rhapsodiákkal vesztegetnem drága időmet!

„De így kell ennek menni,
Megkell ennek már lenni.
Sirasd Magyar sorsodat,
Ásva ünnön sírodat!”

Nem fog ez így örökké tartani, 's a' Mohácsi siralmas végveszély után, Buda-vára' visszavétele' diadalmi innepe fog következni. Majd béállnak a' gondtalan szünnapok, 's egy levél idvezlend hazulról, mellynek ezüst örömfoglalatjából bóldog restelkedés' Elyziona víruland számomra. Akkor mostani resignátióm' áldozatjáért bőv elégtétül arany almákkal hajlonganak előmbe a' Záldogi mulató-kertben a' fa-lom-

bok, 's én bődlog azok' árnyában vérszinű ráczür-
 mösbe zúdítva a' sustorgó Borszéki vizet, olly komoly
 elégedéssel iddogálok, mint Zeüs Olymposzban Hé-
 be' csészéjéből, 's pipámot olly gögös önnbecs-ér-
 zéssel füstölögtetem, mint akármelly Amsterdami dús
 kereskedő virginiai knaszterjét. 'S majd, ha szür-
 kület borúl a' tájra, 's az est' halgató innepe párt-
 fogolja a' bődlog pásztor-órákat, midön a' fáradt mun-
 kás alig várja a' lenyúgvást, 's az óhajtozó szerelmes'
 lépteit alkonyi fátyol teríti; akkor átugrom a' füzek
 közt sziszergő patakocskát, lassúdan és szívedpedve
 közelitek a' Grófi kastély' kertjéhez, hol Julis Gróf
 Z—né komornája öszszebeszélgetésünk' következeté-
 ben szorongó nyugtalansággal vár reám. Ott lágy
 karjai' ölelésében, csókja' izletében, a' homályta-
 karta lugos' lombozatja alatt olly bődlog estvét töltök,
 mint Agathon Psychejével Delphi' szent berkében.
 Oh Julis, szivem' egyetlene! milly bús-óhajtat dagasz-
 tja most értem lángzó kebledet, milly epés átkok szál-
 nak-ki szivedből az Examenre, melly tőled Lajos-
 dat olly soká ragadozza! Tűrj egy kicsit, mint én,
 ki sokkal örömelebb szorítám angyali derekadat
 étheri öltözetében most karjaim közzé; mint e' siva-
 tag Códex' abrakadabrák kötetét!

Ólom szárnyakon csikorgott-el a' nehéz repületű
 idő mintegy vérszfellig a' reszkető vidék felett. Szív-
 döbbenve hallám nevem' felszóllítását — egy fél fer-
 tály óráig izzadtam künn a' kis asztalka mellett az
 észgörcs' jégveritékjeit, mintegy kőpadra vont bü-
 nös - - mindenben mindenben szerencsésen átestem — és —
 Julisom' bájölén kénytelve álmodám Istenálmokat?
 Nem! nem, nem! — Még most-is bús szóbam tu-

domány penészes falai között veszteglék, némán és szóltan, nem tudva: miként segítsek magamon? mert irgalmatlan zápor zúhogott-le, 's özönvizével ásztata a' város' útszáit; és még nem érkezék-meg az ezüst foglalatú levél! sötét gondok 'sibbaszták lelke-met, 's rettegék a' hypocondriás convulsióktól. Illy kínos helyzetben minden reményemet az égből szállt *Philosophia'* vigasztaló szavaiban gondolám felelhetőnek, mohon nyúlék azért Cicero' *Tusculanae Quaestiones* munkája után, midőn egy kopogatás ajtómon minden philozophiai szándékot kivere fejemből. A' levélhordó az áldott békekövet most jön! előre idvezlém érkezét, 's tüzzel rohantam ajtómat feltárni. Nem rémül úgy-el a' rákázó gyermek, midőn rák helyett kígyót von-ki a' gyökeres lyukból, mint én, ki óhajtott levélhozóm helyett, soha nem szeretett tanuló társamat a' pé'sma szagú Ördyt kénszeritetém köszönteni. Antipathiám iránta most ólthatatlan gyűlölséggé vált 's kicsiben múlt, hogy vissza nem lökém.

„Barátom! így szólla hozzám, te tudom mindég tanulmányaidban vagy temetkezve, azért-is csak hosszas tusakodás miatt vehetém rá magamat, hogy tudós elmerüléseidben háborgassalak; de tudván azon deák mondás': „solamen est miseris socios habuisse malorum” igazságát, és hogy könnyebb a' bú, ha résztvevő szivre lel barátunknál panaszunk, neminemű bizakodással léptem szobádba, vigasztalást óhajtván szavaidtól, 's ha közös lesz üldöztetett sorsunk, költsönben én-is azt ajánlván.”

Hideg forrás a' szomjast, engem' Ördy' beszéde enyhite. Égből szállt vigasztaló angyalként fogadám őt most, 's csak egy szikrányi távolító indulatot sem érzék belsőmben.

Lehet, hogy banátitársod vagyok, 's lehet az is, hogy nem, felelek, midőn nem tudom még: mi nyugtalanít?

Ördy. Ah arról röviden értesítlek! egy szép leány, kinek kökörcsin szeméi szerelmi lángot gyűjtának szívemben — a' vele tett futó ismeretség — a' mai határnap, mellyen első édes csókot akaránk egymás ajkaira nyomni — és ez átkozott esső, melly miatt szép czéлом füstbe tűnik!

Én. Szánlak, szegény barátom! igeu — mi búosztályosok vagyunk — óh milly édes, milly vigasztaló a' szomorodottnak rokon kebelre találni!

Ördy. „Óh ez a' gyötrelmi elragadtatás paradicsomi gyönyör, nem de?“

Az ablakhoz lépénk; 's búsan nézénk-ki a' bárátságatlan síró tájba. „Ah! kiálta Ördy, Julisom-is most éppen illy szívszorongva tekint a' könnyező időre!“

Azt hívém, nem hallok igazat, 's kérdém: „Mondsza-meg még egyszer kedvesed' nevét?“

„Julis Gróf Z—né angyalszép komornája“ vala a' felelet, melly engem egy meredt kőszobrá vará'sta. 'S mire magamhoz tértem, sietve elhagyá a' gonosz szobámat, külömben nehány igen-is kemény és keserű igazságokat hánytam volna szemére.

Eredj! — leányhűség és szappanbúborék, synonimák — bolond valék, hogy annak hittem. És még-is boszszús fájdalom nyű'sge keblemben. Nem tudám elérteni: mivel vehete több erőt egy szélkergető' nyalkasága egykor imádott lyáukám' szívéu, mint az én igaz, tiszta magyar érzésem? — Quod mutari nequit, ferendum!!!

Sopánkodó felkiáltásimnak ajtóm' nyílt, 's a' levélhordó' előmbelépte vete véget. Nyújtá a' várt levelet 's egy Recepissét. Sietve íráom nevem' alája. Felmarkolám idvezítő örömfoglalatját, 's nemineműleg vigasztaltatva érzém sorsomat . . . Julis! te álhatatlan ide 's tova hajlongó nádszál! Ördy, átkozott semmirekellő! szeressétek mint tetszik egy-

mást, nem fogom irigyleni. Nem! . . . magamra maradok, hű feltétemhez és pipámhoz, melly bizonyosan megnem csal; ha kell, borvizes bort iszom, és — törvényt tanúlok! —

Fogarasy János.

7.

EGY BOLHA' KÉRELME ESZTIHEZ!

Mért üldözöd kis éltemet
 Pamut kacsocskáddal?
 Könny nem kíséri vesztemet.
 Óh Lyánka, szánd hű szívemet,
 Tégy jól bolhácskáddal!

Lám nem tudok csapongani
 Kebelről kebelre,
 Ma csak körülted dongani,
 Mint Dámonod, hajlongani
 'S eltűnni reggelre.

Nem mondhatod: hűtlen valék,
 És nem szerettelek;
 Véredre szomjas martalék
 Vóltam, nem gátla tartalék
 Míg csókkal leptelek.

Téjjel hullámzó kebledet,
 Mint égi honnomat,
 Köszöntve; hajj, sok kényt szedett
 Ott ajkam, édes nedvedet
 Szívván, sajátomat!

Beléd tapadt érzelmimet
 Fűröszték árjaid;
 Szerencse védte éjjimet,
 Gyönyör tetézte léptimet,
 Míg örzém álmaid'.

'S im' most aléltan csüggedek
 Hó újjaid között,
 Gúnyolt erődnek engedek,
 Múlt szebb órákért szenvedek
 Én szegény üldözött!

Néked szentelt kis éltemet
 Ne oltsd.el; irgalom!
 Óh Lyánka, szánd hű szívemet!
 Köny, melly kísérje vesztemet
 Nem kell 's vég nyugalom.

ÚTAZÓ KEDVESEMHEZ!

Nevetve néznék most e' rút időre,
 Körülted-is ha fagylaló szele
 Nem zúgna, 's fázva nem fürdnék-bele
 Bús záporában arcod' gyenge bőre.

Kék ég mosolygott rád tőlem menőre,
 Aranyban ált indúltod' reggele,
 A' nap vidámon kelve 's menve-le,
 Nem álmodánk illy változó jövőre.

Fáj, Kedves, e' szív, érzi sorsodat;
 Óh, mint örülne ázott kebleden!
 Egy vész gyötörné őt' hű társodat,
 'S új éltet öntné-el jég szíveden.
 De nem lehet! — hát felsohajtok égre:
 „Vigyen derülten, 's hozzon honnba végre!

F** J.

8.

ÉSZ és PHILOSOPHIA.

Kimeríthetetlenek az alkotás' titkai, ki kémlelhetetlenek a' természet csodáji; de van bennünk valami, a' mi egy fentebbi ragyogvány-nak tündöklő szárnyain mintegy elhagyva szűk lakását felszáll, és körülvéve a' töménytelenség-től álló pontot, vagy-is thronust alkot magának, itt mintegy megfelejtkezvén határozottságáról a' mindenségnek titkait, a' természet csodájit maga elejbe idézi, 's mint egy ítélő bíró bémerül az okoknak, és okozatoknak vizsgálásába, és fontolgatásába, végre az öszszehasonlítás', arány-szabás', és cél-erányság' törvényeí szerént habozva ugyan, és félékenyen, de mégis magát megnyugtatólag hozza ítéletét; ha ezen ítélet a' Mindenhatónak céljaival, és kinyilatkoztatott szavaival megegyez, úgy igazságnak neveztetik, ellenkezőképpen pedig csalódásnak, hibának, vagy vakmerő kalándozásnak; illy utakon felfedezi ez az igazat, szépet, és tökéletest, ezekből egy egészet formál mint önnön maga megnyugtatóására, és vígasztalására, mint a' véle rokony' lényeknek boldogittására, szóval fellyebb és fellyebb hatásával csodákat mivel e' mindenségnek végetlen teremében, mellyek vagy mint magvak hintettnek-el az okos lények' országában, és későbbi ápolás által tűnnek elő az igazságoknak homályba burkolt tárából, vagy

mint virágok illatoznak, és a' rokony lényekét hasonló kémlelésekre gerjesztik, vagy mint érett gyümölcsök boldogítják az igazság, és boldogság után sovargókat; és így munkálkodásának előhatását észrevévén egy szent ihleléstől illetetik, és magába vissza tér, 's megismeri, hogy ő az, melly az embert ki veszi az állatok sorából, hogy ő az, melly az embert megkülömbözteti a' lelketlen anyagtól, szóval, megérti, hogy ő az emberiségnek czimere, erénnye és minde; hatásának pedig körét egy csomóban szerköztetvén, és ezt egy szóval kijelenteni akarván, magát *Észnek* neveztetí.

Az emberi ész az Isteniségnek részesülése, azért kimeríthetetlenek ennek hatási, mert légyen bár határozott, de határait emberi nyelven határtalanoknak kínszerítettünk mondani, és így a' tűnő ellenmondásban magunknak álló pontot szerezni, micsoda nyelv az? melly az észnek minden fogásait úgy tudja másokkal közölni, valamint ő azt felfogta, és így úgy látszik, hogy a' határozott észnek végetlen megfogásait, a' nyelv szorítja sokkal szűkebb korlátok közzé, mint ezek természetöknél fogva volnának — hányszor ragadtatik az ész legfelségesebb gondolatokban? hányszor repdes a' fentebbi lények' országában? és ha felfogásait kiakarná magyarázni, elnémulva találja a' nyelvet, vagy ha ez rebegeve ejtegeti a' felséges gondolatokat, vagy félértelembe ejti azokat ki, vagy a' szó szűke miatt más jelentetik ki, mint az ész fogásaiban találkozik, innént vagy az, hogy midőn az ész eszmélkedő teremében felfogásait másokkal akarja közölni; önn magával tusakodik, és új nyelvet alkot, mellyet hogy mások megérthessenek, az lenne szükséges, hogy az eszmélkedő-

nek álló pontját kitalálják, és abból kiereszkedvén felfogásait fontolgassák, mellyben mennyi a' nehézség! könnyű kitalálni. — Hányszor találtak már a' legjózanabb bölcsnek eszmélkedéseiben az Istenségről fonákságot, az erkölcsiségről sértő tévedést nem a' bölcsnek tántorodása miatt, hanem a' vizsgálódóknak vagy előítéllete, vagy felnem érése, vagy a' nyelvnek újsága miatt. — Én úgy gondolom, hogy a' régieknek hierogliphikai írásaikban nem csak a' betűknek, de még a' nyelvnek-is hiányát kereshetjük, mert a' régi századok' bölcsei-is érezték a' nyelv' hiányát, valamint ezt a' mostaniak sem tagadják; azért eszmélkedésöknek fellyebbi hatását kinszerítették valami érzéki módon kifejezni, melly jelek nem csak most előttünk ismeretlenek, hanem ismeretlenek voltak még a' jel készítőikkel együtt élők előtt-is; valamint mi mostan sokszor elnem értjük a' velünk élőknek velünk közös ugyan, de felfogásaiknak saját nyelvét. Nagy itt a' nehézség; szükséges tehát, hogy ezt esmérjük-meg, és mások' megbíralásában ne vakmerősködjünk.

Hányan kárhoztatják, sőt undokságról vádolják az emberiséget olly híven, és maga mibenlétében felfogó Epicurust, ki az erkölcsiségnek nem annyira elvéül, mint rúgótollául alapította a' tiszta gyönyörűséget, ebben helyheztetvén, az embernek javát — vallyon ez hibázott e? vagy talán az őt elnem értő szigorú bírálók? az bizonyos: hogy az emberiséget kötelező törvények bétellyesítése gyönyörűséget szül, melly közös az égiekével, az bizonyos: hogy a' szépségnek és felségesnek belénk hatása bennünk gyönyörűséget gerjeszt, mellyet az Alkotó rendelt úgy, hogy a' halandó ez által-is ragadtassék az

ő thronussa elejbe, melly a' dicsősségnek véghetetlen tára, az bizonyos: hogy az igazságnak felfedezése kimondhatatlan gyönyörűséggel lep meg bennünket, és ez által jelentjük égi eredetünket, melly kútforrása a' csalhatatlan igazságoknak, ki fogja tehát kárhozatni a' tiszta gyönyörűséget? vagy megtagadjuk magunkat, és magunkból egy ismeretlen és ellenmondásból összeszótt lényt csinálunk? vagy azért kárhoztassuk e a' bölcseset; hogy nyelvével úgy ki nem tudta magát fejteni, valamint a' későbbiek? mert mi vólt légyen lelke-tárában, azt nem egyes kitételéből, hanem az egész tudományos alkotmányából kell merittenünk — ugyan is a' bűnt utálta, a' természet törvényeinek legkisebb sértését-is kárhoztatta, miért? mert ezek által a' léleknek gyönyörűsége számkivettetik — ebből által láthatni, hogy ő nem a' testi, nem a' mulékony gyönyörűséget hajhászta, mert ez ha rendetlen — a' természet' törvényével ellenkezik, és így a' fentebbi gyönyörűséget elrabolja. Hogy tanítványi őt elnem értették, vagy elérteni nem akarták, vagy tudományos alkotmányát elcsavarták, azért tanítványit, nem pedig a' bölcseset kárhoztassuk, a' legszentebb dolgokkal — is történik visszaélés. —

Az emberi ész az Istenségnek szikrája, azért a' Mindenhatótól alkotott világból, hogy égi eredetét megmutassa, újjat alkot magának, mert azt, mint a' véghetetlen bölcsnek munkáját, egyedül csak véghetetlen ész foghatja-fel, a' határozott ész pedig csak közelít ahoz, minthogy tehát csak közelít, azért felfogása amattól külömbözésben vagon, a' valót elnem éri, tehát önn keblében hordozza világát, mellyben jár.

és mivel, 's így midőn az ész tulajdon teremében munkálkodik, valóságának az örökén valón kívül, csak egyedül magát veheti-fel, nem mint-ha ez által tagadná egyéb lényeknek valóságos létöket, hanem hogy azok úgy tűnnek elejbe, mint a' belé óltott törvények idézik azokat elő, innént vagyon, hogy általlánosan véve annyiféle, és olly különböző a' világ, a' mennyi a' munkálkódó ész, 's egyedül csak a' feszegető munkálkodásnak következése az igazság, de csak akkor, ha az minden eszes lény munkálkodásának öszszehangzó, és ellenkezőt kizáró, vagy-is szükséges következése — vagy ha az eszmélkedésben úgy fennakadnak az eszes lények, hogy az áltörhetetlen akadályt észre veszik, és még-is sovárognak olly igazságok után, mellyek nyugodalmokra, és az erkölcsi világban fellyebb hatásokra elkerülhetetleneknek látszattnak lenni, ekkor ha a' Mindenható véghetetlen bölcsességének tárából fényt lövell a' sovárgókra, megismerik, és megkell ismerniök határozottságokat, és a' közlött mennyei fényt, mint különös isteni ajándéket, és csalhatatlan igazságot tekintik, és kell tekinteniök — így alkottatik az igazság' országa, melly által az okos lények öszsze csatoltattanak, és egymás nyugodalmának, és boldogságának válnak eszközeivé, 's így tétetik lépés a' *józan philosophiára*, melly a' Mindentudónak tárában rejtezkedik, 's mellyből azt az emberi ész mint az Istenségnek szikrája vagy a' belé óltott törvények' szabási, vagy a' mennyei fénynek reája közvetlen hatása által mint önnön maga, mint rokon társai nyugodalmára és boldogságára merítti.

Nagy kincs a világon, ha olly ész tűn fel, vi'ssgálódása által olly fényt lövel a' rokony lényekre, melly ezeknek nyugodalmát, és boldogságát eszközli és alapítja, és ez mintegy küldöttje az Istenségnek, és igen nagy nyereség az emberiségre nézve, ha minden fél-században csak egy-is jelenhet-meg ilyen, mert a' kilövellett fény először észbéli surlódást, azután alapos intézeteket, végre boldogságot ragyogtat a' boldogságra annyira törekedő lelkekre. De ellenben nagy boldogtalanság, ha a' feltűnő magas ész eltévesztvén felséges célját, vi'ssgálódásának alapját nem a' természet' céljaiban, nem az eszes lényeknek természetében, hanem önn magától koholt különczségekben helyhezteti, és olly következeseket húz, mellyeknek gyümölcsei nem a' nyugodalom, és csendesség, nem a' megelégedettség, és boldogság, hanem olly zavarodás, mellynek torló habjai a' gyengébbeket a' boldogtalanság örvényébe sodorják, az erősebbeket megkeményíttik, és végre a' bitanglónak alacsony eszközeivé változtatják, és így egy csekély időkor elegendő elpusztítani azt, a' mit sok századoknak ápoló keze nagy fáradsággal ha nem virágzásra-is legalább reményektől ragyogó virányra hozott. — Az emberi ész alkot és pusztít, épít és ront, illatozó virágokat és ölö maszlagokat hint, boldogságot és sanyarúságot eszközöl, mennyet és poklot teremt — az út, mellyen ezeket véghez viszi, nem más, mint a' philosophia; épséget a' józan, romlottságot a' tévedő philosophia szül; minden ész vi'sgálódik, eszmélkedik, és bölcselkedik, némellyik megelégszik a' tört úton járni, és az úton elszórt virágokat öszszeszedni, és ezekből koszorút fonni, 's véle a' jelenkort

felékesíteni, némellyik az özszeszedett virágokat drága kövekkel himezi, és a' jövődő korban-is kíván ragyogni, némellyik a' virágok közt andalog, azokat bámúlja a' nélkül, hogy egyet-is leszakasztana, némellyik az elszórt virágokat, mivel nem ismeri illatjokat, ékességöket és szépségöket tapodja, de lomhasága miatt el nem tiporhatja, ezek nagyobb változást az ész országában nem okoznak, befolyások csak körül-lévőikre vagyon, az-is kissebb 's nagyobb, boldogságot ugyan eszközölhetnek, de nagyobb boldogtalanságot nem okoznak, mert az ész országának változása, a' sokakra háromló boldogság, vagy sokakat eltipró boldogtalanság egyedül csak a' magas észnek szüleménnyé.

A' Philosophia azon erénnyé az emberi észnek, mellyel ez nagy dolgokat gondol, és cselekszik, a' nagy dolgok az emberiségre nézve nagy jót, vagy nagy rosszat hozhatnak, amazt a' józan, ezt a' tévedő philosophia miveli; mind a' kettő uralkodóvá lón, 's némellykor egyenlő lépéssel hatnak az emberiségre, 's ekkor zavar-tatik ugyan az emberi boldogság, de le nem tiportatik, mert a' józanság még-is sajáttabb tulajdona az emberi természetnek, mint a' korcsosság, 's így boldogságunk sajkájja hanyattatik ugyan a' torló habok között, de el nem merül — ha illy habzás között a' bitanglók' száma szaporodik, 's a' józanoké kevesedik, készül az innségek', keservek', fájdalnak', és könnyek' örvénnyé, és ha csak fentebbi kéz nem védelmezi boldogságunk' sajkájját; az örvénybe sodortatik. — Vóltak e' már illyen idők? a' történetek visgállói ítélik meg — ha pedig a' józan philosophia annyira lábra kap, hogy a' tévedő az ellensúlyban jóval hanyatlik; akkor virul az

emberiségre az élet dele, akkor a szeretet boldogító illatja sugárként terjed, és a boldogság karolva öleli a meglegedettséget; ha ezen kova a philosophiának tartós maradhatna, kicsinyenként kifejlénének az élet valóságos és tiszta gyönyörűségei, a föld Édenné válna, szóval, öröm lenne az élet, mert a tévedőnek csekély befolyása ellenmivelése által inkább éreztetni a józanokkal valódi javát az életnek, minthogy ez a szüntelen munkálkodásnak, és fáradozásnak sikeres gyümölcse.

Minden századnak, minden nagyobb kormányos alkotmánynak, minden kisebb társaságnak, sőt minden egyes embernek megvan tulajdon philosophiai kora, a századnak philosophiai kora *korszelleme*nek is neveztetik, mellynek milly befolyása légyen a nagyobb kormányos alkotmányokra, kisebb társaságokra, s egyes emberekre; legjobban megüdjük, ha a történt dolgokat szakaszonként összevetjük, mert a vizsgálódó észnek lehetetlen nem látni a különbséget. Azonban minden philosophiai kornak megvagyon tulajdon java, a kormányos alkotmánynak tehát kötelessége úgy hordozni a kormányt, hogy alkotmánya alatt bátorságot kereső társakkal, a mennyire lehet javát inkább éreztesse a philosophiai kornak, mint kellemetlen befolyását tapasztaltassa, ez pedig lehetséges akkoron, ha a kor szellemét világosan értik azok, kiknek philosophusi eszök fáklyaként sugárol a sokaság fölött. A kisebb társaságok philosophiai korát a század, és kormányos alkotmányok korszelleme határozza-el, ezek csak úgy érezhetik a boldogságot, és meglegedettséget, ha philosophiai korokhoz alkalmaztatott célra törekedhetnek, ha ezen törekedés ellent-

állást tapasztal, az uralkodó korszellemnek nem javát, hanem kellemetlenségét tapasztalják, és féltő, ne talán az ellensúly nagyobb erőre kapjon, és a' kisebb társaság célját veszítse, és midőn a' kórmányos alkotmány az élet gyönyörúségeit terjeszti, az egy lomha üszög alatt egészen eltikkadjon. Az egyes embernek philosophiai korát a' most említett korszellemek, és tulajdon törekedése a' fellyebb említett módok szerint képezik-ki, boldog ha önn magát úgy képezi, hogy észbeli törekedése reá nézve csendességet, és nyugodalmat, másokra nézve pedig boldogságot mivel, és a' ki ezt elérte, azt egyedül illeti a' *philosophus* név. Itt rege jutott eszembe:

Cshinwang Chinai Császár egykor mély andalgásba merült, 's minthogy sokat hallott már a' philosophusokról, az ötlött eszébe: vallyon mi légyen a' philosophus? 's elhatározta magát, hogy országának leghíresebb philosophussait thronussa elejbe idézi, és önnön tapasztalásából fogja megtudni, ki légyen az igaz philosophus? csak jelentenie kellett akaratját; megjelent a' híres ősz *Chamsu*, ki azt hitte magáról, hogy kivüle senki meg nem érdemli a' philosophusi nevet; felfújt pofával tehát közelít a' Császárhoz, 's számlálja Confuciusra írt száz meg száz észrevételeit, magasztalja emberinél fellyebbható esztét, kérkedik igazság szerető szívéről, pöffeszkedve beszéli erényeit, jó tétéményeit, 's illy sok jeles tulajdonságaiért nem kíván egyebet, mint hogy a' Császár őt gazdagon jutalmazza-meg, és mind azokat, kik ellene írni merészelnének, örökös hörtönbe csukassa — óh kiált a' Császár, vigyétek szemem elől ezt az embert, mert nem ezt keresem, felháborodva

hagyta-el a' thronust, és gúnyírást bocsájtott-ki a' Császár ellen, mellyen ez jó kedvel mosolygott. Elő kerül *Cshinte*, kinek írásai tellyesek elragadtatott lelkesedéssel, csak azon hiánnyal, hogy az igazságot olly setét homályba burkolgatta, hogy senki sem vólt képes azt kifejtteni, minden embert szeretett, csakhogy mindegyiket csipősen mocskolta, és abban találta leginkább mély eszének kitüntetését; hogy ő semmit úgy nem tett, mint más, melly étkekkel a' Chinaiak hidegen éltek, ő azokat melegen szerette 's a't. a' Császár egy darab ideig mulatta magát ennek bohózatain, és végre elégedetlenséggel magától elbocsájtotta. Hát már nem találtok birodalmamban úgymond philosophust? mély fő-hajtással bévezet egy fiatal Mandarin egy piros, posgás, zömökbölcsset, Felséges Császár! így kiált a' bölcs, én vagyok a' philosophiának eleven képe, én egész szorgalmamat arra fordítom, hogy életemet érezzem, ember társaimat csak annyira becsülöm, mennyire nékem hasznossak, semmi gyönyörúséget magamról megnem tagadok, kövesd philosophiámat, boldogúlsz! — távozz, szóll a' Császár, embertelen! nem ismered mi az ember. — Így sorban ismérkedett-megjelenő álphilosophussaival, kik közzül egyet sem talált, kire méltán ruházhatná a' nagy nevet; találok én úgymond még-is kiterjedt birodalmomban ollyat, kiben kedvem fog telni — testvérjeire bizá tehát egy darab időre a' kórmányt, ő pedig két udvarnokjával útnak indúlt, hegyet, völgyet özsze járnak de sikeretlenül, 's már a' választó nagy falhoz jutnak, mellynél tovább menniek nem lehetett; innént nem meszsze a' hegyek' bércei közt egy gúnyhót pillant-meg, ott vagyon úgymond az óhaj:

tott bölcs, örül, hogy végre célját eléri, nagy ügyvel, bajjal tehát felkapaszkodik a' bérczre, de íme! elejbe rohan egy szikrázó szemű, elaszott, halavány, fekete sárgás arczú emberi váz, és ordítva inkább mint kiáltva kérdezi: kik vagytok ti, 's mit akartok? talán azon csekély nyugalmamat akarjátok zavarni? mellyet nékem e' rengetegben tanyázó fene vadak engednek, ezen kérdésre a' Császár szemfülesebb lett, 's közelít hozzá — mi talált jó ember! úgymond, bizonyára te vagy az, kit keresek, nem de te philosophus vagy? Ha ezen név olly lényt jelent, ki az egész emberiséget gyűlöli, megtaláltad emberedet, hidd-el, senki élesebben nem gyűlölhetheti az embert, mint én, bár mindannyi-
nak egy nyaka lenne, hogy egy csapással el-
mészthetném őket, most pedig távozz tőlem, mert által szakasztom szívedet egy nyíllal — a' megböszült előtt nem állhatott tovább a' Császár, 's könnyeit törölgetvén mondá: ez bizonyára bóldogtalan ember, hát van az én kormányom alatt-is bóldogtalan? így eszmélkedvén tovább halad, 's egy népes városba érkezik; itt mindenek szájában halja dicsértetni a' nagy bölcses-ségű, és emberi gyarlóságon tulható erkölcsű *Occzifut*, ki már sok könyveket írt a' tiszta morálról, erkölcsről, szelídségről 's a' t. a' Császár meglátogatja a' bölcset, kinek tiszteletes tekintete azonnal mély tiszteletre ragada a' Császárt, 's alig egy két szó váltással enyhítheti philosophusi szomját, bétoppan hozzájok a' város' kormányozójának küldöttje azon célból, hogy egy béfogott vétkes eránt a' bölcsnek véleményét küldöjjenek megvihesse; a' vétek' súlya ez vala: egy ügyefogyott szegény éhelhaló atyának, és gyermekének számára alami'snát köl-

dulván egy dűsnak ajtaja előtt, onnét pedig eligazittatván a' dűsnak halomban rakott életszeréből egy parányit ellopott, hogy az éhelhalókat a' rettenetes halál' torkából még-is kiszabadítsa, — szemeit síróképpen dörzsöli a' nagy-lelkű bölcs, és a' vétkest felöldja bűnéről; a' Császárnak tetszett azon cselekedet, egy két pillantat után bėjön a' bölcsnek sáfárja, és beszéli újra az említett felöldozottnak vétkes tettet, egyszer'smind a' bölcsnek tudtára adja, hogy sajátjából történt a' kár — úgy! mond öszszéránczolt homlokkal a' bölcs, fuss rögtön a' biróhoz, és mond-meg, hogy jobban megfontolt véleményem szerint, a' bűnös halált érdemel — a' Császár eliszonyodott e' színlett erkölcsü bölcs tétén, ismeretlenül elhagyta a' házat.

Hiában folytatom én úgymond utazásomat, a' philosophia csak az emberek' agyában rejtezik, napfényre pedig soha nem jön, már annyi fáradságos utazást tettem, kémleltem az emberi szíveket, de valódi bölcsre nem akadtam, szemfény-vesztés a' tudományosság, és tettetés az erkölcsiség, ragyogtatják az erényt, míg önnön hasznok kívánja, legutállatosabb gyávaságba esnek, mihelyt önn szeretetjök legkissebbé-is sértetik, hazafelé indulok tehát, és tapasztalásomat népem hasznára fordítom — ballag, ballag udvarnokaival a' bölcs Császár, 's íme egy kies völgy, 's annak közepében csicsoma nélkül, de tisztaságtól ékeskedő hajlék tűn szemébe — kérdez egy közel álló földművest — vallyon ki lakja azon csendes hajlékot? egy tiszteletre méltó öreg, ki, a' mennyire én tudom, igen különös teremtmény, őt megnem lehet haragítottani, legfőbb foglalatossága másokkal jót tenni — közelébb járul a' Császár, és ajtajában a' tulajdo-

nosnak egynehány koldust lát, kiknek élelmet osztogat a' hatvan esztendő's *Kongsune*, ki szent foglalatosságát elvégezvén földre borúl, 's így fohászkodik: „Hálákat adok néked nagy Tien! hogy gazdagságomat és tisztviseléseiteket elvetted, meghagyta pedig kenyereimet, mellyet az éhezőkkel megoszthatok, áld-meg a' Császárt Nemzettségével együtt, adj néki világos észet, és vas türelemet a' kormányozáshoz” ezzel fel-emelte szeméit, és a' jövevényeket látván, szerényen feléjük fordul 's kérdezi: mit kerestek e' magányban? olly helyet keresek jó öreg! felel a' Császár, hol az erkölcsnek, és bölcsességnek vagyon lakhelye — hiában fáradtál ide nemes ifjú, itt csak emberi gyarlóságot, együgyűséget, és szűk határok közzé szorított életmódot találsz, azonban ha szűk kalibámban valamivel kedvedet találom, legnagyobb gyönyörűségekre adsz alkalmatosságot; íme itt vannak gyermekeim, kik a' földművelést jól értik, én őket oktatom, de ők mindenben gyámolóim is, enyhítsd tehát csekélységemből éhedet, és szomjadat — a' Császár evett a' feladott ételszerekből — mióta laksz, kérdezi, jó öreg e' magányban? már harmincz esztendeje, én ismeretlen vagyok, de az utazókat, és éhezőket örömmest látom, ha egészen meg nem viasztalhatom őket, akkor elszomorodom, és régi dúsabb állapotom jut eszembe, de ezt, ha lehet, hamar kiverem fejemből — mit? hát te dúsabb is voltál? igen — de nagy bódogságom az, hogy szegénységre jutottam, máskülömben soha nem érezhetném azon édességet, mellyet érzek, midőn csekély javamat más szegényebbel megoszthatom. — Hát mi, és hol voltál jó öreg ez előtt harmincz esztendővel? Ifjú! talán nem

akarsz csúfot úzni őszinteségemből? ha nemés szíved van haljad, de ne csúfolj: Engemet magasra tett a' vak szerencse, hogy nagyobb légyen győzelme mélységig sodordatásomon, én a' megholt Császárnak első ministere voltam, de a' rágalmazóknak méltatlanul áldozatjává lettem, elvesztem tisztségemet és javaimat, 's kivettem mindeneknek kegyelméből, a' Császár nagy lelkiségéből szereztem e' csekély javat, mellyből izzadságom után magamat, gyermekimet, és más ügyefogyottokat táplálom; hát te ártatlan voltál? és a' Császár halála előtt ártatlanságodat meg nem ismérte? nem ismerhette-meg, mert ellenségeim szüntelen oldala mellett lévén, tulajdon tévedésekből ejtett hibákat mind reám kenték, a' nagy Tien áldja-meg fiját, kit én ugyan még az udvarnál nem ismertem, de miólta a' kormányt vezeti, sok jót hallok felőlle — bizonyos lehetsz jó öreg, a' mit az öreg Császár elmulasztott reád nézve, fia helyre fogja hozni, — óh mentsen-meg a' nagy Tien, az udvart többé látni nem akarom, legnagyobb bóldogság nékem itt ismeretlenül gyermekimet jóra taníttanom, szükölködőket felsegíttennem, és nyugodalmasan meghalnom, az erkölcs önn magában érzi jutalmát, hidd-el Ifju! a' Császár-is csak úgy lehet bóldog, ha az erkölcsnek érzi gyönyörűségét, ha iparkodását alattvalói' bóldogittására szenteli, tulajdon lelkét pedig a' gonosztól órzi, ő ugyan nem lehet ment minden hiánytól, de ennek keserű érzését a' nagyobb, és jobb tettek' édessége szokta balzamozni, Ifjú! a' te hivatalod, mint szemedből sugárzik, nagy és fényes, engemet itt hagysz nem sokára, felejtkezz-el rólam, 's tiszteld az erkölcsöt, szeressed embertársaidat,

tégy jót még azokkal-is, kik ellened véttenek, mert édes a' lélek' csendessége. — Cshinvang könnyez, és hívja udvarnokait, 's felkiált: Íme megtaláltam, kit kerestem! — Jó öreg! még jobban megfogunk ismerkedni, Isten hozzád, Kongsune-is kiált: felejtkezz-meg örökre rólam jó Ifjú! Isten hozzád!

Alig ért a' Császár Pekingbe tüstént parancsolatot ad ki, hogy Kongsunét gyermekeivel keressék-fel, és hozzák az udvarhoz — nyájasan halja az öreg parancsát a' Császárnak, de megdöbbsentek gyermekei, féltvén jó attyokat, ne talán a' fondor nyelvek most még élte után is áskálodjanak; ne féljeteK gyermekeim! ti józanon éltetek, ellenetek semmi vád nem lehet, ha pedig azért fognak büntetni benneteket, hogy én vagyok atyátok, legyetek álhatatossak, az erkölcs soha elnem veszti jutalmát, én előtetek megyek a' vesztő-helyre — fogjatok a' szántóvető eszközöket, azokat fogjuk mutatni a' Császárnak, és mondani: hogy vétkünk abban áll, hogy a' földet míveltük, 's magunkat, és más szegényeket tápláltuk izzadságunkból. — Beérnek az udvarba, Kongsune gyermekeivel a' thrónus eleibe járul, szerényen lehajtott fővel a' szántóvető eszközöket Cshinvangnak lábaihoz bocsájtják, és leborúlnak a' földre néma érzetekkel, a' Császár könybe borúlt szemekkel parantsolja: keljeteK-fel — Kongsune jó öreg! ismersz e engemet? újra lábaihoz akar borúlni az öreg, és néma intéssel jelenti, hogy ismeri; de Cshinvang leszáll thrónussáról, és megöleli Kongsunét, és öszsze hívhatja csarnokjába minden udvarnokait, és tisztviselőjit: Íme! itt vagyon úgymond az a' halandó, kit annyi fáradsággal kerestem, ez az én philo-

sophusom, kit a' rágalmazó nyelvek megfosztottak fényes hivataljától, és elraboltak az emberiség' boldogságának oltáráról, ki szegénységben-is az emberiségnek boldogítója volt, önn keblében pedig szüntelen legnagyobb boldogságot érzett, visszaállítom őt a' ti boldogulásokra, és tulajdon nyugalmamra, úgy tekintsetek őt mint első ministeremet, és leghívebb barátomat, kinek tanátsa az én parancsolatom léssen, te pedig jó öreg! legkissebb vonakodást se mutass, fiaid lesznek birodalmamnak oszlopai, tőled tanúltam: hogy az erkölcs soha elnem veszi jutalmát. Virágzó lón China! a' philosophiának boldogabb kora derült egére. A' boldogított alattvalók boldogítójiknak eltűntök után szobrokat állítottak; — Cshinvangéra csak ezt vésték: A' JÓTÉVŐ! Kongsuneéra pedig ezt: A' PHILOSOPHUS.

Körmendy Camill.

9.

A' Magyar műveltség alacsonyítottása külföldön.

Különösnek 's határozatlannak tetszhetik első pillanatra olvasó közönségünk előtt értekezésem', vagy inkább közlésem' címje. Magam is bizonytalan értelműnek találtam ezt nyomban, 's szükségesnek, ügyetlen ugyan; de könnyen meg nem változtatható kifejezésem néhány szavakkal meghatároznom előbb, mintsem eltökéltett tárgyamhoz foghatnék:

A' Drezdában 's Lipcsében kijövő *Estveli Újság* (Abendzeitung) 140-dik számja t. i. levelezési közléseiben a' Magyar tudós Társaság' felállítatásáról 's Hazánk némelly műveltségbeli állapotjáról, Pesten 1831. Eszt. Május' 24-kén költ tudósítást nyomtattatott. Rágalmazás, tévelygés, alacsonyítás lappang annak minden sorai-
ban; — Nemzetiségünk sebes lépésekkel tökéletesedő ébredése; idegen 's jobb ízlésű Tudósoktól-is kellemetes hangúnak és remek alkatasúnak ítélt nyelvünk napról napra előbbre haladó művelődése; polgárjaink más akármely régtől pallérozódott Nemzet fiai ösméreteikkel vetélkedhető ügyességek, — elősmértetnek annak minden szavaiban. Fájdalom! hogy illy rágalmazólag 's alacsonyítólag írhat külföldre felőlünk egy Tudós, — ki azomban nevét mel-

tán titokban akarta hagyni, — még pedig Hazánk vajha mennél hamarább minden tekintetben úgy nevezhető anyavárossából Pestről, hol a' Nemzeti érzésnek 's Nemzeti műveltség minden kútfejeivel való ösmerkedetésnek leginkább kellene virágozniok.

Nem szándékom azomban jelen közléssel tollviharba ereszkednem; csupán kiakarom jelelnem némelly mellékes jegyzetekkel az említett levél főbb pontjait, mellyek tévelygő igazságtalansággal festegetik Hazánk művelődési állapotját, azon szomszéd Nemzet előtt, melly áldott Kanahánunk termékenységét, 's termékenysége hasonlíthatatlan ajándékait kivévén, alig ösmeri szerkeztetésünket, igyekezetünket, törekedésünket 's legközelebbi ébredéseinket minden tudományossága mellett bővebben 's bizonyosabban; mint mi Magyarok talán a' tőlünk messze szigetelt Szerecsenyekéit.

Az érdeklött levél értelme szerént tehát: *„Magyar-orzágnak, különösen Pestnek-is vajyon már tudós társasága, melly a' nép' művelődésére igen nagy befolyást nyerhetne, ha szerkeztetése elnem hibázná arányát. Angol-ország' Constitútziójával szeretik Constitútziójokat, bár minden alap nélkül, öszszehasonlítaniok a' Magyarok: tudós társaságjok rendszabásaiban 's munkálódásaiban-is a' Pári'si és Londoni társaságokat választották mustrául, 's ezeknek hibáikat bizonyosan örökségül szóttek határozásaikban.”* Kár, hogy a' tudós Szerző kinem jelelte azon hibákat, 's a' külfölddel és ezen úton, ha közvetlen tanácsait megakarta tőlünk tagadnia, a' jót és hasznost sohasem útált Hazánkkal nem közlötte az illy tár-

saságok' alapszabásaikról elmélkedett czélarányosabb képzeiteit.

„Azomban a' Magyar-nyelv még csak legmélyebb gyermekségében (*tiefsten Kindheit*) nyöszörög.” Minden nyelvekre nézve e' szerént *gyermeki*, *ifjúi*, *férjfiúi* 's *öregségi* korácsot különböztethetvén-meg: az elsőt, úgy hiszem, abban helyhez tethetjük, mikor még valamelly Nyelv minden nyelvészmenyi (grammatikai) határozások 's literatúrai szülemények nélkül egyedül a' Nép' száján éldegél; — a' másodikat, mikor már nyelvészmenyi határozódásai kezdődnek 's tökéletesebbülnek, és gazdaguló szavai kivált költői 's érzéki munkákra fordítódhatnak, a' nőttön nőtt Literatúra mezején; — a' harmadikat, midőn Nyelvészmennye (Grammatikája) befejeződött, 's szavai a' legelvonottabb gondolatok 's képzetek közönségesen érthetők-ké tételekre; szóval minden lehető emberi tudományok meghatározott előadásokra elégségesek 's alkalmasok; — öregségi korácsát végre akármelly nyelvnek abban gondolhatjuk, midőn ez vólt erejében fogy, nyelvészmennyében süllyedezik, érthetőségében apad; sőt Nemzetétől vagy felcseréltetik, vagy legalább annyira megzavartatik mással, hogy előbbeni köntössében kéntelenítették számkivettetést választania magának.

Ezen négy korácsot Hazánk édesen peregő nyelvére alkalmaztatva, hogyan alacsonyíthatja Írónk gyermekégi, még pedig legmélyebb gyermekégi korácsra nyelvünket? — megnem foghatunk. Kivetkezett ez gyermekiségéből már I. Lajos 's I. Mátyás dicsőséges emlékezetű Koronássaink, Honnyunkra minden részben aranykört derített kórmánnyaik alatt. Kiküllő, Lő-

rincz, Vitéz, Bátori, Székely, Komjáti, Pesti szép fejledezéssel nyitották-meg Literatúránkat; Erdősy János nyelvészmenyünket már 1539. alapította 's Szenczi Molnár Albert 1604 nyomtatatta első Szótárunkat. Ezen férjfiak' fáradhatatlan törekedéseikkel, lépett a' Magyar-Nyelv ifjúi virágzásába, 's hogy mindeddig és kitudja még hány évekig nem juthatott 's nem juthat férjfiúi állapotosságára? többek közt a' majd két Századokig harapódzott súlyos török iga; a' majd korunkig terült siralmas vallásbeli üldöztetések; több polgári villongások; Hazánk számos Nemzetei magyarosodásoknak mindeddig teljesen meg nem győzethetett akadállya; gondolkozás és írásbeli szabadságunk mai napig is több anyagokban (matériákban) halgatást vagy tettétést parancsoló korlátja; szorgalmunk 's kereskedésünk nem könnyen tiporható bilincse; Oskoláinkon minden Tudományoknak, Kormány-'s Ítéző-székeinken minden Ügyeknek latán nyelven megkívánt előadások 's folytatások; azon környűllás, hogy egy fővárosunk, egy tulajdon középpontunk sincsen, honnan egész Nemzetünkre terjeszthetné 's lövelhetné böldegítő sűgárait a' férjfiúi kor' művöltsége 's állapotossága; — hogy Könyvtáraink, hogy Mesterség-, Tudomány-, Természet-, Ritkaság 's Szépízlésbeligyűjteményeink és kincseink még mindeddig igen ritkák, 's többnyire külföldre cze-peltetnek; — mondom ezek egygyüttvéve, némelly mellékesebb hátráltatásokkal okozzák, hogy férjfiúi korára nem juthatott mind e' korig nyelvünk, 's nyelvünkkel művöltségünk.

*„Magyar-Ország; 8 milliom Lakossai közül
3'000,000 Magyar; 3'000,000 Német; 2'000,000*

pedig Tót, Oláh, Rác, Horvát, Czigány, 'Sidó 's a' t." Az Író bizonyosan szoros értelemben vette Magyar-Országot, de a Magyarok számokat melly kicsinyítve; a Németekét ellenben melly nagyítva becsüli, a Tótokét pedig még felénél-is alábbra szállítja. Hogy mind a Magyar, mind a Német népességet egész kiterjedésében hasonlíthassuk ama Hazánkat németesítő közléssel össze: vegyük Országunkat szélesebb értelemben figyelmünkre. Földírásbeli és Statisztikai jegyzeteink szerint Magyar-, Erdély-, Tót-, Horvát-Országok 's a katonai Határszélek tengeri vidékünkkel együtt 4,500,000 Magyar; 4'000,000 Tótot a Vendekkel, Rácokkal, 's Oroszokkal együtt; 1'240,000 Oláhot; csupán 900,000 's tehát nem 3'000,000 Németet; 150,000 'Sidót; 30,000 Czigányt, ezeken kívül kevesebb számú Örményeket, Görögöket, Olaszokat, Albánusokat számlálnak, úgy, hogy az egész népességet kerekesszámmal 11'000,000-ra tehetjük.

„E mellett a német rész a műveltebb; a városi polgárok 's Ország-nagyjai mind Németek 's németül beszélnek: csak az alsóbb rendű Nemesség 's Parasztság törzsökös Magyar.” Az elsőbb pontot általánosan véve nem tagadhatjuk; legalább általa ébredett, terjedt 's nevedett művelődésünk: — a másodikat 's harmadikat rágalom volt Írónknak Külfölddel közlenie, kivált olly semmi kivételt sem szenvedhető határozással. Polgáraink 's Nagyjaink majd nem közönségesen beszélnek igen-is németül, — de vallyon lehet-e ezért mindnyájokat Németeknek neveznünk? Nem ugyan azon jussal hirdethetnénk e őket Latánoknak, Francziáknak, Tó-

toknak, Angoloknak, Olaszoknak, Törököknek, sőt talán Görögöknek és 'Sidóknak-is? még pedig Homérosz, Plátó és Kszenofon; sőt Móses, Dávid és a' Próféták korácsaiból? — Véleményem szerint Polgárjaink, de kivált Nagyjaink többségeket szinte olly törzsökös Magyaroknak vallhatjuk és tarthatjuk, mint valja és tartja Írónk Nemesseinket 's Parasztjainkat. Kötve hiszem ugyan-is, hogy Nagyjaink' egy része szégyenlené 's tagadná Magyar eredetét; másika boszszonkodna Nemzetünk főbbjei közzé számíttatásán 's iktattatásán; mind a' kettő nem tartaná 's ösmérené múlhatatlan kötelességének anyanyelve megtanulását, ápólását 's közönségesebbítését. — Több Várossaink eredeteket 's szabadságokat Német-gyarmatoknak, 's az ezek által talpra állított bányászkodásoknak, mesterségek' 's kereskedéseknek köszönhetik: de nincsenek e azok mellett teljesen, vagy legalább félig meddig magyar eredetű szabadvárossaink-is? sőt német és tót polgárjaink, nem tudnak e már hálánk sebes lépésekkel magyarosodó korunknak! majd közönségesen mindnyájan magyarul? — A' parasztságnak nagy részét nevezhetnők inkább nem törzsökös Magyaroknak, sőt magyarul sem értőnek 's beszélőnek, bár nem minden kivétel nélkül. Mert Hazánk' legtöbb Vármegyéiben tisztán 's majd nem csupán magyar szavakkal él a' paraszt; sőt széna-takarítás, aratás, egy szóval nyári munkák alkalmokkal, — deszka, zsindely, lécz, abroncs 's más fa-és cserépszerek szolgáltatásokkal, mesterlegénnyek vándorlásokkal, — felsőbb Vármegyéink-is vagy akarják, vagy sem, eltanulják igen könnyen, mint örömmel tapasztalhatjuk, alsóbb Megyéinktől nyelvünket.

„*Magyar Újság mind ez ideig csak egy vagyon, 's ez-is csupán 1500 példánnyal; Német ellenben három: a' Pesti, Posonyi és Zágrábi 6000 Olvasókkal, — külföldről hasonlóan 6000 példány jön körül belől közinkbe; az Augsburgi küldözget egyedül 2500-at*” Magyar Újság csak egy? — bizonyosan a' *Hazai- és Külföldi-tudósításokat* érti alatta; de hát a' *Magyar-Kurir 's Erdélyi-Híradó* nem anyanyelvünkön jelennek e meg? — Így tehát már tavaly ugyan annyi Magyar-, mint Német-Újságunk vólt, 's ez idén a' *Jelenkorral* szaporodván amazok, meghaladták ezeknek számokat. Mennyi példányok nyomtatódjanak Újságlevelinkből? nem tudom; hanem, hogy nevededik Olvasó-közönségünk naponként, mindennapi tapasztalásunk eléggé bizonyíthatja 's jövendőltetheti, az idegen nyelven szerkeztetett Híradásaink mennél hamarábbi csökkenésüket. —

„*Azomban a' kritikai lapokban kikaczagtatnak a' Németezők, mint Pyrker 's Majláth Urak. De bottal és kénszerítve nem teremtünk Költőket. Írjanak, gazdagítsák Literatúrájokat 's kedveltessék-meg nyers nyelvöket.*” A' Kritikai lapok, mellyekből a' felhozott vádat bővebben meríthetnénk, szorgosabb igyekezésem mellett-is, Hazámtól távolább vóltom miatt, csupán tavaszunk vége felé kerülhettek kezeimhez, 's örömmel olvastam benne a' mit előre lehetett Írónknak többi hibás és Nemzetünket legyalázní törekedő előadásaiból következtethetnünk, hogy a' nevezett tudós Méltóságoknak Németezések érintetű csupán a' nevezett lapokban inkább, mintsem gúnyoltatott, sőt idegen nyelven szerkeztetett Irómányaik' magyarfordítói intetnek inkább hasztalan munkáiktól, mintsem

mások az eredeti szerzők gyaláztatnának. — Költők, még pedig lelkes, eredeti Költők hijokról, úgy vélem, nem panaszkodhatunk. Literatúránk' ezen ága már minden bogaiban keletkezik 's tökéletesedik. Nem lesz tehát, fogadom, szükségünk bottal és kenszerítve teremtenünk Poétákat. A' Literatúra többi ágai hasonlóan — csak Oskoláink, Törvény- 's Kormány székeink fogadják-el anyanyelvünket, nyomtatásbeli szabadságunk mellett, uralkodó nyelvnek, — nyomban nemzetesülnek közöttünk. Mi szeren 's jusson nevezheti végre Írónk nyelvünket nyersnek? meg nem foghatom. Durva, darabos hangzását, vagy a' kitételekben szegénységét 's tökéletlenségét érti e nyersesége alatt? Amazt nehezen értheti, mert jóízű 's több nyelvekben forgott férjfiaktól volt szerencsénk hallanunk, hogy kellemetes, szívreható hangjával nyelvünk az Olaszszal mindenkor és mindenütt vetekedhetik; szegénységgel 's tökéletlenséggel sem vádolhatja úgy gondolom, kivált jelen korunkban a' Magyar-nyelvet, mert a' legelvonattabb fogatok 's képzetek előadásokra-is szinte találhatunk alkalmas, közönségesen érthető kifejezéseket benne, mint nyugoti szomszédinkéiban.

„Az-is a' hír, hogy kik eddig nagyobbára németül irtak, a' tudós Társaság tagjaivá nem lehetnek.” Híren kár valami külföldre trombitált tudósítást építenünk; legalább míg a' hír valószínű, halgatással lenne kötelességünk illy esetekben azt mellőznünk, ne hogy szárnyalásával hazudtolt rágalmak közönségesedjenek szomszédink között általunk egész Nemzet felől. Hogy pedig az érdeklött hír épen nem teljesedett: Majláth 's Mednyánszky Uraknak a' Társaság' Igazgatóji közt csillogó neveik; nem

külömben némelly angol, francz 's olasz tudósoknak a' társaság tagjai közzé neveztetések és bévételések eléggé bizonyítják és czáfolják.

„A' *Lengyelek igen magokra vonják a' Magyaroknak figyelmöket. Minden kezén forgatja most az Újságot, de nagyobb része csupán tagolgatja (syllabizálgatja) foglalatját.*”
 Nagyobb része csupán tagolgatja? — Szegény Haza! fővárosod' polgárjainak többségek még csak olvasni sem tudnak! De nem; — igazságtalanul vádol bennünket s' részben-is a' tudósító. Szorgalmatos, bár elnyomatott sorsú Rektoraink 's Kántoraink, úgy hiszem, alapítgatják; ha nem nyárban, legalább télen által Honnyunk minden zugaiban 's fészkeiben szinte, mint akar német szomszédink, akár angol 's francia atyánkfiainál a' művölödés' ezen okvetetlen fel-tételét; — sőt, ha emlékezőtehetségem nem csal, idomosan (a proportione) jóval kevesebben oktattatnak e' két utólsóbb Nemzeteknél az írásban 's olvasásban, mint vádolt Hazánkban. Egész Német-ország sem merő Szász és Porosz föld. Német-országban-is taláztatnak Kárpátbér-czi, Csereháti, Szilágysági 's Temesi Lengyelek, Palóczok, Oláhok és Ráczok; — ha nem épen Lengyelek, Palóczok, Oláhok és Ráczok; legalább ezekkel a' művöltség' egyenlő lépcsőjén tántorgó Vendek, Hesszek, Svábok és Bajorok. — Nem szándékom azomban ezen Nemzete-
 ket kivétel nélkül 's általjánosan vádolnom művöletlenségökről: csupán azt akarom tudósítónkkal észrevétnem, hogy Hazánkfiainak az olvasásban eddig nyert ügyességek felérhet? 's fel-is ér korunkban akármelly európai Nemzet olvasásbeli ügyességével. Hát Pest' polgárjai szenvednének e az érdeklött tekintetben kivé-

telt? Pest' polgárjai nem tudnának e olvasni? Pest polgárjai tapogatódzzgatnának e tagolgatva Újságlevelinkben?

„*Minap egy magyar Vándortársaság (Truppe) németből fordított játékszíni darabot adott elő Nemzete nyelvén.*” 'S ezt a' tudós (igen!!) Írónk felette nevetségesnek hirdeti Külföldön, finom nyelvből lévén durva Magyar-nyelvünkre általtéve a' tudósítására méltatott darab.

Boszonkodjunk e vagy inkább sajnálkodjunk illy alaptalan rágalmakon? tisztelt Olvasóink' szabad ítéletekre hagyom. Minden esetre csonkítják Nemzeti becsületünket, a' valódinál alacsonyabb lépcsőre alázzák Külföldön műveltségünket, és elösmértetik a' világ év-iratjából külömben-is kihalt magyar korunkbeli ébredéseit 's törekedéseit, mellyeknek mennél hamarábbi zsendülések 's érlelődések minden igaz Hazafi' legforróbb óhajtmányai, rébzései, és munkálódása egyetlen arányai, — közönségsülő Nemzeti érzetünk és szellemünk tagadhatatlan bizonyításaik szerént.

Némethy Pál,

Kassai Evang. Prédikátor.

10.

ÉRTEKEZÉS EGY-KÉT TÁRGYRÓL.

Mi mindent symbolisálunk, mikor beszélünk vagy írunk, symbolisáljuk azokat az Ideákat, mellyek fejünkbe vagynak, a' hangoknak külömbb külömbbféle árticulációja és modificációja által, vagy pedig a' betük által. — Már pedig mihelyt symbolisálunk valamit, mindjárt nem olyan tökéletes az, mint valósággal. Minden tudományoknak az eleje: — *Hypotheticum postulatum*. *Euclides* így kezdi az ő *Mathematicáját*: — *liceat mihi lineam ducere*; — mert ha mi lineát húzunk, az csak symboluma a' lineának, — mert a' lineának sem szélessége sem vastagsága nincsen. — Mindennek a' mit mi látunk, tapasztalunk, magunk adunk formát. A' világ élete (*vita cosmica*) látható jegyekkel adja elő magát. — Mi symbolisáljuk a' természetnek három erejét, vagy polaritássát, a' mit mi véghetetlen jószágú és bölcsességű Istennek nevezünk, — tudniillik: van egy *ratio absoluta*, 's ennek két oldala u. m. *reale* és *ideale*. *Reale* a' világ élete (*vita cosmica*), *ideale* pedig az Isten. Egy tudós két postulátumon kezdette historiáját:

1. *Liceat ex idea rationis humanae, ideam rationis infinitae, et hinc ideam vitae cosmicae deducere.* —

2. *Liceat ex idea vitae cosmicae, genesim totius naturae, et hinc ordinem corporum naturalium, regna et classes deducere.*

A' természetnek ezen három poláritásai minden dolgokban megvagnak, és a' *ratio absoluta, tendens a toto ad partes* ezek által munkállódik, — *ut sint hae tres polaritates naturalis finis, et naturale medium simul.* Ezek a' polarítások minden dolgokban hárman vagynak: positivus, negativus és intermedius polus, 's ezeken symbolisálja magát a' *vita cosmica*, és ezek a' polusok egymást felváltják; — a' positivus polus sokszor negativus polussá, — a' negativus sokszor positivussá változik által. —

A' positivus polus az emberbe a' *dianoëticum latum*, mellynek *productuma* a' gondolkozás, az *abstracta* ideákra való felemelkedés, vagy egy szóval a' *Philosophia*.

A' negativus polus, a' *thelematicum latum*, ennek *productuma* a' *Jus naturae*, a' *historia*.

Indifferens polus, az *aestheticum latum*, — ennek *productuma*: a' poësis, festés, kő-faragás egy szóval mindenféle szép mesterségek. Ezeket a' három polusokat nevezik másképpen: *syntheticum, theticum, antitheticum systemáknak*.

• A' *syntheticum*, vagy pedig az *involutionis systemára* tartoznak: az agy-velő, és az inak, mellyek a' vegetativa életet ébresztik, mert az inak egy egész organismust képeznek, mellyek mindennűnen a' testbe tett benyomásokat magokba veszik, és azután mindég tovább tovább adják. Azért hívják *involutionis systemájának*, mert kívülről a' peripheriáról mennek minden benyomások a' középpont felé.

A' *theticum*, vagy pedig *evolutionis systemának* három potentiáji vagynak: u. m. a' belek, a' hólyagok, és a' szálak. *Evolutionis systemájának* azért hívják, mert ezekből a' millyenek a' belek, és a' *textus cellularis*, mellyekbe csupa chemiai munkásságok mennek véghez, mint valamelly fundamentumból épülnek a' többi orgánumok, és ezekből min-

den kifele megy p. o. mikor nő az ember, — mindig fejtődik a' középponttól területébe. —

Az antitheticum systemának potentiáji: a' szív, erek, vastag-húsok. Ezek mint egy neutrálisált állapotban vagynak egymással, és közepet tartanak a' kettő között. Már ha az egyik systemának életét felemeli az ember, a' másik antagonistic alább száll, vagy ha az egyiket lenyomja, a' másik felemelkedik. — Hogy ha az Orvosok valamely nyavalyáról akarnak szólni, így szólnak: az első, második vagy harmadik systemának, az első, második vagy harmadik potentiája van felemelkedve, vagy lenyomódva.

Az antitheticum systemára tartozó edények a' textus cellularisba annyira vagynak, mint a' mennyi a' textus cellularis; és pedig a' mi a' dolgot illeti ezen systemákba vagy positiva vagy negativa lelesítő folyadékok folydogálnak. Az inakba, a' gyomorba principium aciditatis van, vagy pedig negativa; — a' vastag-húsokba pedig és a' belekbe principium basicans vagy positiva electricitas. Innét van az, hogy mikor az ember dolgozik, vagy utaz, ki-melegszik; mert az inak a' vastag-hússal összedörgölődven, a' positiva és a' negativa electricitas összemegy, 's e' szerént melegségnek kell előállani. — Innét van az éhség, mivel az ember gyomrába principium aciditatis van, — a' belekbe pedig principium basicitatis lévén, addig nem lakik jól, míg az acidum, a' basicum testtel antithesisbe nem jöhet. Innen lehet hát azt-is kimagyarázni, és kifejteni, hogy mentül többet eszik az ember a' szőlőből, annál jobban ehetnék. Mert a' szőlő csupa acidum, a' gyomor-is acida természetű lévén, mentül többet eszik a' szőlőből, annál jobban neveli a' gyomor aciditássát, 's több antithesist kíván; következésképpen annál jobban

ehetnék az ember, mert a' jól való lakás attól van, ha megtelt a' gyomor nedv, más basicum testel. Így az emberi test-is olyan, mint egy gyomor; melly a' késő vénségig szív magába az egész roppant mindenségből vagy a' világból; míg meg nem telvén, a' testnek antithesise többet nem kíván; és nem-is szívhat-bé, — és ezek szerént involválódik úgy, mint mikor az ember' gyomra megtelvén, megint elveszti a' maga egyarányuságát és megehül. Nem egyéb hát az emberi test; mint millio polarításokból álló alkotmány, a' mellyen keresztül kasul foly a' gyantás folyadék. Ha az ember' agyvelejét acidum muriaticum oxygenátumba teszik, vékony területes részecskékre válik az ember' agyveleje, — következésképpen az sem egyéb; mint valami galvanica columna, mellyen fel 's alá jár az életbeli gyántasság. Az állatokba az agyvelő, nem megy egy középpontba, hanem elválasztott gángliák tészik az agyvelőt, a' honnét azoknak érzések nem mehet a' tudat egységére, 's éppen azért nincs azoknak sem fogatjok, sem ideájok, mint az embernek, hanem csak érzékiségek. Hogy az emberi test nem egyéb, mint galvanica columna, mellyen a' gyántasság fel 's alá jár, ki-tettzik abból, — hogy éppen azon tünetényei vagynak az emberi testnek, mint az gyántás erőművnek és a' voltiána columnának, tudniillik: mikor az ember nagyon megterheli gyomrát különbözőkülömbbféle eledelekkel, — ezt mindjárt, lankadtság álmosodás, szorulás, és más nehezségek követik. Ennek az oka az: —

Hogy az agyvelőkről a' belekre mennek a' Stoicheonok az étel' kidolgozására. Egyszer egy meg-rántodást érez az ember, melly nem egyéb gyántás lövetnél, melly történik az inak és a' vas-taghúsok között; — 's ekkor történik az állati gyan-

tásságnak minden részekre való egyenlő elosztása, 's egyszeribe megvidúl az ember. Tudjuk, hogy a' nedvesség rosz vezetője a' gyantásságnak, a' honnan nedves időbe, mikor tudniillik a' levegő nedves, gyantás tapasztalmányokkal minden iparkodás mellett-is nem lehet bóldogulni. Éppen ilyen tünemény történik az ember testére nézve, ha nedves vagy hideg helyen hál, — mikor kiizzad és lefekszik minden takaródzó nélkül. — Annak egész teste ellankad, öszszetörődik, alig tudja tagjait mozgatni. Az ilyen lankadtságot többnyire nagy nyavalya követi, mint az inak' elmállása, a' rothasztó hideg, — sokszor pedig egészszen meghidegszik, megmerevedik az ember tagja, olyan mint a' meghólt, ámbár az inak éreznek, 's tele vannak gyantassággal, de magát nem mozdíthattya. Ez egy neme az érveréselállásának. Ha pedig vissza jön a' vastag-húsokba az a' gyantátság, és az inak és vastag-húsok között antithesis áll elő, egyszeribe melegség és mozgás következik. — Ennek a' nagy lankadtságnak (a' mint már fellyebb említettésem rólla) ez az oka, hogy a' textus cellularis, és a' vastag-húsok elvesztik a' magok gyantátságokat a' nedves levegőbe. — Az eddig előszámláltak már magokba elégségesek volnának a' természetbe mindenütt előforduló poláritásoknak megmutatására. — De még több az, hogy az emberi testalkotmány, az egész természetnek kis-formába való előállítása; — mert ugyanis az emberi testben, mind a' három természeti ország, t. i. ásványi, növényi, és állati, — polaritásba van, és nem egyéb mint ezen három természeti Országokból alkotott galvanica columna, a' mellyhez még hozzá-járul az érzési élet-is. Ezek a' három fő poláritások tehát; — növényi, állati és érzési élet, egyik a' másikból lépcsőnként

ként fejlődnek-ki, — a' növevényi életen kezdve, — az érzéséig.

Az annya méhében, még egészen növevényi élete van az embriónak, az állati léleknek csak csirája van meg, — a' melly magát a' legalsóbb lépcsőn lévő önkényes mozgásban nyilvánosságosítja, a' honnét az ő műszerei-is a' legtökéletlenebb állatok műszereihez hasonlítanak. — Az embrio a' burokba nem egyéb még vízi állatnál, és még a' tüdőjének sem veszi hasznát; — hanem a' helyett van az embriora nézve a' placenta, mellynek mint a' tökéletlenebb állatokba, a' tüdő munkálódását vivő placentának, a' vér-forgással semmi egybeköttetése nincs. — Ez a' placenta apró vastag-húsokból és Oxygennel telte buborékokból áll, mellyekbe oxynálódik-meg a' vér, a' gyermek számára, mert az annya vére igen durva lévén a' gyermekre nézve, ebbe a' placentába készítettik-meg, hogy a' gyermek táplálására alkalmas legyen; — ezen placentából azután a' köldökön a' gyermekbe megy a' vér. Ez a' placenta, kopotyú gyanánt szolgál az embriónak. — Igen csudálatos dolog az, hogy a' tökéletlenebb állatokba, mint a' halak, kívül van a' tüdő, mert ezek vastag elementumokkal élnek, mint a' víz; 's abból kell nékik szívni az oxygent; ellenben a' tökéletesebb állatoknak belől van a' tüdőjük, és közvetlen szívják a' levegőt. Mikor már a' gyermek kiszületik e' világra; akkor már az állati életnek egy kis magva csirádzik-ki, — de még mikor az; egy vagy két hetes, — nem jön könny a' szeméből, és maga sem tudja hogy ő sir, mindaddig míg az érzési élet' magva benne nem kezd kihajtani. *Lacrimae in oculis infantum sunt quasi guttulae roris; quae notant futurum adventum solis, vel majoris lucis;* — mert addig míg nincs conscientiája a' gyermeknek, míg csak az érzési élet kicsirád-

zván benne, könny-cseppek nem gördülnek-ki szemiből. —

Láttuk hát hogy a' kifejtődés alulról kezdve felfelé megy, — az Involutio pedig felülről kezdve megy aláfelé t. i. ha az köz-közbenvetés jól ment, mikor már az érzési és az állati élet elhalt, a' növevényi még akkor-is életbe megvan, a' honnan a' halottaknak még a' koporsóba-is nő a' teste, körme, haja, szakálla. — Az aszszony még halála után-is szülhet, mert ha mind az érzési, mind az állati élet egészszen eloltatik-is, mindazonáltal a' növevényi részekben, kiváltképpen pedig a' fellyebbvaló vegetativa életet élő részekben, mint a' millyenek a' nemi-részek (systema genitale) a' növevényi élet jó darabig nem hal-meg, és a' gyermek vegetál, nő, és elszületik, — mert megvan még a' nemi-részekben, és a' gyermek-tartóban az élet. — De ha egyszerre óltatik-el mind az érzési, mind az állati, mind a' növevényi élet, p. o. ha a' szél megüti az embert, vagy pedig a' menykő; akkor a' növevényi élet-is eloltatván; nem nő az ember' körme, haja, szakálla.

Láttuk már, hogy minden eloszolhatatlan test, magába gondoltatván, micsoda polarításokat foglal magába, különösen pedig láttuk az emberi alkotmányt; — vizsgáljuk-meg és lássuk, hogy mással való viszonyban, micsoda polarításba van minden test, különösen pedig az ő nemére nézve? Itt-is megvan a' polaritás; — mert az-aszszony negativus, a' férjfi pedig positivus polus, mind a' kettő pedig indifferens, — és ezeken a' polusokon megyen által az élet sok századokig; — s a' maradéknak ad mindenik rész a' magáéból valami életet. Ha tehát a' negativus és positivus polus össze-megy; — akkor nemzenek — és ha a' kettő között illendő rakkort van, magokhoz hasonlót nemzenek, — ha pedig valami különös

esetből a' nincsen, akkor a' productum hybridum lesz, p. o. mikor a' ló a' számmal közösködik.

Igy ezek szerint a' nyavalyák nem egyebek; mint a' két systemának hybridum productumai. Az állatokba lévő epistoticum malum — ragadós nyavalya, p. o. a' járvány, ha az emberre ragad, pokolvar lesz belőle, álszüleménye a' két természetnek; az emberinek és az állatinak. Megvan ez a' törvény minden dologba. A' hangnak és az el-lene álló tárgynak hybridum szüleménye, a' visszhang.

Mikor az ember nagy érzésbe van, a' szívére, és vérére tétetik által az agyvelői élet' középpontja, a' melly megtettzik abból!, hogy akkor az egész ember inkább érzésből áll mint gondolkodásból, és még kívülről-is kiönti és lefesti mintegy magát az orcza-vonásokba, a' tagok' mozgásai által. Ezt hívják lélekjelelő szerkesztetménynek, melly semmi állatba nincs-meg az emberen kívül, mellynél fogva az ő lelkének indulattya, természete, vagy hajlandósága az ő képen kinyomódik. — Mert éppen mást mutat az ember' ábrázatja, mikor szomorú, mást mikor haragszik, mást mikor gondolkodik, mást mikor jó kedve van, sőt az erkölcsi szelíd vagy vérengző természetet-is meglehet esmérni, a' csupa reánézéssel; a' mi még több, ha az embernek életébe valami boszszuságot tesznek, még halála után-is sokszor meglehet esmérni annak érzéseinek jeleit. Ezt a' Francziák sokszor megjegyzték abba a' lázadó világba, a' mellyben temérdek sokaságú és számú lakosok ölettettek-meg történt; hogy egy bizonyos kisaszszony, a' ki felsem vette az alacsonyabb sorsú embereket, sőt néki rendeltetett férjét-is kegyetlenül meggyilkolta, — ezen kevélységéért, 's durvaságáért a' Törvény-széktől halálra íteltetett. Mikor a' hohér fejét elcsapta, ezt mondot-

ta: té disznó! erre, az elcsapás után a' fő, szemét összehúzta, és mintegy haragot mutatott a' hohér ellen. — Így hát minden nyavalya nem egyéb, mint pólusnak változása; — vagy mikor valami rész a' negativus polusra lejt, — nem egyéb mint az egész ideától való kivonása valamely résznek. — Ha az egész test egészséges, és így az egésztől eggyesre megy az igazgató principium, annak ideáji valósittatnak a' testnek minden részeibe, akkor az egész, akármi külső benyomások történjenek-is a' testben, pártját fogja a' részeknek; — de ha valamelyik rész elpártol az egésztől, függetlenné teszi magát az egész ideájától, 's a' maga tengelye körül alkat magának egy új életet; akkor már az egész sem foghattya pártját a' résznek, melly meghasonlott. Innét lehet megmagyarázni, hogy ha az egészséges ujját az ember bele-teszi spiritus vitriolba, semmi baja sem lesz, — ellenben a' sebes ujját ha beleteszi chemice feloszlatódik. Innen kifejlődhetik hogy a' kétséges nap, a' hetedik nap szokott lenni, — mert minden hetedik napba más más tüneteje van a' holdnak, a' mellynek igen nagy befolyása van a' nyavalyákba, pedig az egészséges emberbe semmi változást nem teszen. Innen van az, hogy estvére minden beteg rosszabbul van mint nappal, mert akkor a' solare principium nem uralkodik, 's az ágyvelőt nem vidamítja, hanem inkább a' telluricum principium nehézíti. — Innét van az, hogy a' podágrás lábú embernek a' lába, minden időváltozást megérez. Ezek mind, az egészséges testbe semmi változást nem tesznek, mellynek minden részei egymásért, és egymás által munkállódnak, és az egész a' részeknek pártját fogja; — hanem ebbe a' részbe, melly magát az egész ideájából kivonta, nagy benyomást tesznek. — Mind ezen nyavalyák a' polus' változásai által esnek-

meg; mert a' positivus polus, vagy az agyvelőji élet középpontja, úgy hat bé az egész testbe, mint a' képfaragó' ideálja béhat az egész márványba. Ha valami különös benyomás tétetik a' testbe, vagy belőlről valami baj van; az mindjárt tudtára van a' polus positivusnak; hogy megtudván hol van a' baj, ott segíthessen, és az egész testnek kicsapongását egyenlőségbe hozza. — Ezt okozza a' hideglelés is, *Febris est nisus ad debitam relationem omnium systematum, et omnium factorum naturalium*, — *non est ergo morbus, sed magis utile quid.* — A' honnét sok nyavalyákat a' hideglelés megorvosol. — Ha a' görcsre' hideglelés következik, a' görcs elmúlik. — Azon a' napon, melly kétséges napnak neveztetik, megfőződnek 's emésztődnek a' nyavalya' anyagjai (matériái) és azt legkisebb benyomás megháborítja a' maga foglalatoságába. Erre nézve, nem kell hát ekkor a' betegnek, sem enni sem inni adni; — mert azok az műszerek mellyek megfőzik 's emésztik a' nyavalyát, könnyen megháboríttatnak a' magok munkásságokba, mert azt a' munkásságot, mellyet a' nyavalya' megemésztésére fordítanak, az étel' vágy ital' megemésztésére kellene fordítani. Történt már, hogy egy kalán Tokai-bor, a' melly legutólsó orvosság a' betegre nézve, megölte a' beteget; mert olyan időbe adtak-bé nékie, a' mikor az ágyveleje emésztgette nyavalyáját, — különben ha máskor adták volna-bé, meggyógyúlt volna.

Mind ezen előhordott példákból, és okokból láthatni, hogy minden, valami csak van a' természetbe, — sőt maga az egész természet-is polaritás, és minden változások ezen pólusoknak egymást felváltódások. Az egész élő természetbe az egészről az egyes részekre való erányzat megvan, — halál pedig nincs közönséges és általános, hanem csak vi-

szonyos; vagy-is az alábbvaló életből, egy fellyebb valóba való általmenetel. —

A' test részeinek halála nyavalyának nevezetik, melly nem egyéb, mint antagoristica lenyomatása vagy felemeltetése a' részeknek, mellyet a' felemelkedett vagy lenyomúlt résznek antagonistica lenyomattatása vagy felemeltetése, által meglehet orvosolni, p. o. morbus meropaticusba, mikor az ember valamelly teste részének gyengeségétől van nyavalyája u. m. a' hideglelősködésben, mikor ennek oka a' fogfájás, ha az ember záp-fogát (*dentem sapientiae*) kihúztatja, elmúlik a' hideglelés; ha a' szárazbetegségbe lévő ember' melyén csepüt égetnek, meggyógyúl az. Innét van az, hogy ha az ember rekkenő melegbe, mikor arat, pályinkát iszik, megfrissül; pedig a' pályinkának hevítő 's tüzelő természete van; — mert nyárba az ösztönök mind a' bőrre takarodnak, a' belső részek pedig ösztön nélkül maradnak. Ha hát az ember pályinkát iszik; egyforma rakkortba tétetnek a' belső részek a' külső részekkel, és a' külső részek' melegsége antagonistic lezál, a' belső részeknek pedig ösztön nélkül lévő valóságok, antagonistic felemelkedik. Innen van az, hogy a' ki télen pályinkát iszik, és nyáron elhadja, megbetegszik, és ha ujra pályinkát itatnak véle, meggyógyúl. Van olyan ember, a' ki valamelly italhoz vagy ösztönhöz hozzá szokik, és ha azt elfogják tőle, meghal. Történt már hogy egy gazdag kereskedő, megszese útra indulván, igen kevés opiumot vitt magával; észre vévén, hogy hamar fogy az opiuma, hirtelenébe vissza-küldötte az inasát, hogy sietve hozzon néki opiumot, mert különben meghal. Az inas vissza érvéven, hozott ugyan opiumot; de már akkor megholt az ura. Nagy-Sándornak sem lehet hát vétkül tulajdonítani, hogy sokat ivott, mert sok meleg tartományokba járván, neve-

zetesen Afrikába, a' nagy melegbe az ösztönök mind a' bőrre takarodtak, — akkor a' belső részek ösztön nélkül maradván, sok tüzesítő italokkal kellett az egyarányuságot helyre hozni. Így emelődik, így potenciázódik az érzési élet legnagyobb grádustra, a' melyet Eksztázisnak hívnak, és az állati élet alapjai is, a' szív, és a' vér az ideál' oldalára hajlanak inkább. Ebbe az ember egész megdicsőült alakú, három négy hétig sem eszik semmit; hanem mindég gondolkodik, és ez még nem nyavalya: *Deflexio ad latus ideale non est morbus, sed est diathesis ad morbum.* Így lehet emelni vagy lenyomni, magnetismus által valami systemát, 's az egyiknek, munkásságát a' másikba költöztetni. A' magnetismusi álm által, az ágyvelői életet oda vezetheti az ember, a' hová akarja. Ezt Lervágens találta-fel, 's róla könyvet-is írt. A' közönséges álomban az ágyvelőnek foglalatossága, munkássága a' cerebrum abdominalé-
ra vitetik által, mert ha éjjel-is proton aestheterion volna munkásságba, mikor az ember álmodik; akkor sem éjjel sem nappal nem volna néki nyugodalma, — ha ugyan éjjel-is nappal-is munkállódásba lévén, magát nem frissíthetné-meg. Éjjel hát nyugszik az ágyvelő, 's negativus polusra hajlik, — polus positivussá pedig a' cerebrum abdominale lesz. Vólt egyszer egy pap, a' ki elálmosodván lefeküdt, 's megparancsolta szolgálójának, hogy éjfélnél felköltse, de ő álmába, minden felköltés nélkül felkelt, gyertyát gyújtott 's prédikáziót írt, azomba pedig a' szeme-is bevólt hunva. Elvégezvén dolgát ismét lefeküdt. Reggelre ébredvén felszidta a' szolgát, hogy miért nem költötte-fel; a' mellyre a' szolgáló azt felelt: hiszen felkelt maga, és írt-is. — A' Pap körül néz az asztalon, 's a' legnagyobb bámulásra egy legszebb stylussal kidolgozott Prédikáziót talált. A' Magnetismus által az ágyvelői

életet oda vezetheti az ember, a' hova akarja, vagy a' gáglionokba, vagy a' nervus sympatheticusba, vagy a' cerebrum abdominaléba, vagy a' lábakba, vagy az ujjakba; hasonlóképpen a' látást-is, vagy szem-munkálódását-is ellehet vezetni, akár a' hasába, akár az ujjá végére az embernek, úgy, hogy ha a' hasára tartják a' mágnetisált személynék a' könyvet, azt elolvassa. Így válalja-fel atyafiság által egyik szövet a' másik munkásságát p. o. így válalja-fel a' vesék' foglalatosságát a' férjfiakba a' bőr, — az aszszonyokba pedig a' csetsek. — A' magnetismusnak három munkálódása van, t. i.

1. Hogyha valami tudós embertől, p. o. jó Mathematicustól, Physicustól, Philosophustól — magnetisállodik valaki, a' magnetisált személybe által megyen a' magnetisáló, tudománnya, — úgy, hogy, míg tart rajta a' magneticus álopn, ha azokból a' tudományokból próbálják, a' legjobban tud felelni.

2. Hogyha súlyos betegségbe sínlődik valaki, és az orvosok minden iparkodás mellett sem tudnak rajta segíteni, ha magnetisáltatik valaki által, megmondja hogy micsoda orvosság fog nékie használni, és mi által gyógyúl-meg; (ha ugyan arra való) ha azokkal, mellyeket mondott orvosolják, szerencsésen meggyógyúl.

3. Hogy a' távollévő dolgokat és történeteket megmondja és megérzi. Eggy igen különös történet ezt felmutattya, és világosíthattya legjobban: Ritter, pappá lett egy faluba, elmulván az első éjtzaka, mellyen a' Parochián hált legelőszször, hajnal felé fél álmos észszel látja álmába az asztalnál egy nagy mélézásba merült öreg kopasz embert, a' kinek kezébe nagy könyv vólt, két gyermekei pedig mellette áltak. Ő ezt nem tudván megfogui,

gondolkodik, álmodik-e? avagy valóság a' mit lát? törölgeti szemcit, fel-üll az ágyra, még-is csak láttya az ősz embert. — Akkor felkél, hogy megfogja, akárki lesz, 's akkor az ősz ember gyermekeivel együtt a' kályha felé megyen és eltűnik. Ezen Ritter igen sokat tünődött, 's utóbb-is csak a' győzött, hogy az álomlátás volt. Reggelre kelve, mikor az egyházfi söpörte a' templomot, bémenvén Ritter a' templomba, látott sok képeket, — azok között pedig éppen olyant pillantott-meg, a' milyent látott ő álmába. — Mindjárt tudakozódik az egyházfitól, hogy micsoda képek ezek? — Ezek az itt volt Prédikátorok képeik úgymond az egyházfi. Ez pedig (mellyet Ritter látott álmába) éppen ezen esztendőbe meghólt Prédikátorunk' képe. Ekkor Ritter nem tudta elgondolni hogy micsoda tünemény lehetett az, minthogy ő soha sem látta azt a' a' képet, és még-is olyant látott álmában. Kikérdezte Ritter tüstént egész történetét az ő előtte volt papnak, 's annyi eset értésére hogy az mindég vig 's tréfás ember volt, hanem egyszer nagy mé-lázásba esett, — miért? senki sem tudja. Azomba elkövetkezik a' tél, 's a' mint legelőszző befüteti annak a' szobának kályháját, a' melly kályhába tűnt-el az álmodott ősz gyermekeivel együtt; egyszerre nagy bűdösséget érez. Megnézeti, hogy mi van a' kályhába, hát láttyák hogy ember csontok. Ezek a' pap' két gyermekeinek csontjai voltak, a' kiket az meghólt, 's attól az időtől esett ő nagy mé-lázásba. Ekkor Ritter így okoskodott az ő álmáról: — hogy az nem valóságos álom volt; hanem ő néki akkor különös magnetisált állapotba kellett lenni, mivel az ő előtte volt papnak lelke, az ő lelkével bizonyos magneticus érintésben volt, éppen azért látta ő ezt egész természeti alakjában.

Látni való tehát, hogy a' magnetisáló emberek' mesterségek, a' polaritásoknak elcseréllésében áll, és abban, hogy az állati gyántásságot egyik emberből a' másik emberbe származtatja a' magnétisáló. Ez mesterséggel való felemeltetése vagy lenyomatása valamely polusnak. De a' természet maga-is szokta ezt véghez vinni.

Közlő K***n.

11.

Orosz- 's Német-Országok' Egyetemeiknek mostani népességek.

A' 346,000 □ mértföldeken mintegy 50'000,000 lakosokat fősvényen tápláló Muszka- vagy Oroszbirodalom, — a' Münchenben kijövő külföldnek nevezett Folyóírás' 1831 eszt. Májusi cikkeje szerint, — következő hét Egyetemi kerületekre osztatik:

1. *Helzingforszira*, melly Abóból 1828 esztendőben tétetett által, legközelebb 471 tanulókat számlált 's tudománybeli előadásait Svéd-Finn-, Német-, és Latán-nyelveken tartja.

2. *Pétervárira*, 1819 esztendőben alapítva, még csak 311 tanulókkal.

3. *Dorpatira*, melly Protestáns-egyetem 1632-ben állíttatott fel, 's 1802-ben újjíttatott meg; számlál 612 halgatókat.

4. *Vilnaira*, 1576-ben alapítva 's 1803-ban újjíttatva 303 tanulókkal.

5. *Moszkaira*, melly 1705-ben Nagy Péter Czártól alapított, 's számít 891 halgatókat.

6. *Kazánira* Ázsiai Orosz-birodalomban 1803-tól fogva, csupán 81 tanulókkal; és

7. *Char'kovira*, ugyan 1803-ban alapítva 318 tanulókkal.

Következésképpen: — Lengyel-országot kivén, mellynek Egyeteme Varsóban nyomorog a' kéjreuralkodás újra edzett vas veszszeje alatt, — minden Birodalombeli Egyetemek csupán 2987 tanulókat foglalatoskodtatnak 300 tanítók' vezérlésök 's felügyellésök alatt. Melly szerént 10 tanulóra jön egy tanító, 's általjánosan véve egyedül minden 16,739-ik törekszik a' tudományok mindenkor igen gazdag aratással kecsgető mezeiken előbbre.

Német-ország ellenben, a' Burkus-tartományokat egészszben beleszámítva 12,271 □ mértföldeken 38'926,670 lakossáival jelenkorunkban 21 Egyetemeket táplál, mellyek közzül 11 csupán Protestáns; 5 pedig vegyes, az az: Protestáns tudományos karjai mellett Római-katholikus Theológiai karral-is bír; 5 végre tiszta Római-katholikus. Ezek közzül:

I. *Burkus-országban hat virágzik*; még pedig:

1. *Pruszsziában a' Königsbergi*, melly 1544-ben alapított, 's számolt az 1830/1 téli folyamban (Október' közepétől Aprilis' közepéig) 447 honnfiakat 's 24 külföldieket; mindössze tehát 471 ifjakat.

2. *Pomeraniában a' Greifswaldi* már 1456-ban elrendelve, mellyben 158 Burkusok 's 23 külföldiek, mindössze 181-en vettek részt az oktatásban 23 Profeszszorok alatt.

3. *Brandenburgi kerületben a' Berlini*, még csak 1809-ben alapítva, számlál 103 tanítókat 's 2488 tanulókat özszesen, kik közt 575 külföldiek irattak-be.

4. *Sziléziában a' Boroszlói* 1811-től ólta, bír a' Törvényi, Orvosi 's Bölcselkedési karokon kívül, Római-katholikus és Evangyelikus-Isteneszményi (theológiai) karokkal-is. Most esztendeje 1101 hazafiakat 's 28 külföldieket, özszesen tehát 1129 tanulókat számlált, kik közt 276 evangyelikus, 's 253 katholikus Theologusok voltak.

5. *Szász-kerületben van a' Hálai a' Wittembergaival* minap eggyesítve; 72 Profeszszorok alatt 1174 tanulókat számlál.

6. *Rajnai-kerületben a' Bonni* 1818 esztendőtől fogva 772 Haza- 's vidéki 93 fiakat, 's tehát 862 tanulókat táplál. Itt-is van Római-katholikus Theológiai-kar 271 ifjakkal: az evangyelikus ellenben csak 116 Theologusokat számlált.

Ezekhez járúl: a' *Münszteri Akadémia*, Bölcselkedési 's Istenési karral, hol 277 hazafiak 's 98 külföldiek, özszesen 375 ifjak, és ezek közt 239 katholikus Theologusok számláltattak.

A' *Wittembergai Akadémia* vagy inkább Szeminárium, hol körül belől 200 evangyelikus Theologusok neveltetnek.

II. A' *Meklenburgi-Herczégységnek Egyeteme Rostock*: 200 tanulókkal.

III. A' *Holzátziai-Herczégsgben Kiel*: 150 tanulókkal.

IV. *Hannoveriai-Királyságban Göttinga* 1734-ben alapítva, jeles (240,000 darabból álló) Könyvtárral, 's még jelesebb Csillagvi'sgálótoronnyal és természeti ritkaságok Gyűjteménye-

ikkal. 1830-dik esztendő' végével 1200 tanulókat számlált, kiknek számok azomban múlt esztendei némelly polgári nyughatatlanságok miatt 800-ra szállott.

V. *A' Szász-Herczegerségk' Egyeteme Jéna*, Választófejedelemségétől igazságtalanúl megfosztott János Fridrik Herczegtől 1556 Eszt. alapítva, 's 1558-ban Február' elején felnyitatta a' Wittembergai Fő-oskola, különösen a' szelíd 's bámulásig tudós Melanchton és tanítványai megbuktattatásokra. — 1817 esztendő előtt, különösen a' Berlini, Boroszlói 's Bonni Egyetemek felállítatásokig, legnépesebb Egyetemei közzé tartozott ez Német-orzágnak, 's a' múlt Század' végén és Századunk' elején valóságos arany korában fénylett, úgy, hogy a' szomszéd Weimárral együtt, Károly Auguszt' dicsó kórmánnya 's szárnyai alatt kétfejű Parnaszszusnak (Parnassus biceps) neveztetne, 's Német-ország akkori legnevezetesebb férjfiat: Reinhold, Fichte, Schelling, Hegel, Fries, Oken, Succov, Kieser, Hufeland, a' két Schlegel, Paulus, Griesbach, Gabler, de Wette, Marezell, Röhr, Herder, Schiller, Wieland, Göthe, Jean Paul, Gesner, Schütz, Eichstädt urakat, 's több majd ugyan ennyi számú jeles tudóssait tisztelné falai között; 1000—2000 tanulókkal. Említettem esztendőben a' Jénából sűgárázó Nemzetiség azon végzést szülte több Udvaroknál, hogy Egyetemét megtiltanák alattvalóiktól. Így szállott a' tanulóknak számok 300-ra: hanem felmentetvén az igazságtalan átok alól, három-négy esztendővel ez előtt, újra veszi magát 's körül belől 600 ifjakat, ezek közt 264 külföldieket ápolgat dicsó karjain.

VI. *Szász-Országban* van a' Lipcsei 1409-től óta. Ekkor nyert épületei többnyire még fennállanak; hanem legközelebbi újítatásai 's korunk ízléséhez szabott építtetései már elkezdődtek, és sebes lépésekkel haladnak előbbre. Számlál 1500 tanulókat.

VII. *Ósztriai német Tartományokban:*

1. *A' Prágai*, melly Heidelberg Egyeteme után legrégebb Német-országban 's hajdan 40,000 tanulókat-is számlált; most egyedül a' Római-katholikusoknak rendelve 1200 tanulókkal.

2. *A' Bécsi* 1565 alapítva, 1600 tanulókkal. Ezen katolikus Egyetemben az Orvosi-kar a' Pári'sival 's Berlinivel méltán vetélkedik.

VIII. *Bajor-országban* vagynak:

1. *A' Müncheni* katolikus Egyetem Lands-hutból általtétetve, 1200 ifjakkal.

2. *Az Erlangeni* evangyelikus ' Fő-oskola 450 Halgatókkal; 's

3. *A' Würzburgi* katolikus Egyetem 300 tanulókkal.

IX. *Heszsen - Kaszszeli Fejedelemségben Márburg*, 1527-ben alapítva, bír Római-katholikus Theológiai-karral-is, számlál 274 honfiakat, 's 76 külföldieket, mindössze 350 halgatókat.

X. *Heszsen-Darmstadt* Nagy-herczegségben *Gieszen*, 1607-től fogva; Lajos Nagy-herczeg múlt esztendőben katolikus Theológiai-karral bővítette; táplál 250 tanulókat.

XI. *Bádeni* Nagy-herczegségben:

1. *Heidelberg*, legrégebb Egyeteme Német-orzágnak, 600 Tanulókkal.

2. *Freyburg*, katolikus Egyetem, 593 halgatókkal.

XII. *Würtembergi-Királyságban Tübinga*, számlál 852 tanulókat, 's 1817-től ólta Római-katholikus Theológiaikarral-is bír.

Öszszeséggel tehát a' Némét-szövetség, 21 Egyetemem 17,525 ifjak művelődnek, az egész népességnek t. i. 2222-dik része, és így nyolczszorta több, mint az Orosz-egyetemeken. Mi csuda ezek szerént? hogy, kivált a' Szász-és Porosz-tartományokban, feltartózhatatlanúl közön-ségesedik az emberiség; hogy a' Nemzetiség 's egyesség, mellyel ugyan átaljánosan véve mind eddig sem dicsekedhetnek a' Németek, éledezik 's gyökeresedik közöttök; hogy végre a' minden korú 's rangú Nemzetektől reménylett 's olly igen óhajtott aranykor, mellyet egyedül az igaz, szép 's jó képzeteinek (ideáinak) életbe hozásokkal 's terjesztésekkel szabad józan okosságunk biztos vezérlése szerént gondolnunk, mi csuda? mondám hogy az aranykor, valósodik lassanként nyugoti szomszédaink' mostoha ugyan, de a' lelkiműveltséggel tökéletesülő szorgalom által virágzókká alkatott telkein.

Némethy Pál,

Kassai Ev. Prédikátor.

12.

A' nevelésről némelly észrevételek.

A' nevelés formálja az embert emberré, ez kö-
zönségesen elősmért igazság. Ezt hallani a' szülők'
øzt a' tanítók' ezt az írók' szájokból; de vajmi keve-
sen ügyelnek mindazonáltal arra, hogy ezen igazság-
nak minden részeit, segéd-eszközeit, okait, okozat-
tjait, 's mind azt, a' minek reá befolyása vagyon,
vóltaképeppen megfogják, megértsék, 's gyakorlat-
ba hozzák. — Sokan értik a' nevelés' mesterségét,
de használni, gyermekeikre fordítani nem tudják,
mások nem-is igen akarják. Némellyek csak a' külső-
re figyelnek 's azért előttök nagy tudománynak, fé-
nyes nevelésnek látszik az, ha a' három, vagy hat-
évü gyermek külömbbféle nyelveken csacsogni tud,
's ezen tanításmódot mind végig megtartják vele. A'
szív, az ítélőchetség csupán mellesleges dolgoknak
maradnak. Sokan ismét nem tudják a' nevelés' tör-
vényeit, a' gyermek' természetét a' magokéhoz szab-
ják, 's azon egy kaptára akarják verni. Innen meg-
lehet, hogy hamarabb megérik a' gyümölcs, de izet-
len marad.

Nem czélom a' nevelésnek számtalan téveit elő-
számlálni, nem czélom azoknak orvoslását terjeszte-
ni; megelégszem némelly észrevételeket, mellyek
több évi tapasztalásim' mive, felületesen érinteni.

Közönséges panasz, hogy hoununkban a' neve-
lés' tudománya még bölcsőjében vagyon, jó nevelők
pedig olly ritkák, mint a' fehér varju.

Ez nem csak nem csuda, hanem nagyon természetes-is.

Hogy jó nevelők legyenek valamely országban, azoknak formáltatásokra egészen különös Intézetnek kellene lenni, az ő hatási körök tágasb 's szabadabb, tiszteletök olly, mint a' szülöké legyen, az pedig a' tökélethez e' részben leginkább közelgetne, ki a' nevelést nem szükségből annyira vagy kintelenségből, mint szenvedélyből üzi. Mindezek ugyan közvetlen következetei a' nevelő önnformáltatásának e' hivatalra. Ennek feszegetése más útra vezetné töredéki észrevételimet.

De tegyük fel azt, hogy találatnék most-is olly nevelő, ki mindenképpen képes megfelelni terhes tisztének, vallyon várhat e illendő jutalmat? nem bért, mert ez a' közcselédnek-is adatik —!

A' jó nevelő, ki lélekesmérete szerint nevendéke hasznát, 's általa szüleinek örömét igazán szíven hordozza, legelőbb-is azon igyekszik, hogy a' háztónjához, mellyben lakása kezdődik — mert a' mennyi ház annyi szokás — magát alkalmasítsa; hogy a' szülök' bizodalját tellyes mértékben megnyerje, hogy ezek minden előforduló nehézségekben segédjei, kalauzai lehessenek. A' nevelő' kötelessége tehát mindent figyelmes szemmel tartani, a' ház' axiomájit szorgalmasan feljegyezni, 's azok szerint a' nevelési foglalatosságát intézni. Mert ha a' nevelő változatlan okfőkön építi tudományját, igen szomorú tapasztalás lehet az reá nézve, ha a' ház úr' változékony ítéletei, vagy néha ártatlan (talán) szeszélyei útjában állanak. —

A' nevelésben legfőképpen szükséges a' hiedelmet megállapítani nevendék szívébe, hogy azt, a' mi néki mondatik, tétovázás nélkül elhidje, külömben, ha mindég fontolgatnia kell, mennyi időt veszít-el mellyben más hasznosbat tanulhatott volna! Már

pedig, ha állandó okfökön' nem épül a' nevelés' mestersége, ha a' cél, mellyet általa elérni törekszünk, mindég változik, a' hiedelera silány, gyenge, 's így az út elvan vétve, például a' nevelő azt értvén-meg nevendéke szülőjétől, hogy ők gyermeköket nem akarnák kevélynek nevelni — mert vannak szülék, a' kik ellenkezőre hajlandóbbak. — A' tanító tehát ehhez szabja intéseit, élelményeit 's példázgatásait, valamint önnön példáját-is — mert ez a' gyermekek előtt leghathatósb. — Azomban a' fijú vagy nevendék azt hallja későbbben szüleitől: ez a' te szobád, — pedig nevelőjével együtt lakik — a' te szobádba még tükör hibázik, rendetlenül van a' szobád, a' lovad beteg, 's a' t. ismét valahova akarna az atya menni: fijam eljősz e te-is—holott már a' gyermek' akarattya a' nevelőre az előtt vólt bízva — mint fog neked ama szép vidék tetszeni! hogy fogod magad' majd ott mulatni, de tanulni-is fogsz, 's a' t. Ezek a' nevelő jelenlétében mondatnak a' gyermekeknek, ebből az következik, hogy a' gyermek jó előre megtanúlja a' parantsoló uralkodó hangot, 's ezzel a' kevélység' alapját. A' szülőjinek jó teteményöket iránta való kötelességnek 's sajátjának nézi, — magam tapasztaltam — a' tanítót vagy nevelőt tsak olly bérbeszolgáló személynek tekinti, mint akár-melly egyéb cselédjét, hiszen, azt gondolja magában: tsakugyan oda mennie kell a' tanítómnak, a' hová én megyek, mert apám mondja! — Szép okoskodások, szép példázgatások! A' nevelő, ki a' szülő' legsúlyosb kötelességét végzi, csak melleseges személy? Tehát csak ennyit érdemelhet fáradozásai-val, hogy a' béres cselédek sorába gondoltassék? Mikép adhat ő majd tekintetet, 's súlyt tanításinak, ha neki magának egyike siats ezek közzül a' házi-körben? Nemde természetes, hogy az érző szív, melly a' jót mind magában, mind másokban méltánylani

tudja, egészen elszenderedjék, 's minden cselekedete lelketlen gépelyforma legyen.

Én úgy tartom, hogy hol a' nevendék a' maga nevelőjével egy úton áll, ott ez utóbbiknak elsőnek kell lennie, ha mindjárt csak látszatokép-is, az az: ha éppen atya — kinek a' fíjűnevelésnél legfőbb szerepe vagyon — azon okfőnél fogva, hogy gyermekét egészen szabadnak, okosnak — a' szó eredeti értelmében véve — világinak 's úrnak akarja képezni; így tehát mindent tetszésére hágy, fontolgatásait, 's kérkedésit örömet hallgatja, felserdültek társaságában, 's az életnek ártatlan örömeiben részesíti; még-is nem a' gyermeknek, hanem előbb nevelőjének megegyezését, véleményjét kikémleni a' józan gondolkodás javálja. — Isten mentsen, hogy ez által én a' szüléknek határt akarjak szabni, gyermekeik-iránti hatalmokban, hanem csak módosítani akarom azt; mert ha a' magzat ügyes nevelőjének megtanul engedelmeskedni; bizonyosan azon engedelmességet még inkább szülei iránt fogja mutatni. De ha a' gyermek azt tapasztalandja, hogy ő az első személy a' háznál, rajta fordul-meg minden, kedvéért minden; az ételek 'szájize szerint jönnek-fel az asztalra; a' multságok kényje szerént rendeltettek-el; — ennek szomorú következetei lehetnek magára a' nevendékre nézve, mellyekre ha a' nevelő jó móddal emlékezteti a' szüléket, és ezek még sem másolják-meg a' rendetlen rendet; valóban a' vétek súlya nem háramlik többé az *erőtlen* nevelőre. *Erőtlenre* mondom, mert *az* ugyan, ha neki nevendéke után, nem pedig ennek ő utánna igazodnia kell.

Engedelmesség tisztelettel öszszekapcsolva, alapja minden nevelésnek; ez pedig olyan legyen, mint a' katonaságnál. Csaknem lehet egy józan nevelőről feltenni, hogy ő az engedelmességet — olly esetekben, olly tettekben kívánná nevendékétül, mellyek

az egészséges észszel ellenkeznének; mint például: ha e' végre mezítláb jártná 's a' t.

Engedelmesség azért szükséges illy mértékben, hogy mind 'azon tárgyakat, mellyekre tanittatik a' gyermek, azonnal elhidje, azokat gyakorolja, 's így azok mély gyökeret verhessenek elméjében. Ha mindennek előbb okait, jelességeit, hasznait terjesztőnek nevendékeink elébe; úgy azon tárgyak, mellyek a' gyermeki észhez képest kevés ingert, 's megfogható hasznot vagy szépséget ígérnek, gyenge nevendékekre nézve elvesznének, kedvök elcsüggedne azoknak megtanulásában, és más olly dolgokra, mellyeknek hasznok világosb, de magokban csekélységek, fordúlna minden figyelmök. — Engedelmeskedni kell a' nevendéknek, és pedig úgy, hogy ha valami mondatik neki, azon pillanatban tegye, soha se kérdezze: miért ez? vagy minek? — A' jó nevelő bizonyosan nem fogja roszt irányra fordítani e' jeles tökélyt, melly a' jövendőre nézve olly jeles gyümölcsöt ígér tulajdonosának. Minden ösztökölésben szükséges az, 's csak a' neve változik. A' ki engedelmeskedni tud, fog az minden bölcs javallatokra örömet hallgatni, jó tanácsot készséggel elfogadni; barátságos, emberszerető, szerény, nyájas léssen, 's ezenkép megnyeri az emberek' szeretetét, 's önnön belnyugalmát erős lábba állitandja. Nevekedvén a' gyermek, 's ismérteit jobban tágulván — az engedelmességhez tulajdon de mérsékelt fontolgatása-is járulhat. Én ha valami új tanulmányt kezdtem nevendékemmel, annak hasznairól csak akkor tarték dicsérő beszédet, midőn már azt nagyjából megfogta, hogy ez által már nem megtanulására, hanem további tökéletesítésére ösztönt nyujtsak, és ezen bánásmód várakozásomnak mindég megfelelt. Midőn már a' tanulmánynak legnehezebb része jött tekintetbe, akkor hoztam-fel annak ingerlékeny

kellemeit, 's imígy erősítém nevendékemet arra, hogy a' dolgot kimeríteni igyekezzék.

„Tehát a' gyermek csak nevelőjének — a' ki tanítója-is — engedelmeskedjék?” Igen! de mint-hogy a' nevelőnek legszorosbb kapocsban 's egyezésben kell lennie a' szülékkal, tehát ezeknek-is szinte pontosan szót fogadjon úgy, hogy sem egyik, sem másik résznek panaszsa ne lehessen. Vagynak olly esetek, mellyekben a' nemzői szeretet egyet vagy mást ollyast átnéz, mi a' jó lelkű nevelő mérlegén meg nem állhatna; természetes az igazságnak kell ilyenkor megszólalnia. —

A' rendes nevelés az engedelmességet igen kelemessé tudja tenni a' gyermek előtt, 's észre sem veszi ez, hogy ő csakugyan mindenben úgy cselekszik, gondolkodik, mint a' nevelőjének útmutatása hozza magával. — A' gyermek ollyan, mint a' majom, az után teszen mindent, kire legnagyobb figyelme szokott lenni; mennyire szükséges tehát benne figyelmet, 's tiszteletet — ezt ugyan a' jó nevelő rendes élete, igazság-szeretete, 's egyéb jeles tulajdoui által rendszerint megszokta nyerni — gerjeszteni, 's táplálni életvezére iránt; a' nevelőt 's nevendéket mintegy egy személynek gondolni, azoknak érdekeiteit soha külön elnem választani. Ha a' nevendék valamivel megkináltatik, vagy valahova hivatattik; ő azt nevelője szájából tudja-meg, 's részesüljön benne.

Bizonyosan az olly nevelő, kire egy remény-telt magzatnak mivelődését nyugodt lélekkel bízhatni, ezennel vissza nem fog élni, 's azon bizalmat, mellyel nevendékének szülei őt megajándékozni érdemesnek találták, egyedül a' gyenge virágszál ápolására, 's jelesbbitésére alakítani fogja. Nagyon-is sajnosan esherik az olly embernek — kinek a' betsület, szelidebb emberiség, és szabad érzés' ösztöne

a' jó tettekre — ha ott, hol elől kellene állnia, nagyon-is hátra tétetik. Nem kiki néz a' következetre, nem mindegyik lát egyformán. Nem csuda, ha ezen okból a' jó nevelőkben-is sokszor elfojtatik azon láng, azon igyekezet, melly kedvező körülményekben valóban magas dolgokra alkalmasíthatá a' gyenge kebleket. — Ennyi a' nevelők-íránti tiszteletről, 's a' gyermekek' engedelmességökről rövideden.

Mindszenty Dániel.

13.

Francia-ország' oktatásbeli Intézetei.

Az embernek legfőbb 's utólsóbb aránnya, teszi 's lelki tehetségeinek a' lehetséges tökéletesedés legmagasabb lépcsőjére művöltetések, hágtatások, 's józan értelmünk, vagy magunkon uralkodásunk' biztos vezérlése alatt, minden egyéb akadály nélkül való használtathatósok. Ugyan ez az országoknak, vagy bizonyos meghatározott rendszabások szerént egyesült erővel, közös kormány alatt, bizonyos erkölcsi cél' elérésére törekedő emberek' társaságai- is egyetlen arányok. Minden ország, minden társaság a' művöltésnek 's erkölcsiségnek csupán lehetségesítője, csupán kerülhetetlen feltétele, (conditio, sine qua non) melly nélkül az emberi Nem, vad tudatlanságban, 's

tudatlan vadságban bolyongna, sőt melly nélkül alig élhetne földünkön.

Hogy azomban az egyesült társaság megfelelően arányának; több közönséges intézetekre léssen szüksége, mellyeknek meghatározásokat, kifejtődzéseket 's kőröket az országázmányi tudományokra (Scientiae politicae) útasítván; itt egyedül a' Nemzeti nevelést méltassuk röviden figyelmünkre, hogy Franciaország' ugyan ennek legfontosabb részét tárgyazó mostani állapotja felől, mennél pontosabb ítéletre hozhasunk.

A' Nemzeti nevelésnek az egész nép művelődésére 's felvilágosodására szükség határozódnia. Jókor felébred bennünk érzékeink segédmekekkel az okosság és értelem, jókor bájolja figyelmünket a' minket környékező természet; jókor lesz leghathatósabb eszközévé 's rügójává mind értelmi, mind erkölcsi tökéletesedésünknek a' Nemzeti-gazdálkodás által nevedő gazdagság, és sokasított előállítmányokkal való élhetés. Ezen keletkező korács mindazonáltal, értelmi 's érzéki eszközök és segédek nélkül gondoltathatván első szikrájában egyedül, 's egyes emberektől nem-is reménylhetvén közönséges védelmet és hathatós fedezést, az országnak kell magát közbe vetnie, 's fiai felvilágosításokon egyesült erejével munkálódnia, kivált, midőn csupán illy szeren érheti-el mind tulajdon, mind tagjai arányokat. A' műveltség ugyan-is szelídíti az erkölcsöket; a' szelídült erkölcsök megtörlik az indulatok' kicsapongó pajzanságaikat; a' művelt polgár önn keble ösztönéből betölti joga körében minden kötelességeit; nem henyéli-el kereként a' drága időt; hanem szerez magának korán olly tőkét, melly szabadsága, nyu-

godalma, 's magával és e' világgal megelégedése mellett mindenkor kezeskedhetik. Mennél művöltebbek tagjai; annál művöltebb az ország, annál közönségesebben 's jobban megtartattnak a' törvények 's rendszabások; annál ritkábbak az igazságtalan keresetek 's gonosz tettek; annál nyugodalmasabbak 's könnyebbek a' kormány' munkálódásainak végrehajtásai.

Ezen felséges czélelésére az ország-gondja e' kettőre határozódhatik:

1. Hogy polgárjai művölődhetéseknek akadályait, mennyire csak lehet, különösen polgári gondolkozás és írásbeli szabadság alapításával elhárítsa, mert a' művöltség szabad lelkek' tulajdona; 's

2. Hogy polgárjai oktattatásokra közönséges Intézeteket állíttson, mellyek sokkal nagyobb költségeket kívánnak, mintsem egyes emberekől alapíttathatnának 's fenntartathatnának.

Mennyiben teljesítse Franciaország az első pontot? Nem célom fejtegetnem, — 's éppen ezért a' művöltségre többektől igazságtalanul hártott lázzadásoknak okait 's terjedéseit sem dolgom más kútfőkből származtatnom; csupán a' második pontra nézve szándékom, Franciaországnak polgárjai *mesterséges, tudományos 's szépizlésbeli* művölődésekre. minden vallásbeli különböztetés nélkül rendelt jelenkori közönséges Intézeteit felszámítnom, mint ezeket Vátismenil úr, a' közönséges oktatás' volt Minisztere, egy társaság-ülésében mi-nap előadta.

E' szerént vagynak Franciaországban:

I. *Elementár-oskolák*, mellyekben az olvasás, írás, számolás 's némelly mellékes foglaltosságok vétetnek elő.

II. *Másodrendű-oskolák*, hol Látán- 's Görög-nyelv, Történetézmény, (História), Földírás, Ékesenszóllás, Bölcselkedézmény (Philosophia), Mennyiségézmény (Mathesis), Természetézmény (Physica), Khémia 's Természetleírás taníttatnak.

III. *Karok*, és pedig

1. *Istenézményi-kar*, melly mindöszsze nyólcz számláltatik, ú. m.

a.) *Hat Római-katholikus*: Pári'sban, Lyonban, Aixben, Bordeauxban, Rouenban 's Toulouseban csekély számú halgatókkal; 's

b.) *Két Protestáns*: egyike az Evangyélíkusoké, Straszburbban; másika a' Reformátusoké Montaubanban. Mind a' kettő igen népes, és a' Hit- 's Erkölcsei-tudományokkal, 'Sidó-nyelvvel, Egyházi-történetézménnyel, Egyházi-ékesenszóllással, Bölcselkedézménnyel 's Szentírás' magyarázatjával foglalatoskodik,

2. *Törvényi-kar* kilenz: Pári'sban, Aixben, Caënban, Dijonban, Grenobléban, Poirierban, Rennesben, Straszburbban 's Toulouseban; — a' Polgári-törvényeket 's Ügyeknek folytatásokat tárgyazza.

3. *Orvosi-kar*, és ugyan

a.) *Elsőrendű*, négy esztendeig tartó folyamattal három: Pári'sban, Montpellierben és Straszburbban.

b.) *Másodrendű* tizennyólcz, mellyekben egésségre ügyellő bízatosok neveltetnek.

c.) *Gyógyszerész-kar* (Pharmacie) három: Pári'sban, Montpellierben és Straszburbban.

4. *Tudományos-kar* hét: Pári'sban, Caënban, Dijonban, Grenobléban, Montpellierben, Straszburbban és Toulouseban, hol Mennyiség-

ésszmény, Természetleírás, Természetésszmény és Khémia taníttatnak.

5. *Literatúrai-kar* hat: Pári'sban, Besançonban, Caënban, Dijonban, Straszburgban 's Toulouseban, — a' Történetésszményt, latán, görög 's franczia Literatúrát és Bölcselkedésszményt foglalva magában.

Következéssképpen Franczia-országnaK jelen korunkban :

Elsórangú Egyeteme öt karral csupán két-tő vagyon: a' Pári'si és Straszburgi;

Másodrangú négy karral egygyetlen egy: a' Toulousei;

Harmadik rangú három karral kettő: a' Caëni és Dijoni;

Negyedik rangú két karral három: az Aixi, Grenoblei 's MontPELLIERI;

Ötödik rangú egy karral hét: a' Lyoni, Bordeauxi, Roueni, Montaubani, Poitieri, Rennesi 's Besançonai; — és így mindössze 17 Egyetemet táplál.

A' karokhoz számíttathatnak végre:

1. *Franczia-országi Collégium* Pári'sban, hol a' tudományos és literatúrai karokkal foglalatoskodnak.

2. *A' Természetleírás Gyűjteménye* a' király Pári'si kertjében.

3. *A' Napkeleti-nyelvek' Collégiuma* a' királyi Párisi könyvtárában.

4. *A' Szépmesterségek.*

5. *A' Sokmesterségeknek* (polytechnicum) Oskolájok,

6. *Normalis-oskola*, hol a' karbeli vagy collégiumi tanítók képeztetnek; mind Pári'sban.

7. *Mesterségek 's kéziművek Oskolái* Chalons-sur-Marnéban és d' Angersben, hol alkot-

mányos oktatások (theoretice), munkálódó ügyeségek (practice), természetészmenyi 's khémiai ösméreték folytattnak, négy esztendőök lefolyások alatt.

8. *Mesterségek-'s kéziműveknek tárok* (Conservatorium) Pári'sban: Mathesist, Khemiát, Gazdálkodást, Földmérést 's Rajzolás tárgyzva.

9. *A' Mathesis és Rajz-mesterség* Szabadoskolája Pári'sban.

10. *Rajz-oskolák* Pári'sban, Lyonban és Dijonban.

11. *A' Szépmesterségeknek* Franczia-oskolájok Rómában.

12. *Az Éneklés 's Deklamálás* királyi-oskolája Pári'sban.

13. *Baromorvosi-oskolák* Alfortban, Lyonban 's Toulouséban.

14. *Katona-oskola* St. Cyrben.

15. *Lovag-oskola* Saumurban.

16. *Generálstáb* gyakorló Oskolája;

17. *Földírásbeli-Mérők* gyakorló Oskolájok;

18. *Pattantyúság* Oskolája Meczben.

19. *Hidak 's Utak-építésbeli* Oskolák.

20. *Bányász Akadémia* Pári'sban és St. Etienneben.

21. *Erdőtenyésztő-oskola* Nançyban.

22. *Tengeri-oskola*, 's a' tengeren szolgáló pattantyúság különös oskolája Brestben.

23. *Földművelést érintő* Oskola kettő: Rovillében 's Grignonban.

24. *Kéziművek 's Kereskedésnek* Oskoláik több számmal Pári'sban, egyes férjfiaktól alapítva.

25. *Mesterségek 's Manufakturák* középonti Oskolájok Pári'sban, hol polgári Földmés-

rők, Fabrikák 's Manufakturák Igazgatói' 's a tapasztaláson alapúlt tudományok' tanítói képeztetnek.

Illy számos, jól rendelt, 's minden vallásbeli külömbség nélkül, magától a' Kormánytól fedeztetett oktatásbeli Intézetei által bódogodik Franczia-ország, a' fény 's hatalom azon magas pólczán, mellyről Wellington úr minap a' Londoni-felsőház' ülésében, olly világosan, mint igazán, következendőképen beszéllett:

„Senki sincs, ki Angol- 's Franczia-országok között békességet 's egyességet tüzesebben óhajtana; mint én; senki sincs, ki Franczia-országnak, úgy háború, mint béke idején ropant segédkútfeiről felségesebb fogattal bírna: mint én; senki sincs, ki ezen segédkútfejekkel való élésében rendkívüli ügyességét nagyobbra becsülné; szóval — senki sincs, kitagadhatatlanabb készséggel ösmerné-meg mint én: hogy földünknek talám egy Nemzete sem haladja, vagy csak éri-el Franczia-országot azon erényeiben, tehetségeiben 's eszközeiben, mellyeknek segedelmekkel, valamelly Nemzet belsejében igazán nagygyá 's bódoggá, külsőképpen pedig félhetővé 's tisztelhetővé képezhetné magát.“

Oktatásbeli Intézetei által bódogodik Franczia-ország, a' fény 's hatalom ezen Wellington szavaival kijeleltem magas pólczán. Mert csupán annyit ér, csupán annyira becsültetik az egyes ember, a' polgár, úgy fejenként, — mint özszeséggel; mennyire a' társaság' ügyes, érdemes és hasznos tagjává neveltetett; mennyire kőrében egy közönséges arányra, — Hazája értelmi 's erkölcsi tökéletesítésére 's ez által bódogítására, — törekszik munkálódásaival

és egy 's ugyan azon szellem által lelkesítettik kihatásaiban, — ifjúsági ébresztetései után.

Az ember-művöltség, ügyesség 's szellem nélkül, hasonló a' földben rejtett aranyhoz, 's országúton fekvő gyűrűhöz; kiásó vagy felvevő nélkül, egyik sem ér semmit; az arany föld gyomrában marad örökké, a' gyűrű sárba tipratik, — Hitelünk szavai szerént. A' művöltség pedig, ügyesség 's szellem, — mint többször érinténk jelen lapjainkban, — bizonyos oktatásbeli Intézeteknek az egésze életet 's boldogságot patakozó forrásai.

Reménylenünk lehet e' részről keletkező Nemzetiségünktől, hogy semmiben mostoha Honnyunk-Naggyai 's képviselői, meggyőződve az illy minden művöltségi ágakra terjedő, de kebelünkben mindeddig nagyobbára csupán óhajtott közönséges Intézetek' fontosságok felől, — törekedéseik 's figyelmeiknek legfőbb 's utólsóbb arányaik közzé méltatandják, 's életbe hozandják teljes értelmekben, mennél hamarább, tökéletesülhetésünk' számosbb eszközeit. Több új alkatásokra van ezen tekintetben szükségünk; ügyes vezéreket 's tanítókat szükség többféle kedvezések által ébresztenünk; a' természeti Tudományok, és ez által a' mesterségek 's kéziművek tökéletesedések közönségesítésekre törekednünk; a' kormány minden ágaira nézve hivatalaiknak pontosan megfelelő tagokat, inkább csalhatatlan 's rövid útú oktatás, mint szüntelen kétséges 's igen lassú lépésekkel haladható tapasztalás által, nevelnünk; — nagyobb kiterjedést kell adnunk tökéletesítő szorgoskodásainknak; — Franciaországna, — hol 25 vagy 26 millióm Katholikusnem vonjameg, oktatásbeli gondoskodásait 5 vagy 6 mil-

liom Protestáns- és 'Sidó-atyafaitól, — mondám, Francia-országnak fényt, hatalmat, erőt 's boldogságot terjesztő előadtam szerkeztetése nyilvános bizonyítása szerént.

Némethy Pál,
Kassai Ev. Préd.

14.

Észrevételek némelly ragasztékos Utóljárókról.

F. M. Országi Minerva 1830. évi folyamatiának első kötetében olvashatni Némethy Pálnak *ragasztékos utóljáróink helyes leírásáról* szóló értekezését, mellyben azt mondja: „hogy tárgyul felvett ragasztékos utóljáróink helyes-írásokban, hagyjuk gyökéru-tóljáróinkat eredeti valóságokban 's toldjuk ragasztékunknak a' beszéd egyéb részeiben-is megálapított végzeteit pusztán hozzája, és így minden további habozást levetkeztvén győződünk-meg újra néhány szavainknak nyelvünk' felséges természetére 's egyszerűségére vitetett helyes-írásokról.”

A' szóban lévő írásnak szerzője úgy gondolom, a' mássalhangzók szerfeletti szaporítását, vagy-is ugyanazon betűknek kettőztetését, a' hol azt az értékenységi kétség világosan nem kívánja, — örömet akar-ná kevesíteni, legalább ezt az utóljárók helyes-írásai alaptörvényeinél nyilván kitünteti, jóllehet más sza-

vakban meghagyja a' dupla betűket, u. m. ézekben: helyesírás, tellyes, olly, mennyi 's t. ef. holott itt bizvást elmaradhatna az egyik mássalhangzó. De nem nyg van a' dolog az említett utóljárok nál, a' hol az Értekezőnek minden dicséretes igyekezete mellett, azoknak helyesírását egyenlő alaptörvényhez szabni, némelly kifogásoknak okvetetlen helyt adnia kellett volna. Hogy a' szakaszt (talán a' betűknek egymástuli elválasztását, vagy cadenciát?) és széphangzást kirekesztőleg felnem vehetni helyesírásunk alapjául, azt megengedem; de hogy a' szóejtés éppen tekintetbe sem vétetődjön; az ellen számtalan példát találhatnánk nyelvtudományunkban, 's különösen ezen utóljárok helyesírása mellett-is:

1. A' *ben* utóljáronk ragasztékával bennem; bened, benne, nem pedig benem, bened, bene, ám bár a' gyökere már most közönségesen egy n-nel iratik; nem úgy, mint Baróti Szabó Dávid, 's néhány régi író szokta használni a' mi szükségtelen be-tűszaporítás. Ezt a' beszéd' értelme-is javolja, hogy ezen ragasztékos személyek az eféléktől, mint: benem mehet, ben ne vidd 's a' t. megkülömböztessenek. — Belém, beléd, belé, nem pedig beléje.

2. Rólam, nálam, tőlem, alólam, megülem, nélkülem egy l— lel jól iratnak. Ellenben

3. Rosszúl iratik *hozám, hozád, hozá*, (nem hozája, ha csak nem poetai szükségből) *hözám, hozzád, hozzá* helyett; mivel ezen utóljárot sokszor öszsze lehetne zavarni *hozok* igének jelentő mód félmultjával; milly kétes értelme lehetne ennek: *ő hozá én hozám a' könyvet*. E' szerint ismét szükséges lenne egy felszabadítás az Értekezőtől felállított talptörvény alól ilyen formán: *hoz* utóljárok ragasztékával együtt két z-vel iratik, *hozni*-igének időváltozatjai pedig egy z-vel, kivévén a' parancsoló-módja személyeit. Szüntelen kifogás! — vallyon jó volna e' helyett:

megettem, megetted, felettem, legyettem, helyet-tem — így: megetem, feletem, 's' a' t.? ezek-is csak olly utóljárók: mint: *alól*, *felől*, eránt, fe-lül 's eff.

4. Minthogy a' tisztelt Értekező *elébe*, 's *felébe* öszszetett utóljáróinkra az egyesek' tulajdonságait ruházza, ha kivételt nem akarunk itten-is tenni, természetesen azt kell mondanunk, hogy ezek: elébem, elébed, elébe — jól mondatnak, hasonlólag ide tartozna *közébe* is, mivel mondhatni: közémbe, közénkbe, közitekbe 's' a' t. De én azt gondolnám, hogy ezek mint öszszetettek az egyesek' tulajdonival semmikép' nem osztozhatnak, mivel a' hozzájuk tett *be*-ragaszték latán *in* praepositionának egyedüles magyarázója; 's így a' törzsökutóljáró *elé*, 's *felé*. Ennek néminemü felvilágosítására e' következő jegyzést bátorodom tenni: hogy *elé*, *elől*, *előtt*, ugyanazon egy, különböző értelem következésében különböző ragaszték által módosított utóljáró, valamint: *felé*, *felől*, *felett* is. Ennél fogva a' legtávolabb ellene az egynek *el*, a' másíknak *fel*, és ezeket használjuk az öszsvetételekben. És valamint *ba*, 's *ban* ragasztékok a' beszéd értelmét változtatják, ugy ezek mellett-is más észfogat más utóljárói ragasztékot kíván. Tovább kiviláglik az is, hogy *elé*, és *felé* szorosán véve egyenesen harmadik személyt jelentenek, mint *elém*, *eléd*, 's *felém*, *feléd* az *elsőt* és *másodikat*. — Innen kitetszik egyszer'smind, hogy *elébe* és *felébe* nem egyéb, mint *be* helyt jelentő utóljáró ragaszték által más eszmét magában záró *elé* 's *felé*. Ha nem csalatkozom e ezen elméleteimben? határozzák-el azok, kik az *eféle* bogok' feszegetésében; vagy ha máskép nem lehet szétvágásában eléggé jártasak. Az idő' szelleme egyengetheti-ki egyedül a' literaturai 's nyelvbeli egyenetlenségeket.

M*** D.

15.

R é g i s é g.

Priv. Jolsva bányaváros' levéltárában több régi írományok közt a' következő adó-parancs találtatik, melly mind óságára, mind a' benne foglalt tárgyak tarkaságára nézve megérdemli, hogy emlékezete e' Folyó-írás által késő időkre átszállittassék :

Anno Domini 1647 holdultak-be és fejet hajtottak hatalmas Czászarunkk az Josvaiak, esztendő által hatalmas Czaszarunkk adót adnak következőndöttet:

Summa Pénz fl. ket száz huszonött, felét szent Demeter n. felét Karácsonra.

Tekintetes és Ngos Pasa Urunkk ajándékot szent Demeter napkor, szent György napkor.

Egy végh Garazin Posztó, kis ajandék hatalmas Pasa Urunkk és az népének a' ki lihet kicin kuczin.

Egy Gyöngyi házas kést.

Egy juhot avagy az ára egy ezüst Talér.

Egy köttő féket, avagy az ára egy forint.

Egy zák liszt, egy zák árpa avagy az ára 2 forint.

Egy korsó vaj, egy korsó méz vagy az ára másfél ft.

Egy Ju avagy az ára más fél fl.

Komornikk 3 f. Peczét nyomok a' szerint.

Inasokk 2 fl. 10 kést. Egy általagh Bort.

Tihaja & Nagyságának a' szerint Inasinak 2 fl. 5 kést.

Udvar népeinek huszonnégy fl.

Török Diákk 4 fl.

Tolmácznak 12 fl.

Magyar Diákk 6 fl. egy gyöngyházás kést.

Czímer vonyónak 1 fl.

Kilertzinek 2 fl.

Mataratzinak 2 fl.

Kengyelfutokk 2 fl.

Pasa Czanusának 1 fl.

Kapusoknak 2 fl.

Szakáztokk 2 fl.

Czawchlar Tihaiának 2 fl. egy pár gyöngyházás kést.

Több Czanusokk fl. 6 egy gyöngyházás kést.

Hatalmas Czászárunk Kints-Tartójának :

Egy végű Posztó, egy gyöngyházás pár kést.

Egy köttő fék, egy korsó vaj a' szerint méz.

Tihainak egy nadrágra való posztó, Czanusának 3 fl.

Inasinak tíz kést.

E' felül K -- ü bors, valahányszor bemennek ajándék.

Ezen parantsolat alatt ugyan semmi név nem találtatik; de a' jegyző-könyvekből kitetszik, hogy a' bejnye említett tárgyakat mindég törökbasa kezébe szolgáltatatta a' Város. — Motsáry Úr, Nógrád Vármegye leírásában felhoz némelly leveleket, melyekben szinte illy forma adórúl említés tétetik. A' többi közt az 1-ső kötet. 237. l. *megengedem ez ideig sommájokat 25 forintban, és 8 icce vajban, azt-*

is ugi, hofi három pénzben veszem a' polturát, 's a' t. ismét: u. köt. 265. l. illen formán alikottam (alkudtam) megh velek hofi három esztendeigh ha harmintz jorintot agianak Magyar modon, es reá alotak magok-is azontúl 10 iccere vai, három Kaszasz 's a' t. Ezen levélnek sem vólt aláírása. — Ismét: u. köt. 340 l. Én Muharim, és Murtazán Spájjok — — megh alkodtunk Bene Andrással esztendőrrül esztendőre, két ezüst tallérban, egi Lao Puskatokban, két korsóban, egi nadrágnak való posztóban, 's a' t.

15.

A' Bolondság' monológja.

Húh! be derék legény vagyok én! Ez a' tarka barka köntös, csörgő sipka milly jól áll nékem, 's a' csergettyű éppen úgy illik kezemben, mint a' szép aszszonynak a' parizol. 'S füreca, hogy az emberek illy harlequin hoczukákba szeretnek öltöztetni, ók pedig mindnyájan rabjaim. Ha, ha ha! önn despotájokra akarnak billincset fűzni, 's magok nyögnek a' járom alatt. — Enyim az egész világ, 's birtokomban olly alakban jelennek-meg, millyenben nékem tetszik. Magyar mente, német kaput, frantzia frak, török bugyogó, görög czipő, zsidó jáponika, oláh kucsma nékem egyformán illik. Proteust a' hajdankor Isten gyanánt imadá, mint kövé, fává, tüzzé vízzé, hallá, barommá tudott átváltozni. De ó

kegyelme csak kontár vólt hozzám képest. Én ugyan azon pillanatban millió formában lebegek az emberek között. Egyszerre mint potrohos hasú Úr, kevélyen hömpölygök aranyos palotában; mint szélkergető gavallér füttyüreszve rugdosom a' piac' kövezetét, mint sötét képű filozóf kökécselve magyarázom ásító tanítványaimnak paradokszumaimat, mint hetyke katonatiszt dicsekszem hős tetteimmal, mint színjátszó tapsra kényszerítem a' bámuló publicumot, mint szerelmes ezer semmitjelentő édes szókkal esküszöm örök szerelmet Diánnának, mint gazda földet túrok, mint kalmár a' bólt-ajtóban lesem az elkésett szerencsét; mint Poéta sütő kemenczét hevíthetnék verseimmal, mint Recensens száz meg száz módon tudok csípkedni, szúrkálni, döfni, marni akármelly gyöngy eszű író; szóval én mindjárt tudok lenni minden mindenben. Most a' Noble-Bálokban, majd a' korcsmák' lármáiban inneplem diadalmamat.

Minden ember különös óltalmam alatt van, 's első szúszanasától végleheltéig szüntelen körülte 's vele vagyok, mint hív őrangyala. Csecsemő korában bölcsőmben ringatom, hogy tanulja jókor átalunni életét; 's hogy annál örömebb hordja lánczaimat szoros polyakötélékjeimmel szoktatgatom. Némellyiknek ne hogy gyenge mellyű anyja csecseiből az életnedvet kiszopja, dajkája lészek 's önn emlőimen hízalalom, hogy tejemtől részegülten hívebb legyen hozzám. Mint ifjat most Mentor képében kísérem, 's életregulákat kötök szívére, majd mint Láis szédítő gyönyörökre csábítgatom. Mint férjfit egyik rosszszúl sült plánkholástól a' másnak kigondolásán segítem, 's gondoskodom, hogy minden okos tettét egyegy ostoba kövesse. Az

öreggel zúgolódom a' világ' folyásba, 's az elszált évek' bolondságára könnyezve vágyok vissza. Így az ember' életének víg és szomorú jelenései, gondjai 's örömei, rényje és vétke, szeretete és gyűlölsége, bölcsessége és butasága, tőlem és általam okoztatnak. Szerencsés, ki korán érdemesíti magát pártfogásomra, az ilyen kaczagva halad-elő a' kedvetlen jelenések' gruppjai között, 's felsem véve e' világot habzó örömpoharakba temeti gondjait. De jaj a' magahitt bölcsnek, ki makacs megesmérni mindentehtő hatalmamat, 's minden léptimre a' kárhozat' bélyegjét sütögetni törekszik; őt négy fal közé zárom, proselytjeimet gúnyolására tüzelem, — 's szegény! poros könyvjei 's szüette asztala mellett lesz kénytelen éltét átkuczorgani.

Az aszszonyi Nem kiváltképpen való védelmem és gondom alatt van. Találós eszem ezer csalogató csecsebecséket, ingerlő édességeket kigondolt, 's az aszszonyi kíváncsi mindenhez, hönnyen hajló szív lépemen akadt. A' tetszenivágyást még serdülő lyánka korában költöm-fel mindenikben, 's fülébe súgom, miként lehessen rabbá tenni a' legokosabb férjfit-is. Hajfodorítás, arczkenőcs, szágos víz, bőrt puhító por, viasz mejj 's a't. mind az én találmányjaim. A' módi, az én szívem szerinti leányom által ezer gondot, ezer foglalatosságot adatok naponként az engedékeny Szépnek. Most olly szoros pánczélba füzetem karsu derekát, hogy alig lélekelhet miatta, majd útszát seprő sleppeket vondoztatok vele; most fejére csukroztatom a' világ' minden pántlikáit, tollait, és bokkrétáit, melyekben a' szőlögerezd a' tavaszi viola mellett igen jól áll; majd lángszín ró'sákat mázoltatok halavány arczaira, feketére festetem szemöldö-

két, 's bibor pirost kenetek ajakira; szóval: örömet mulatok tolettje mellett, 's úgy öltözködni segítem, hogy minden szemnek tessen és minden szívet imádójává bájöljön. Bált, lakadalmat, tánczot, sétálást, játékszínt, mu'sikai concertet 's egyéb időtöltő társaságokat találtam fel, a' Szép-nem mulattatására; 's nem-is fogok semmit-is elmulasztani, a' mi által örökre kalitkában tarthassam.

Egy vígasság, egy vendégség sem lehet nélküllem; 's a' hol csak egy pohár köszönet esik is jelen kellennem. Még ott-is, hol bús érzetében öszszeroskad az emberkebel, hol sok árva sírja a' vesztés' könnyeit, a' halál' gyásznapében, csak általam vídúlhatnak-fel az ájulódozó keservesek. Gazdag tört készítetek a' halottas nép' számára, mellyben a' meghólt' nem irigylett nyugalmáért sok pohár fordul fenékkel ég felé. De nem mondom többi érdemeimet elé, mellyeket hajdan Erasmus' idejében a' tudós deák nyelven hosszasan hordék-fel; magyarul, a' bolondságtól félek; ez-is igen sok. —

Fogarasy János.

16.

R E G E.

A' kényszerített házasság.

1.

Nézd ama' vár' omladékát,
 Mellynek csonka tornyain
 Ószültt kor leng, 's bús komolyság
 Ül aggodott falain;
 Előtte nyúl árnyas erdő
 Hol az őróm lelkesül,
 Szenderítő maganyába
 A' bús méjen elmerül.
 Egy Kapólnát látsz még ott, hol
 Egy szomor-fűz búsán hajol,
 Ott fekszik két szerető,
 Mi keserves temető!?

2.

Csonga-Vár, az abba lakott
 Mágóts Dénes, hatalma
 Messze terjedtt, sok helyen volt
 Elszórva birodalma,
 Lánya Ilka, egygy ezekbe
 Ki idővel örökül;
 Mert két vére levágattak
 A' kontyos vad Töröktől
 De nem ingyen. — Vitéz karjok
 Alatt ezer Török torkok
 Vágattak - el testektől,
 Míg megváltak éltektől.

3.

Még vér fátyol fedi gyászos
 Temetönket Moháts tért,
 Még Szolimán nem tórlé-le
 Kopjaról a' Magyar vért;

Még a' kedves Hölgy' szemébe
 A' könny megnem ssaradott;
 Még a' szép Szűz Kedveséért
 Elöget nem sohajtott.
 Haj! a' visszás Magyar karja
 Már is egymást le típorja,
 Vészt készít szép Honnjanak,
 Uj sírt nyit-fel magának,

4.

Mint Nubia hím Párdutza
 Bús haragra gerjed, 's dül
 Ha vén lakja háborgatik
 Az ügyetlen vadásztól,
 Lóra pattan 's dül a' Magyar
 Mert borúltabb felette,
 Már ragyogva rég' nem látott
 Hajdani tiszta ege.
 Haj! de kétes merre menjen,
 Mellyik Királyán segéljen?
 Mert akkor nállunk kettő
 Vólt az ellenséges fő.

5.

Illy borongós felhök között
 Vezette kis seregét,
 Kajdats Gáspár, deli Ifjú
 Zabolázni ellenét,
 Mert halja, hogy Grittus János
 Túz — hejjet - is, már már fel-
 Dúlta, Egek!!! az egyesültt
 Magyar-Török sereggel
 Lelkesítve katonáját
 Oltalmazni Hunniáját
 Halad léptetve elé,
 Csonga régi Vár felé.

6.

Mint a' szűz nap sokkal fénylőbb,
 Ha fekete fellegből
 Ki lövelve szorja alá
 Súgárit az Egekből,
 A' szép Ilka-is bájolóbb
 A' Góth falnál, hol búsúlt

Bájlóbb azon fellegen ált
 Melly korüle beborúlt.
 Haj! ép' akkor vete lobbot
 Mikor Gáspár ott lovaglott.
 Fájlalja hogy kell menni,
 De Honját kell védeni.

7.

Mint a' vadon erdő zúdúl
 'S rettenetes robajja
 Ha szeleknek útat tör ki
 Eol hegyes dardája,
 Mintegy pompás lak, mellyet a'
 Nagy Jupiter menykövel
 Lever, lobog, 's ég, ha egyszer
 Haragosann rá lövel;
 Ilka' Gáspár', pillanatjok
 Illyen zúdúltt indúlatok
 Lettek, mert a' kis lsten
 Nyilja jól talált itten.

8.

Megyen Gáspár, sohajtása
 Minden szellő fújtával
 Közép úton találkozik
 Ilkája sohajtjával, —
 Mint az Égi villám mikor
 Sebességgel öszve tsap,
 Ilka 's Gáspár gerjedelmek.
 Illyen nagy erőre kap.
 Mint ellenét vad dűhébe
 Dúlni vágy, úgy hű szívébe
 Ég, látni szép Ilkáját
 Csonga-Várnak angyalát.

9.

Késett Gáspár, már jószágát
 Grittus fel-zsákmányolta,
 Keves kintset mellyt ott zárt el
 Az ellen kirabolta.
 Bosszús dűhös hogy nem kapta
 Örökségén a' czudart,
 Bosszúsbb, halván hogy még onnan
 Csonga-Vára fele tart,

Szóll, — repülök nem engedem
 Vesszen százszor - el életem,
 Hogy Ilka megrémüljön
 Illy vad kézre kerüljön.

10.

Tsak néhány ór ált a' várnál,
 Mert Mágóts rég elmene
 Budára, hol van Szolimán
 Honnunk' dühös ellene.
 Itt kiviván Mátyás' várát
 A' vad kontyos kezébül,
 Lintz tájára szagúldozott
 Grétz havasinn keresztül.
 Itt áldoz a' Honn' óltarán
 Magóts, miglen Csonga-Váráu
 Dühösködik az ellen
 Ilka Leánya ellen.

11.

Mintha erdőt mozdítna ki
 A' szélvész, olly robajjal
 Nyomúl Csonga-Vára fele
 A' nyomorúlt Olasz faj;
 Félelem tart fogva mindent,
 Nem biznak seregekbe.
 Ilka reményl nagy lelkevel
 A' jól tévő Egekbe,
 Mintha látná hogy Gáspárja
 Vissza röppen óltalmára,
 És nem tsala érzete
 Mert ott van már szerette.

12.

Mint Juba Királya, mikor
 Búsult gerjedelmébe
 Óltalmazza gyenge kölykit
 Haragudott dühébe;
 Mint rettentő Zeusz mikor
 A' vadon Sziklájába
 Szorja adáz menyköveit,
 Kegyetlen haragjába;

Gáspár így tsap ellenére
 Nem gondol, had foljon vére,
 Nem drága az Ilkáért
 Csonga - Vár' Angyalaért.

13.

Már bal karján sebet kapott
 Vértől ázik ruhája
 Mikor ezer Törököt le-
 Sújta atzél dárdája.
 Látva piros vérét fojni.
 Még tüzebben vívott;
 Nem szúnt-meg, míg egyszer annyit
 Darabra nem aprított.
 Grittus látja hogy több fele
 Csordájának már elvesze,
 Jobbnak látja szaladni
 Tsúfosann hátat adni.

14.

Ilka - is, mintegy Amazon
 Hartzola hős lelkével,
 Most a' vérrel festett helyen
 Megáll, baj kellemével,
 Szóll: pardutzos Magyar Ifjak
 Köszönöm hűségteket,
 Igyekszem megjutalmazni
 Ritka vitézségteket,
 Te nagy bajnok! szóll Gáspárnak
 Mondjad mellyik hős Magyarnek
 Ivadékából vetted
 Valódi Magyar létted?

15.

Szóll ő: nevem Kajdats Gáspár,
 Jövök régi törzsöktől;
 De javaim elpusztítottak
 A' mostoha időktől.
 Fő tzelom mint hű Magyarnek
 Élni, 's halni Hazámért,
 Semmit drágának nem tartni
 Ennek bóldogságáért.
 Haj! de szivem most is vérez
 Mert szabjamon Magyar vér ez,

Mellyet Egek!!! a' Magyar
Magyar testből kifatsar.

16.

Érzem Nemes érzetedet,
Tudom nem jutalomért
Tettél jót, mert a' Magyar nem
Tész semmit szolga bérért,
Nem akarlak jutalmazni
Tsak ez ajánlásom vedd:
Hogy maradj itt míg meggyógyúll
Érettem kapott sebed.
Én magam am' magas bértzen
Emelkedő mohos szirten
Keresek enyh - fűveket,
Bekötözöm sebedet.

17.

Tsak hamar meggyógyúll Gáspár,
Mert ki - is ne hagyna - fel
Ha illy kedves orvosné van
Akármí betegséggel.
Kej - telve folyt minden óra,
Azon forró érzet,
Melly messziről is lángolt most
Már egészen egygé lett.
Megesküszik mind a' kettő
Hogy azon egy gyász temető
Fedje, ha itt nem lesznek
Egymásé a' Kedvesek.

18.

Haj! de tudja szegény Ilka
Millyen büszke Mágótsi,
Tudja, neki hogy férjül van
Ki pétzezve Tallóczy,
Ki most is Lintz táján hartzol
Mágótsal a' Hazaért,
Vagy tán jobban magyarázva
Szép Ilka jobb karjáért;
De mit nem tesz a' szerelem
Ez az édes gerjedelem?!
Felkeres minden útat
Mellyen tzeljára juthat.

19.

Elvégezik egymás között
 Hogy Gáspár Lintz' tájára
 Menjen 's mind nagy bajnok, áljon
 Ott attya oldalára,
 Igyekezzen vitézségét
 Előtte kimutatni
 Mert megszokta a' vitéznek
 Mágóts magáét adni,
 Ki érti a' sors titkait
 Ki tudja labiríntjait?
 Lehet megadja az Ég
 Hogy egymásé lesznek még. —

20.

Repül Gáspár remény telve
 Hartzol Mágóts' oldalán,
 Minden kardja emeltével
 Halomra húl a' Pogány;
 Sőt midőn egy tar Mágótsnak
 Gombját majd elütötte;
 Neki fordul setét Plútó
 Országába küldötte.
 Így ösmerte - meg Gáspárba
 Egy valódi hú Magyarba,
 Mágóts Honnja védőjét,
 Élete megmentőjét.

21.

Győzve hagyták a' Magyarok
 Mágóts' véres mezejét,
 Repül ifjú 's férj ölelni
 Égő kedveltjét 's nőjét.
 Mágóts pedig Gáspárt Csonga-
 Varba hidta magával,
 Megkinálva hogyha tetsző
 Házi barátságával;
 Szegény Gáspár egész élte
 Szerentséjét fogva vélte,
 Pedig mi bizonytalan
 Életünk mindúntalan!!

22.

Mágóts Gáspárt Ilka előtt
 Ekképen ajánlotta:
 Ez egy Szittyá vér, ki Líntznél
 Éltemet megtartotta,
 Tiszteld mint hiv barátomat,
 Esmerd - meg hogy érdemes
 Egy valódi tiszteletre
 Ez a' hős Magyar Nemes.
 Ilka örült haj! de tudja
 Millyen makats 's büszke attya,
 Fel - tétele mellett áll
 Mint rendithetlen kö-szál.

23.

Az ezüst hóldfénynél estve
 Hős tettit mint beszélte
 Mágóts, Ilka kéteskedő
 Szívén újj sebet ejte;
 Szóll most, midőn Honnunk felett
 Béke - olajág lebeg
 Fő alkalom, hogy Tallóczy
 Mint Hölgyét birjon téged.
 Engem - is a' vad sors egyszer
 Mávors mezején majd lever,
 Így tudom hogy ki lesz az,
 Ki tégedet óltalmaz.

24.

Mint mikor egy tsendes fojam'
 Minden tsepje felzúdúl,
 Ha a' szélvész búsúlt hartza
 Rajta dühösködve dül;
 Mint mikor a' Dörgő, követ
 Szór, egy lelketlen kőszál;
 Ilka zavart 's érzéketlen
 Mágótsi előtt megáll.
 Minteggy hideg éj a' kora
 Rósa ékjét le tiporja,
 Ilka szép arczájárúl
 Minden kellem elharúl.

25.

Magához jön végre így szól;
 Almából felébredve :
 Tudom Atyám, Tallóczinak
 Vagyok tölled jegyezve ;
 De ezen hős ki éltedet
 'S éltedet megmentette,
 Midőn egy vad tsoport ellen
 Várad' bajnokúl védte ;
 Elgondolva ezen tettét
 Esmérve nemes érzetét ,
 Neki szántam éltedet ,
 Esküdtem hűségemet.

26.

Mint magas hegy, mikor vastag
 Felhő ormaira dül,
 Mágóts idős homlokára
 Haragos komojság ül,
 Szóll: Atyai hatalmamát
 Kivánom feltartani
 Nélkülöm nem szabad jobbod
 Senkinek ajánlani,
 Tallócz mától a' te férjed
 Azzal mondom be-is érjed,
 Eggy hét alatt eljövend
 Öszve keléstek leend.

27.

Szegény Gáspár kinek eddig
 Reménytele csillaga
 Fényeskede, 's minden felől
 Öröm telve tsilloga,
 Elenyészett!! ó a' szomszéd
 Erdők' rengetegébe
 Hangoztatta keserveit
 A' nap égő hevébe.
 Tsak a' bús éj homájába
 Rohan Ilkája karjába,
 Mert egy aggott hársfánál
 Minden éjjel rá talál.

28.

Szegény Ilka kérte attyát,
 De hijjába könnyezett,
 Monda, hogy a' hazasság egyy
 Ollyan belső érzet,
 Mellytől minden kényszerítés,
 'S atyai parantsolat
 Messzi tartozik tavozni,
 'S rajta nem uralkodhat; —
 Külömben a' föld'menny helyett
 Éltünk már itt pokollá lett,
 Elvan tzelünk tévesztve
 Bóldogságunk temetve.

29.

Nem halgata Mágóts semmit
 Ilka szép beszédére,
 Nem lágyúla szikla-mejje
 Szíves esdeklésére,
 Sőt parantsa büszkén dörgött
 Készületet hagy tenni,
 Hólnap a' hit letevésnek
 Ok nélkül megkell lenni,
 Az Ifjú szív változandó,
 Szóll, ketsével mind múlandó,
 A' mi mostan nem eggyez,
 Idővel még eggyé lesz.

30.

Esdekelve várta Ilka
 Hogy a' bús éj leessen,
 Dobog keble hogy szerető
 Gáspárjával lehessen,
 Megy a' lombos hársfa fele
 Hol kedveltjére talált,
 Megy törrel melly mind kettőnek
 Készíteni fog halált,
 Midőn tsókba felhevültek,
 Arra szentül megesküdtek:
 Hólnap e' mind kettőnköt
 A' szent hitnél egybe köt.

31.

Alig tért-be Ilka, az éj
 Tsendnél Csonga-Várába,
 Azonnal ott terme Tallócz
 Bizva Ilka karjába,
 Mágóts a' vén remetének
 Tüstént megparantsolja
 Hogy Leányát Tallóczival
 Délig egybe kaptsolja.
 Haj! nem tudja mit végeztek
 A' szeretők, 's mit esküdtek.
 Nem véli hogy a' szent hit
 Lányának sír-gödröt nyit.

32.

Zajog 's lódúl nagy sokaság
 Az ősz Kápolna fele,
 Hol most mindjárt történni fog
 A' szent hit' letétele,
 Haj! de midőn Tallócz balját
 Tartja reménylt nőjének,
 Ez a' rejtett tört elszánva
 Döfi önnön mejjének,
 Itt volt Gáspár elvegyülve
 A' sok'ság közt, 's felhevülve
 A' véres tört kirántja
 'S magát belé botsátja.

33.

Minden borzad e' rettentő
 Látványon, Tallócz lerogy,
 A' haragos Mágótsinak
 Minden ereje el - fogy,
 Ősz napjai rövidültek
 Lánya illy' vesztésével,
 Bánja, hogy a' házasságot
 Tiltá keménységével. —
 Hová a' bús párt temette
 Ama szomor-fűzt ültette,
 Had mutasson az arra:
 Mi kell a' házasságra.

W*** J.

17.

A' RÓMAI TÖRTÉNETEK' VELEJE.

(Eutropiusból).

AJÁNLÓLEVÉL.

Urunkhoz, Valens Maximushoz, ¹⁾ kinek uralkodása vég-nélkül tartson. ²⁾

A' Római-népnek azon tselekedeteik, mellyek a' város építésétől fogva a' mi időnkig, mind háború, mind béke' idején leginkább tündöklenek, Felséged' ³⁾ parantsolatjára az idők' rendje szerént, rövid summába foglalva leírtam, hozzá adván a' Tsászárok' életéből-is a' legjelesebb történeteket, hogy Felséged' nagy lelke gyönyörködve láthassa, melly ditsőségesen gyakorolta légyen uralkodásában a' híres férfiak' tetteit, még minekelőtte azokat olvasásból esmerte volna. ⁴⁾

E l s ő - K ö n y v.

I. A' Római-birodalom, mellynél sem kezdetében talám kissebbre, sem az egész földkerekségén kiterjedése után nagyobbra, az emberi ész nem emlékezhetik, eredetét Romulusnak köszöni. Ez Rhea Sylvianak egy Vesztális Szűz.

nek 5) és a' mint hitték Marsnak 3) fija vólt, 's Remus nevű testvérével egyszerre született. Ez eleinten a' pásztorok között ragadozásból él-
vén 7), azután tizennyóltz esztendő korában a' hatodik Olympiásnak 8) harmadik esztende-
jében, 's hogy azok között, kik vagy igen so-
kat, vagy igen keveset mondanak, közép szá-
mot vegyek 9), Trója elpusztulása 10) után,
mintegy 394-dik esztendőben Aprilisz' 21-dikén
a' Palatinus hegyen 11) egy kis várost épített.

2.) A' városnak, mellyet a' maga nevéről
Rómának nevezett 12), építése után 13) a' kö-
vetkező dolgokat tselekedte: A' szomszéd népe-
ket seregenként bévette a' városba, az idősebb
polgárok közzül száz férfiakat, kiknek tanáttsá-
val mindenekben élne, kiválasztott, 's ezeket
öregségökért Senátoroknak nevezte 14.) Azután
minthogy sem magának, sem embereinek fele-
ségek nem vóltak, a' Róma körül lakó népe-
ket játékok' nézésére meghívta, 's ezen alkalom-
mal leányaikat elragadoztatta. Az ezen elraga-
dozás által okozott sérelem miatt külömbféle
háborúk támadtak, mellyekben a' Coeninaiakat
15), Antemnaiakat 16), Crustumériumiakat
17), Sabinumiakat 18), Fidenaiakat 19), és Ve-
jieket 20), mellyeknek várossai egyűl egyig
Róma körül fekszenek, meggyőzte, 's midőn
egy hirtelen támadott égihaború után végképpen
eltűnt 21), azt hitték felőle, hogy uralkodásá-
nak 37-dik esztendejében az Istenek közzé ment,
's Isten gyanánt tiszteltetett 22.) Ő utánna Ró-
mában a' Senátorok uralkodtak, mindenik öt
öt napokig, 's ezeknek uralkodások alatt egy
egész esztendő tölt-el.

3. Azután Numa Pompilius választatott ki-
rályá, ki ugyan senkivel sem hadakozott, de

még sem kevesebbet használt a' városnak, mint Romulus. Mert egyfelől a' Rómaiaknak, kik szünetlen hadakozásokért már zshiványoknak 23) és félvadaknak tartattak, törvényeket és jobb erköltsöket adott; más felől az esztendő tiz hónapokra vala osztva, jobb rendbe vette 24), 's azonkívül Rómában számtalan innepeket-is rendelt 's templomokat épített. Természeti halállal hólt-meg uralkodásának 43-dik esztendejében.

4. Utánna Tullus Hostilius következett. Ez ismét hadakozni kezdett. Meggyőzte az Albaiakat 25), kik Róma városától 12 mértföldnyire 26) laktak; a' Vejieket 27) és Fidenaiakat-is 28), kik közzül az elsőbbek hat, az utólsók tizennyöltz mértföldnyire vagynak Rómától, meghódoltatta. A' várost megnagyobbította, hozzá adván a' Coelius hegyet. Harmintzkét esztendeig tartó uralkodás után a' villámtól megüttetvén, hazával együtt elégett.

5. Utánna Ancus Marcius, Numa' leánnyának fija, kezdett uralkodni. Ez a' Latinusokkal hadakozott 29), a' városhoz Aventinus 30) és Janiculus 31) hegyeket hozzá foglalta, 's a' Tiberis' torkolatjánál a' tenger partján, Rómától tizenhat mértföldnyire egy várost épített. 32.) Uralkodásának huszonnegyedik esztendejében természeti halállal múlt-ki.

6. Azután Priscus Tarquinius birta az országot. Ez a' Senátorok' számát megkettőztette, Rómában a' Circust 33) építette, 's a' Római játékokatrendelte 34), mellyek egész mi időnkig fennmaradtak. A' Sabinaiakat-is meggyőzte, 's tőlök nem kis darab földet elvévén, Róma határához kaptsolta, 's legelső' volt, ki a' városba triumfi-pompával bément 35.) A' várost kő-

fallal körülvette 36), Cloacákat tsináltatott 37) és a' Capitolium' építését elkezdette 38). Uralkodásának harminthnyoltzadik esztendejében Ancusnak, ugyan annak a' királynak, ki után uralkodott, fiai által megöletett.

7. Ő utánna Servius Tullius vette által az országlást, ki nemes származású, de fogságra 's rabszolgaságra jutott személytől született 39.) Ez-is meggyőzte a' Sabinaiakat 40); a' város-hoz még három hegyeket kaptsolt, t. i. a' Quirinálist, Viminalist és Esquilinust, 's a' kerítés körül árkokat tsináltatott. Ő volt az első, ki a' nép' megszámllátását rendelte 41), melly addig a' Római birodalomban esmeretlen dolog volt. Midőn uralkodása alatt az egész nép számba vétetett, nyóltzvanhárom ezer Római-polgárok találtattak, azokat-is ide értvén, kik a' falakon laktak. Uralkodásának negyvenötödik esztendejében 42), vejének Tarquiniusnak az ő előtte uralkodott Királyfijának, és a' maga leányának, Tarquinius' feleségének gyilkosságok által múlt-ki a' világból.

8. A' kevély 43) Lucius Tarquinius, ki hetedik és utolsó király volt, a' Volszkusokat 44). kik Rómához nem messze a' Cápániába vivő 45) út körül laktak, meggyőzte. A' Gábii 46) és Suesta Pometia 47) nevű városokat alá-ja-vetette; a' Tuscusokkal 48) békességet kötött, és a' Capitoliumon Jupiter' templomát építette. 49). Midőn Ardea 50) várossát, melly Rómától tizennyóltz mértföldnyire fekszik, seregével körülvette 's vívta, az országot elvesztette. Mert fija, ki hasonlóképen ifjabb Tarquinius nevet viselt, Lucretziát Collasinus' feleségét, egy jeles származású 's igen tiszta életű asszonyt, megszeplősítette. Ez minekutánna meggyaláztatása

eránt férjének, attyának és barátjainak panaszkodott, mindenek láttára maga magát megölte. Ezen okból az atya Brutus 51), a' ki maga-is Tarquinius rokonja vólt, a' népet felzendítette 's Tarquiniust az országtól megfosztotta. Nem sokára azután az a' hadisereg-is elhagyta őt, melly magával együtt Ardea városát vívta; 's midőn a' király Rómába' vissza akart menni, a' kapuk előtte bezárattak. Kéntelen vólt tehát huszonöt esztendei uralkodása után, feleségével és gyermekeivel együtt elfutni. E' szerint Rómában kétszáznegyvenhárom esztendőig 52) hét király uralkodott, melly idő alatt a' Római-birtok mikor legnagyobb vólt-is, alig terjedt tizenöt mértföldnyire.

9. Ezen időtől fogva egy Király helyett két Consul 53) választatott, hogy azon esetre, ha egyik rossz akarna lenni, azt a' másik a' kivel egyenlő hatalommal birt, zabolában tartaná. Az-is jónak találtatott, hogy ne tovább, hanem csak egy esztendeig tartson hatalmuk; hogy a' sokáig tartó uralkodás által kevélyekké ne tétetnének, hanem mindenkor lebecsátkozók maradnának, tudván, hogy esztendő múlva tisztiségektől megfognak válni. Első esztendőben tehát a' királyok elkergettetése után Lucius Junius Brutus, ki Tarquinius elűzésén leginkább dolgozott, és Tarquinius Collatinus Lucretzia' férje, voltak Consulok. De Tarquinius Collatinustól azonnal elvétellett ezen méltóság, mert jónak találtatott senkit sem megszenvedni a' városban, a' ki Tarquiniusnak 54) hivattatnék. Magához vévén tehát egész örökségét, kiköltözött a' városból, 's helyette Valerius Publicola tétellett Consullá.

Mind a' mellett az elkergetett király Tarquinius, háborút indított Róma-városa ellen; és sok népeket magához vonván, az ország' vissza-nyeréséért hadakozott.

10. Az első ütközetben Brutus a' Consul, és Aruns Tarquinius' fija egymást megölték. Mindazáltal abban a' Rómaiak lettek győzedelmesek. A' Római-aszszonyok Brutust, mint a' szemérmes erkölts védelmezőjét, 's mint közös attyokat esztendeig gyászolták. Valerius Publicola, Spurius Lucretius Tricipitinust, Lukrétzia' attyát tette tisztitársáva, 's midőn ez természeti halállal megholt, ismét Horatius Pulvillust vette maga mellé Consulnak. E' szerént az első esztendőben öt Consulok vóltak; minthogy Tarquinius Collatinus, neve miatt a' városból eltávozott, Brutus a' hartzon elesett és Spurius Lucretius természeti halállal kimúlt.

11. Második esztendőben Tarquinius, hogy ismét az uralkodásra juthatna, Porsenának a' Tuscusok' királyjának segítségével a' Rómaiak ellen újra hadakozott 's Róma-várossát tsaknem elfoglalta. Mindazáltal tsakugyan akkor-is meggyőzetett. Harmadik esztendőben a' királyok' elkergettetése után Tarquinius, minthogy az országot vissza nem vehette 's Porsena, a' ki a' Rómaiakkal békességet kötött, tőle segedelmét megtagadta; Tusculumba 55) magát megvonta, melly város Rómától nem messze fekszik, 's ott 14 esztendőig hivatal nélkül élvén, feleségével együtt késő vénséget ért. Negyedik esztendőben a' királyok' elkergettetése után a' Sabinumiak, kik a' Rómaiak ellen hadat indítottak, meggyőzetek 's reájok nézve triumfi pompa tartatott. Ötödik esztendőben 56) Valerius, Brutus' tisztitársa, ki négyszer vólt Consul 57),

természeti halállal meghólt, olly nagy szegénységben, hogy a' nép adott özsze pénzt temetése' költségére. Ezt-is valamint Brutust a' Római-aszszonyok esztendeig gyászolták.

12. Kilentzedik esztendőben, a' királyok' elkergettetése után, midőn Tarquinius' veje az ipán esett sérelemnek megboszszerűlése végett, nagy hadisereget özsze gyűjtött, Rómában egy új tisztség a' *Dictátorság* 58) támadott, melly méltóság a' Consulságot fellülhaladta. Ugyan azon esztendőben egy *Magister equitum* 59) is rendeltetett, ki a' Dictátornak tartozott engedelmeskedni. Semmitem hasonlít azon határtalan hatalomhoz mellyel most Felséged bír, olly igen; mint ezen Dictátorság a' régi időben, annyival-is inkább, minthogy Augustus Octaviánus 60), kiról utóbb fogunk szóllani, 's előtte Cajus Caesar-is Dictatori névvel és méltósággal uralkodtak. Első Dictátor pedig Rómában Larius 61) 's első Magister equitum Spurius Cassius volt.

13. Tizenhatodik esztendőben a' királyok' elkergettetése után, Rómában a' köznép azon szín alatt, hogy a' Senatus és Consulok által igen nyomattatnék, pártott ütött. Ezen alkalmatossággal választotta az magának a' nép Tribunosait, mint tulajdon birájit és ollyan védelmezőjit; kiknek segítségével a' Senatus és Consulok ellen bátorságban lehetne.

14. A' következő esztendőben a' Volscusok ismét hadakozni kezdettek, 's meggyőzöttetvén az ütközettel együtt Coriolit-is 63), melly a' legnevezetesebb városok volt elvesztették.

15. A' Királyok' elkergettetése után tizennyóltzadik esztendőben 64), Quintus Marcius 65), kinek vezérlése alatt a' Rómaiak, a' Vol-

scusok' várossát, Coriolit megvették, a' városból számkivetésbe küldetvén, boszszúságában a' Volscusokhoz ment, 's azoktól a' Rómaiak ellen segítő seregeket nyervén, a' Rómaiakon több ízben győzödelmeskedett 66): A' városhoz öt mértföldnyire nyomúlt elő, 's az eleibe küldött 's tőle békességet kérő követekre semmit nem ügyelvén, saját honnyát-is vívta volna, ha anyja Veturia és felesége Volumnia a' városból eleibe nem mentek volna. Ezeknek kérésökre és sírásaikra szíve meglágyulván, seregét vissza vitte, 's ez volt Tarquinius után a' második, a' ki hazája ellen fegyvert fogott.

16. Caeso Fabiusnak és Titus Virginiusnak Consulságok alatt háromszáz nemesek a' Fábiusok familiájából egészszen magokra válalták a' Vejiek ellen folytatandó háborút, azt igérvén a' Senátusnak és a' népnek, hogy egyedül magok véget vetnek ezen hadakozásnak. Mind ezen háromszáz nemesek tehát, kik közzül mindenik méltó vala egész nagy seregeket vezérleni, elmentek a' táborba, 's egy ütközetben mindnyájan elestek. Egyedül egy 67) megmaradt ezen olly igen bokros nemzetségből, kit fiatal kora miatt a' hartzra nem lehetett kiállítani. Ekkor a' nép megszámláltatott a' városban, 's száztizenkilentz ezer polgárok találtattak.

17. Midőn a' következő esztendőben 68) a' Római hadisereg az Algidus 69) hegyén a' várostól mintegy tizenkét mértföldnyire körül volt kerítve, Lucius Quinctius Cincinnatus, a' ki négy Római-hóldból álló szántóföldjét maga munkálta, Dictatorrá tétetett. Akkor-is mezei munkában 's szántásban foglalatoskodott, 's a' verejtéket letörölvén, praetextát vett magára és az

ellenséget megvervén a' hadi sereget megszába-
dította.

18. Háromszáz és második esztendőben a'
város építése után a' Consuli igazgatás megszűnt,
's a' két Consulok helyett tiz férfiak neveztet-
tek-ki, kik legfőbb hatalommal bírtak 's Decem-
vireknek 71) hivattak. Uralkodásoknak első
esztendejében jól viselték magokat; de a' máso-
dikban egy körülök Appius Claudius, egy bi-
zonyos Virginiusnak, ki akkor 72) a' Latinusok
ellen az Algidius hegyén, ' mint tiszt katonás-
kodott, 73) leányát megakarta szeplősíteni.
A' leányt, hogy a' Decemvir által rajta gyalá-
zat ne ejtethetnék, az atya megölte, 's midőn
a' hadisereghez ismét vissza ment, azt felzen-
dítette. A' Decemvirek' hatalma eltöröltetett, 's
magok büntetésre ítéltettek 74).

19. Háromszáz tizenötödik esztendőben a'
város építése után 75), a' Fidenaiak pártot ütöt-
tek a' Rómaiak ellen, A' Vejiek és ezeknek
királya Lars Tolumnius segítették őket. Mind
a' két város olly közel van Rómához, hogy Fi-
dena tsak hat, Veji 76) pedig tizennyóltz mért-
földnyire fekszik tőle. Ezekkel a' Volscusok
összszaktsolták magokat. De Mamercus Aemi-
lius Dictátor és Lutius Quinctius Cincinnatus,
Magister equitum által meggyőzettek, 's kirá-
lyokat-is elvesztették 77). Fidenae megvétetett
és földig lerontatott 78).

20. Húsz esztendővel utóbb a' Vejiek ütöt-
tek pártot. Furius Camillus Dictátori hatalom-
mal küldetett ellenek, ki őket először egy
ütközetben megverte, 's azután városokat-is,
melly Itáliában legrégebb 's leggazdagabb volt,
hosszas ostromlás után megvette 79). Utóbb
Falisci 80) várossát-is, melly nem kevesebbé

vólt híres, elfoglalta 80.) De olyan gyanúba keveredvén, hogy a' zsákmányt igazságtalanul elosztotta, gyűlölséggé lett, 's büntetésül a' városból számkivettetett 81.) Nem sokára azután, a Senoni Gallusok 82) egész a' városig előrenyomúltak, 's az attól tizenegy mértföldnyire, az Allia' vize mellett 83) megveretett Rómaiakat, odáig kergetvén, a' várost-is megvették, tsupán a' Capitoliumot lehetett tőlök megmenteni. Midőn ezt sokáig ostromlanák, 's a' Rómaiak már éhséget szenvednének: Camillus, ki egy szomszéd városban 84) vólt számkivetésben, a' Gallusokra reájok ütött 's őket igen megverte 85.) Mindazáltal, tsak utóbb mentek-el, minekutánna azért, hogy a' Capitólium ostromlását félbehagynák, aranyban nagy summa pénzt kaptak. De Camillus utánnok ment seregével, 's úgy megverte őket, hogy nem tsak a' nékik adott aranyt, hanem minden elprédált zászlókat-is vissza vitt. E' szerént harmadszor ment-be Rómába triumfi-pompával, 's második Romulusnak neveztetett 86), mintha ő is alkotója lett vólna honnyának.

Jegyzetek ez I. könyvhez.

1) **K**risztus születése után 364—378 uralkodott.

2) A' Rómaiak' hizelkedése a' Császárok' idejében a' Fejedelmeknek örökké tartó uralkodást kívánt, 's a' perpetuus szó-is ezt akarja kifejezni.

3) Az efféle tízimek: mansuetudo, tranquillitas, celsitudo, serenitas, reverentia, a' Rómaiak' később idejebéli kifejezések. A' régibb 's jobb írók semmit sem tudnak az illy mesterséges udvariságról.

4) Némellyek azt hiszik, hogy ezen előbeszéd utóbbi tóldalék 's nem Eutropiustól származott. De nints elég ok ezt hinni.

5) A' Rómaiak' több Istenségek között vólt egy Vesta nevű Istenné-is. Ennek tiszteletére hat szűz leányoknak mindenkor égő-tűzet kellett táplálni és tartani; ezek Vestalis szűzeknek nevezettek, mert örökös szüzességet kellett fogadniok. Illyen vólt Rhea Sylvia-is Numitornak egy Albai-királynak leánnyais', Romulusnak anyja.

6) Márs a' Rómaiaknál a' had' Istene vólt, kit a' Vestaliszűz kétségkívül azért mondott gyermeke attyának lenni, hogy a' gyalázatot 's büntetést elkerülhesse.

7) Ez a' Deák szó, melly itt elő-fordúl: *latrocinális* nem mindenkor zshiványi ragadozást jelent, hanem némellyek' hadból élését-is; 's hihető hogy itt az író Romulust-is ezen szóval hadakozásból élőnek akarta festeni.

8) Egy Olympias négy esztendő foglalt magában, mint-hogy minden négy esztendő' elforgások után a' régi Peloponésusban vagy mostani Moreában Olympia várossa mellett híres játékok szoktak tartatni. Ezen játékok, a' világ' teremtése után 3208-dik esztendő körül, Kr'isztus születése előtt 772—776 kezdődtek. Következésképpen Eutropius szerint Róma várossa a' Világ teremtése után 3231-ben 's Krisztus születése előtt 749—753 építettett.

9) Itt az eredeti Textust így kell elkészíteni: ut inter eos, qui plurimum minimumque tradunt medium tradam.

10) Trója egy nagy és hatalmas város vólt kis A'siában, 's a' világ teremtése után 2800-dik esztendőben elpusztított.

11) Egyyike azon hét hegyeknek, mellyeken Róma építettett.

12) Melly esztendőben építettett légyen Róma azt nem lehet bizonyosan meghatározni. Ennek fő oka az, hogy a' Rómaiak tsak a' második Phoeníciai háború után kezdették az időt Róma építésétől számlálni, 's ekkor már nem tudták egész bizonyossággal annak építése idejét. Cato Censorinus vólt az első, ki azt Trója' elpusztulása után a' 442-dik esztendőre tette, ő utánna a' Halicarnassi Dionysius másképp vélekedett, 's Varró viszont másképp. Most Petavius után rendszerént Krisztus születése előtt a' 754 esztendőre tétetik Róma' eredete.

13) Rómanak eredetét 's nevét többen többféleképp' adják elő. Általában több rendbéli tudósok azt állítják, hogy azt, a' mit a' hét első Római-királyokról a' történetírók beszélnek, közelebb járúl a' regéhez mint a' valósághoz.

14) Ezen Deák szótól senex vén.

15) A' régi Latiumnak egy népe, ennek fővárosa Caeninae volt.

16) Antaemnae a' régi Latiumnak egy városa a' Sabinumiak' szomszédságában.

17) Crustumerium városa egy Albaniai gyarmat volt, 's a' Sabinumi tartományban fekütt a' Tiberis bal partján.

18) A' Sabinumiakon azon népek értetnek, mellyek az Allia és Nar folyók között laktak.

19) Fidene a' Tiberis bal partján fekütt az Anis vizén túl a' Sabinumiak szomszédságában.

20) Veji várossa Rómától mintegy 3 1/2 német mértföldnyire fekütt hajdan nagy és hatalmas város volt.

21) Egy nagy égi háború alkalmával a' Senatus tellyes gyűlésében megöletett. A' nép a' Senatorokat számadásra vonta, 's hogy ezek magokat a' gyilkosság' gyanújától megtisztíthatnák egy közülök Julius Proculus esküvéssel azt erősítette, hogy néki Romulus felséges fényű ábrázatban megjelenvén az Istenek közzé felvétetését tudtára adta 's azt kívánta, hogy a' Rómaiak őt Quirinus név alatt isten gyanánt imadják. Dionisius II. 56. Liv. I. 19.

22) Romulus bizonyosan nem olly czeremoniával tétetett Istenné, millyennel utóbb a' consecratio véghez menni szokott. Florus I. I. 17. a' dolgot úgy magyarázza, hogy Romulust az égiháború Istenné szentelni látszott.

23) Ezen időben a' sajátság jussai még nem voltak úgy meghatározva, mint most, 's ugyan azért egyes személyek és szomszéd helységek 's városok között gyakran történtek fegyveres czivakodások. Ez a' szó *Latro* eleintén zsoldos katonákat jelentetett; kik minthogy zsoldjokat nem mindenkor megkapták, vagy néha a' szolgálatból elbocsátattak, gyakran ragadozásra adtak magokat. Innét van, hogy *latro* zsványtis jelent.

24) A' Rómaiaknak már az előtt-is volt egy bizonyos kalendáriumjok, melly szerint az esztendő 10 hónapokat foglalt magában; de Numa az esztendőt a' hólđjárása szerint 355

napokat tévő 12 hónapokra osztotta, 's szökő hónapok által egészítette-ki úgy, hogy minden huszonnegyedik esztendőben megegyezett a' Nap az esztendővel.

25) Alba Longának lakosai voltak a' legrégibb Latiumban.

26) Egy mértföld a' Rómaiaknál egy mostani mértföldnek negyed részét tette.

27) Lásd a' 20-dik jegyzetet.

28) Lásd a' 19-dik jegyzetet.

29) Egy közép Itáliai nép Latiumban lakott, melly a' mai egyházi Statusnak csaknem minden tartományait magában foglalta.

30) 31) Ezen hegyeket a' meggyőzött Latinusok építettek-be házokkal.

32) Melly Ostiának hívatott, 's most-is annak hivatik; de ma már éppen nem nevezetes.

33) A' Cirups egy hosszúságú kerekded piac volt, 's hossza három stadiumot, vagy háromszáz hetvenöt Római-lépést, szélessége pedig egy stadiumot tett. A' végre volt építve, hogy benne mindenféle nézőjátékok, mellyeket a' Római-nemzet szeretett tartatnának p. o. lóversenyek, állatok hartzai 's a' t. Idővel több efféle Circusok-is építettek Rómában. A' Circus nevet onnét vették, minthogy részszerént köröskörül a' nézők számára ülő-helyek csináltattak, részszerént a' játékokba résztvevők néha köröskörül jártak, másszor ismét a' cél körül vitték véghez gyakorlásaikat. Az a' mellyről itt van szó, a' legrégibb volt, 's Circus Maximusnak hivattatott. Ezen csudálkozásra méltó épület akkor, midőn Nero Rómát felgyújtotta, hamuvá égett.

34) Ezen játékok másképpen nagyjátékoknak-is hivtak, minthogy az úgy nevezett nagy Isteneknek, az az Róma védelmezőinek, Jupiternek, Junónak és Minervának tiszteletekre tartattak, vagy minthogy nagyobb készülétek kívántattak hozzájuk, mint egyéb játékokhoz. Az efféle játékok abban állottak, hogy különös kotsikon vagy gyalog versentfutások, mindenféle bajvívások, mulatsági hartzok, vad állatokkal hartzoltatások, vagy tengeri mulatsági ütközetek tartattak, víg és szomorú játékok adattak. Az említett játékok legtöbb ne-
mei tsak későbbi időkben jöttek szokásba. Midőn tengeri ütközeteket kellett játszani, nagy tsatornák által mesterségesen vitetett a' víz a' Circusba.

35) Midőn a' Rómaiaknál a' hadivezér valamely nagy háborút szerentsésen végzett-el, nagy pompával tartotta Rómába bemenetelét, melly alkalommal a' foglyok előtte mentek, 's az elfoglalt városok' képei és egyéb prédák előtte vitettek. Az ilyen pompás bemenetel triumfi-pompának neveztetett.

36) Tudniillik nagy négyszegletű kövekből.

37) Ezek bóltozatos földalatti tsatornák voltak, melyeken Róma' útzáiból a' szemet és ganéj a' Tiberisbe folyt, a' Rómaiak leghasznosabb 's legmesterségesebb művei közzé tartoztak. Agrippa ezeket Aedilis korában a' város' építésének 721-dik esztendejében jobb karba helyeztette, 's Cloacákba egy nagy folyóvizet vezetett, melly által ezek magok megtisztították magokat, holott az előtt a' Censorok egykor ezer talentumot: az az, egy millió ezüst tallért költöttek tisztításokra.

38) A' Capitolium egy nagy és pompás közös épület, úgy szólván a' Római-vár, 's az ország rezidentziája volt. Ugyan ezen nevet viselte Jupiter temploma-is, mellyet ezen király kezdett rajta építeni, 's melly Rómában a' legpompásabb templom volt.

39) Ez nem tsak bizonytalan, hanem inkább ellenkezőt lehet hinni. L. Liv. I. 39.

40) Ez nem igaz; mert a' Vej ibelieket és egyéb Hetruskusokat meggyőzte. L. Liv. I. 42.

41) A' Censur abban állott, hogy minden Római-polgárok Rómában és Rómán kívül, familiájok népességét, életkorokat, házaikat, 's értékeket esküvés mellett tartoztak bevallani, 's vallomások feliratott. A' Censur által minden Rómaiak hat szakaszokra osztattak, azon tisztviselők, kik a' Censur véghez vitték 's egyszer'smind a' Rómaiak magok viselését-is jegyzésbe tették, Censuroknak hivattak.

42) Igazabban a' negyven negyedikben.

43) Ez a' szó superbis itt nem csak kevélyt, hanem főképpen kegyetlen és szabadkényű királyt-is jelent.

44) Ezek a' mái Campagna di Róma nevű tartományban 's annak szomszédságában laktak.

45) Ezen tartomány a' mái Nápol-ország' felső részének felét tette 's fővárosa Capua volt.

46) A' régi Latinusok' nevezetes városa, volt Rómától tizenkét Római-mértföldnyire.

47) Pométia megrövidítve Pomtiának mondatott; innét van a' Pomtinus-posványok' neve, mellyek még ma nintsenek kiszárítva.

48) A' Tuscusok régebben Hetruskusoknak hivattak 's a' mai Toskanában és szomszédságban laktak.

49) Ez az a' templom, mellynek építését Priscus Tarquinius elkezdette.

50) A' Rutulusok' fővárosa, kik a' régi Latiumban laktak.

51) Junius Brutus rokona volt, a' királynak és Collatinusnak 's Tarquiniának Tarquinius Priscus király' leányának is. A' Junius hónap ő róla neveztetik.

52) Igazabban kétszáz-negyvennégy esztendőig.

53) A' Consulok Rómában a' legfőbb polgári tisztviselők voltak; tisztségök tsak egy esztendeig tartott. A' két Consul együtt a' király' helyét foglalta-el, 's eleinten annak hatalmát-is bírta; de kitsinyként ezen hatalom igen megszorított.

54) Tarquinius nem tsak a' neve miatt tétetett-le, hanem leginkább azért, hogy a' testvér-nénje fiait az Aquiliusokat, kik a' királyi familiát ismét béereszteni 's a' királyi-székre segíteni akarták, megbüntetés végett nem adta-ki.

55) Mostani neve Frascati Campagna di Roma tartományban.

56) Nem ötödik hanem hetedik esztendőben.

57) Jóllehet a' Consulok egyszerre tsak egy esztendeig uralkodtak, még-is idő múlva ismét választathattak több ízben-is ezen méltóságra. Sőt némellykor fontos okokra nézve két vagy több esztendeig-is megmarasztattak a' Consulságban; de a' mi nagyon ritkán történt.

58) A' Dictátorság rendkívüli méltóság volt. Ha Rómát nagy veszedelem fenyegette, akkor Dictátor választatott, ki egészen királyi hatalommal bírt, a' háborúra és békességre nézve tetszése szerint tehetett elhatározást, de a' veszedelem' megszűnése után lekellett hivatalát tennie.

59) A' Magister equitum a' mi mostani szólásunk szerint a' Dictátor mellett General-adjutáns volt, 's a' háborúban ő vezérlette annak alatta a' hadi-sereget. Hivatalát a' Diktátorral együtt rendszerént félesztendő múlva letette.

60) Ez nem úgy van. Augustus a' Dictátorságot nem fogadta-el; tsak Princepsnek nevezte magát.

61) Erre nézve Laetiust kell megoldvasni.

62) A' nép' Tribunusai olly tisztviselők voltak Rómában, kik a' nép jussait a' Senatus ellen védelmezték, 's nagy hatalommal bírtak. Eleinten tsak ketten, azután öten 's utóbb tizen voltak. Nem szabad volt nekik a' Senátusba bémenni; sem a' városból huszonnég óránál több időre eltávozni.

63) Ezen város Róma építtetésének kétszáz-hatvankettődik esztendejében leginkább C ajus Marcius' vitézsége által megvéttetett, ki ugyan azért Coriolanus vezeték nevet nyert.

64) Igazabban a' tizenkilencedik esztendőben.

65) Quintus helyett Cajus kell olvasni.

66) A' Rómaiaktól minden ütközet nélkül több városokat elvett. L. Liv. II. 39.

67) Ezt Dionysius nem ok nélkül költeménynek tartja. L. Dionys. LY. 16. 22. Liv. II. — 48—50.

68) Ez az említett népszámlálás után a' tizenkilencedik esztendőben történt.

69) Ezen hegyen feküdt Algidum várossa-is.

70) A' Rómaiak egy felső ruhát viseltek, melly által magokat minden Nemzetektől megkülömböztették; ez egy öszszavarrott köpönyeg volt, mellyet balvállokra vettek, úgy hogy jobb karjokat belőle kiölthették, 's tógának neveztetett. A' főbb tisztviselők bársony-prémű tógát viseltek, melly tóga praetexta névvel neveztetett. Illyent a' gyermekeknek-is szabad volt tizenkét esztendő's korokig viselni, míg toga virilist nem vettek magokra.

71) A' Rómaiak bár melly hadakozó indulatnak voltak-is, még-is igyekeztek törvényeiket megjobbítani; azért a' kimíveltebb görögökhöz követeket küldöttek tanácskérés végett. Azt végezték, hogy Solon' és más jeles törvényszerzők' törvényei Görög-országból megszerkeztessenek, és a' végre Veturius, Julius és Manlius oda küldettek, hogy ezen törvényeket leírják 's Rómába vinnék. Midőn ezen követek Rómába visszamentek, a' Senatus és közös nép' megegyezésével tíz férfiak választattak, kiknek, minekutánna hivatalaikat minden tisztviselők letették, a' főhatalom általengedetett. Ezen tíz férjfiakra nézve (Decemviri Consulari potestate) egyszer'smind az-is meghatározott, hogy esztendőnként más tizzel felszeréltessenek. Eleinten példás igazságszeretéssel uralkodtak,

de több olly rosszul viselték magokat, hogy a' harmadik esztendőben elkergettettek 's hivatalok eltöröltetett. L. Liv. III. 54.

72) Itt a' fordítás azon olvasás szerént van, melly *jam* helyett *tam* szót tart helyesnek.

73) Centurio vagy Kapitány vólt egy legiónál.

74) Részszerént halállal, részszerént számkivetetéssel büntették-meg.

75) Livius azt mondja (III. 17,) hogy ez a' háromszáz tizenhetedik esztendőben történt.

76) Vejentes helyett némellyek szerént jobb olvasás a' *Veji*, 's itt ezek szerint van a' fordítás téve.

77) A' katonai Tribunus Aulus Cornelius Cossus ütközeten megölte őt. L. Liv. IV.

78) Minekutánna az ostromlás tíz esztendeig tartott, Marcus Furius Camillus alájaasás által bevette a' várost 's katonáival kipredáltatta. L. Liv. IV. 34.

79) Ez Camillusról nem igazán mondatik. A' mikor ő Dictatorrá lett, 's a' várost bevette, már annak ostromlása tizedik esztendőben folytattatott. L. Liv. V. 21.

80) Ezen városnak, melly egy magas kősziklán feküdt, Falerii neve-is vólt 's a' Faliszkusoknak, kik Etruriában vagy a' mai Toscanában laktak, fővárosok vólt.

81) Azzal vádoltatott, hogy a' Vejiben kapott prédából egy réz ajtót magának tartott. Továbbá a' néptől az ugyan ott nyert prédának tized részét vissza kívánta olyan szín alatt, hogy a' város' ostromlása előtt Apollónak annyit adni fogadást tett. Camillus nem várta-meg az ítéletét, hanem önként számkivetésbe ment. L. Plin. Hist. Nat. VXXIII. 7. Liv. V. 27—32. Plutarch. in Camillo.

82) A' mai Senonois tartományból jöttek, 's a' mostani Romagnában, Urbinóban és Marca Anconának egy részében laktak.

83) Allia egy kis folyó vólt a' Sabinumi tartományban.

84) Ardeában.

85) Ezen történet' környülményei általjában nagy zavarban' vagynak. A' Gallusok majd a' Capitoliomot ostromolják, majd pénzt kapnak, hogy az ostromlást hagyják félben, jól-lehet keményen megverettek.

86) L. Liv. V. 4. 9. VII. 1.

Második Könyv.

1. A' város építésének háromszáz hatvanötödik 1), megvétetésének pedig első esztendejében a' főtisztségekre nézve változás lett, 's két Consulok helyett, Consuli hatalommal bíró katonai Tribunusok választottak 2.) A' Római birodalom ez időtől fogva kezdett nagyobbodni, mert Camillus ezen esztendőben meggyőzte a' Volskusokat, kik hetven esztendeig hadakoztak, 's továbbá az Aequusok' 3) és Sutrinusok' 4) várossait-is elfoglalta, 's hadiseregeiket semmivé tévén, mindnyájokat meghódította, 's egyszerre három triumph-pompát tartott.

2. Titus Quinctius Cincinnatus-is a' Praenestebélieket 5), kik fegyvereikkel egész Róma-kapujig előnyomultak üzőbe vévén, az Allia vizénél meggyőzte, nyóltz városokat, mellyek tőlök függöttek, a' Római-birodalomhoz kaptsolt, 's Praenestét-is megtámadván, magát megadni kényszerítette. Mind ezt húsz napok alatt vitte véghez, 's azért a' triumph ditsőségére érdemesnek ítéltetett 6.)

3. De a' katonai Tribunusok' méltósága nem soká tartott. Mert kevés idő múlva jónak találtatott azt eltörölni; 's négy esztendő 7), Rómában minden főtisztségek nélkül tólt el. Mindazáltal a' Consuli hatalommal bíró katonai Tribunusok ismét visszanyerték méltóságokat, 's három esztendeig 8) megtartották. Akkor viszont Consulok tétettek.

4. Lucius Genucius és Quintus Servilius Consulságok alatt Camillus meghólt, 's második Romulus gyanánt tiszteltetett 9.)

5. Titus Quinctius a' Gallusok ellen, kik Itáliába béütöttek, Dictátori hatalommal küldett. Ezek a' várostól négy mértföldnyire az Anio 10) vizén túl szállottak táborba. Az ifjú Titus Manlius, ki híres Senatori nemzetségből származott, egy őt kihívó Gallussal kettős viadalba botsátkozott, azt megölte, 's aranylántzát tőle elvévén azt a' maga nyakára akasztván, ettől fogva magának és maradékinak örökre torquatus (az az: aranylántzos) vezeték nevet nyert 11.) A' Gallusok megfutamtattak, 's kevés idő múlva Cajus Sulpitius Dictator által egészen meggyőzettek. Nem sokára azután Cajus Martius által a' Tuscusok verettek-meg, 's közülök nyöltz ezer hadifoglyok triumphipompával vitettek Rómába.

6. Ekkor ismét számba vétetett a' nép és az érték; 's minthogy a' Rómaiak által meghódoltatott Latinusok 12) katonákat adni nem akartak, tsak a' Rómaiak körül szedettek új katonák, 's tíz legiók állítottak-fel, mellyek hatvan ezernél több fegyveres embereket tettek 13.) Illy nagy vólt a' Rómaiak' hadi ereje már ekkor is, jóllehet még birodalmok nem meszsze terjedt. Midőn ezen Légiók Lucius Furius vezérlése alatt a' Gallusok ellen küldettek, egy a' Gallusok közül azt a' Római katonát, a' ki legvitézebbnek tartatnék kettős viadalra kihívta. Erre a' katonai Tribunus Marius Valerius ajánlotta magát; 's midőn felfegyverkezve előlépett, egy holló jobb karjára szállott 14.) A' viadal azonnal elkezdődött; 's a' holló szárnyaival és körmeivel a' Gallus' szemei körül vergelődött, hogy ez ne nézhetne egyenesen előre. E' szerint a' Gallus megöletett Valerius Tribunus által, a' ki ezen környüllállástól nem tsak győzödelmet, ha-

nem vezetéek nevet-is nyert, mert ettől fogva Corvinusnak hivatott 15.) Ezen érdeméért huszonhárom esztendőskorában Consullá tétetett. 16.)

7. A' Latinusok, a' kik elébb katonákat adni nem akartak vala, most azzal-is akarták a' Rómaiakat kényszeríteni, hogy az egyik Consul az ő nemzetekből, a' másik pedig a' Római-népből választattnék. Melly kívánság tőlök megtagadtatott 's egyszer'smind háború-is indítatván ellenek egy nagy ütközetben igen megverettettek, 's meghódoltatások triumphussal innepeltetett. A' Consulok' számára ezen győzedelemért a' pia-tzon 17) oszlopok emeltettek. Ugyan ezen esztendőben építettett Alexandria-is Macedonai Sándor által 18.)

8. Már ekkor a' Rómaiak hatalmasok kezdetek lenni, mert a' várostól tsaknem száz-harmintz mértföldnyire hadakoztak a' Samnitesekkel, kiknek földje Picenum, Campania és Apulia tartományok között közepén fekszik 19.) Ezen hadban Lucius Papius Cursor vólt vezér Dictátori méltósággal. Ez Rómába vissza térésekor Fabius Maximusnak, ki Magister equitum vólt, 's kit ő hadiseregnél hagyott, megparantsolta, hogy távollétében ütközetbe ne botsátkozzék. De Fábius az alkalmatosságot kedvezőnek látván igen szerentsésen megütközött, 's a' Samniteseket egészszen semmivé tette. A' Dictátor őt azért, hogy parantsolatja ellen ütközetet próbált, halálra ítélte, de az a' nagy kedvesség, mellyel mind a' katonaság mind a' nép előtt bírt, életét megmentette, 's olly nagy zendülés támadott Papius ellen, hogy az tsaknem agyon verettetett 20.)

9.) Azután Titus Veturius és Spurius Postumius Consulságok alatt a' Samnitesek a' Ró-

maiakat a' Furculae Caudinae körül lévő szoros-járásnál békerítvén 's igen rútúl megvervén, járom alatt általmenni kényszerítették 21.) Mindazáltal az a' békesség, melly ekkor kéntelenségből köttetett, a' Senatus és a' nép által nem ösmertetett-meg. Azután a' Samnitesek Lucius Papirius Consul által meggyőzettek, 's közzülök két ezeren meghódoltattak, 's Papirius Triumphipompát tartott. Ugyan ezen időben Appius Claudius Censor, a' Claudiusi víztsatornát tsináltatta 22) 's az Appiusi-ország útát készítette 23.)

A' Samnitesek felbontván, a' békességet meggyőzték Quintus Fabius Maximust, megölvén három ezer emberét. Utóbb, midőn az attya Fabius Maximus melléje vezérül adaték, nem tsak meggyőzte a' Samniteseket, hanem sok városaikat-is elfoglalta. Későbbben Publius Cornelius Rufinus és Manius Curius Dentatus Consulok alatt küldettek a' Samnitesek ellen, kiket azok nagy ütközetek után egészszen semmivé tettek. Eképpen véget vetettek a' Samnitesekkel viselt háborúnak, melly 49 esztendőig tartott 24.) A' vitéz Rómaiaknak, Italia' határain belől egy ellenség sem okozott több munkát, ezeknél.

10. Azután néhány esztendővel ismét öszszekaptsoltak magokat a' Gallusok hadi-seregei a' Tuskusokkal és Samnitesekkel a' Rómaiak ellen; de midőn Róma felé nyomulni akartak; Cnejus 25) Cornelius Dolabolla Consul által tőkélletesen megverettek.

11. Ugyan ezen időben a' Tarentumiak ellen, kik most Itália' végén laknak, háború kezdődött, minthogy azok a' Római-követeket megsértették 26.) Ezek az Epirusi királyt 27) Pyrrhust, Achilles' maradékát, a' Rómaiak ellen se-

gítségekre hívták; ki nem sokára be-is ütött Itáliába, 's ekkor hadakoztak a' Rómaiak legelőszsör olyan ellenséggel, melly a' tenger túlsó partjáról ment hozzájuk. Publius Valerius Laevinus Consul, ki eliene küldetett, Pyrrhus' kémeit megfogatván a' táborban köröskörül vezettette, velek az egész hadi-sereget láttatta, 's azután őket vissza küldötte, hogy tudósítanak Pyrrhust mindenről, a' mit a' Rómaiaknál láttak 29.) Nem sokára azután ütközetre kerülven a' dolog, mellyben a' már futásnak indult Pyrrhus, a' Rómaiaktól még soha sem látott 's azért őket megijesztő elefántok' segítségével győzedelmeskedett 30); de ezen ütközetnek az éjszaka véget vetvén Laevinus éjjel elfutott. Pyrrhus 1800 Rómaiakat elfogott, kikkel igen betsületesen bánt, 's az ütközetben elesteket eltemettette. Midőn látta, hogy ezek mindnyájan előlről vóltak megsebesítve 's még hóltan-is fenyegető ábrázatot mutattak; azt mondják, hogy kezeit az égfelé emelvén azt a' vallást tette: hogy az egész világot megtudná hódoltatni, ha ilyen katonái vólnának.

12. Ezután Pyrrhus a' Samnitesekkel, Lucanusokkal és Bruttiusokkal 31) eggyesülve, Róma felé indult, mindent tűzzel vassal emésztett, Campániát elpusztította 's Praenesteig nyomult Rómától 18 mértföldnyire. Nem sokára megrémülvén azon hadi-seregtől, melly őt a' Consul vezérlése alatt nyomban követte, Campániába vissza-vonult. A' foglyok' kiváltása végett Pyrrhushoz követek küldettek, kiket ez tiszte ségesen fogadott és a' foglyokat minden váltság nélkül Rómába vissza küldötte. Eggyik Római-követet Fabriciust olly igen tsudálta, hogy megtudván annak nagy szegénységét 32), or-

szágának egy negyedrészt neki ajánlotta 's úgy akarta őt magának megnyerni; de Fabricius az ajánlást megvetette. Minthogy Pyrrhus az által a' Rómaiak eránt tsudálkozással eltelt, egyik legjelesebb emberét Cineást követképpen a' Rómaiakhoz küldötte, ki velek azon mértékletes feltétel alatt békességet szerezne; hogy Pyrrhus Italiának azon részét, mellyet elfoglalt, megtarthassa 33.)

13. De a' Rómaiaknak ezen feltétel nem tetszett, 's az az izenet adatott a' Senatus által Pyrrhusnak: hogy tőlök békességet nem nyerhet, ha tsak Italiából ki nem megyen. Egy úttal a' Rómaiak azt végezték, hogy minden foglyok, kiket Pyrrhus vissza-küldött, azért, hogy fegyveres kézzel magokat fogságra adták, gyalázatosoknak tartassanak, 's tsak úgy nyerhessék vissza elébbeni betsületeket; ha mindenik két általa megölt ellenségnek fegyveres készületét mutathatná elő. Így lévén a' dolog, Pyrrhus' követe vissza-tért. Midőn ettől Pyrrhus kérdené millyennek találta Rómát? Cineas azt felelte: hogy Rómában a' királyok' honyját látta, mert ott tsaknem minden polgárok olyanok, a' millyennek Pyrrhus Epirusban és Görög-ország' egyéb tartományaiban tartatik.

Pyrrhus ellen Publius Sulpicius és Decius Mus Consulok küldettek mint vezérek. Útközetre kelvén a' dolog, Pyrrhus megsebesített, elefántjai megölettek, 20,000 emberei elestek; a' Rómaiak közzül pedig tsak 5000 esett-el. Pyrrhus Tarentumba kergettetett.

14. Egy esztendő múlva Pyrrhus ellen az a' Fabricius küldetett, kit elébb mint követet országa negyedrészenek neki ígérese által sem tudott részére hódítani. Midőn ekkor ennek és

a' királynak táborai egymáshoz közel valának, Pyrrhus' udvari orvosa éjjel hozzá ment 's azt igérte, hogy bizonyos jutalomért Pyrrhust méreggel megfogná ölni. Fabriczius ezt megkötözve Urához visszaküldötte 's megizente neki, millyen ajánlást tett légyen személye ellen az orvosa. Ekkor a' király, mint írják tsudálkozásában azt mondotta: hogy Fábriuziust nehezebb a' becsület ösvényéről elvonni, mint a' napot szokott útjából kitéríteni. Azután a' király Szicziáliába ment, Fabriczius a' meggyőzött Samnitesek és Lucanusok felett triumphipompát tartott. Utóbb Curius Denatus és Cornelius Consulok küldettek Pyrrhus ellen. Curius megütközött vele, hadiseregét megverte, magát Tarentumba futamtatta, 's táborát elfoglalta. Ezen napon az ellenség közzül 23.000 ember megöletett. Curius még Consulsága idejében triumphipompát tartott, 's ő vitte az első négy elefántot Rómába. Pyrrhus nem sokára Tarentumból-is visszahúzta magát, 's Argos mellett, melly Görög-országnak egyik városa vólt, megöletett.

15. Cajus Fábrius Licinius és Cajus Claudius Canina Consulok alatt, Róma városának 461-dik esztendejében 34), Ptolomaeus Alexandriából követeket küldött Rómába, kik által a' Rómaiakkal barátságos szövetséget akart kötetni, a' mi meg-is lett.

16. Quintus Ogulnius és Cajus Fabius Pictor Consulok alatt, a' Pirensék 35) háborút kezdettek, 's a' következő Consulok Publius Sempronius és Appius Claudius által meggyőzettek, 's felettük triumphipompa-is tartatott. A' Rómaiak Ariminum városát 36) Gálliaiban és Beneventumot Samniumban meghódoltatták.

17. Marcus Atilius Regulus és Lucius Junius Libo Consulságok alatt, az Apuliában lakó Sallentinusok ellen 37) háború indított, melyben Brundisium' lakosai a' várossal együtt elfoglaltattak 's felettek triumph-pompa tartatott.

18. A' 477-dik esztendőben 38), midőn Róma városa' neve mindenütt híres vólt, még Olasz-országon kívül sehol sem folytatott háború. Ekkor hogy megtudódnék miből álljon a' Rómaiak' hadi-ereje, Rómában a' nép megszámláltatott. Úgy találtatott, hogy jöllehet a' város' építésétől fogva a' háborúk soha sem szüntek meg egészen, még a' polgárság 292,334 személyekből állott. Appius Claudius és Quintus Fulvius Consulságok alatt tehát az Afrikabéliek ellen először kezdődött a' háború, kik Szicziában megtámadtattak 's Appius Claudius az Afrikabéliek 39) és Sziczia királya Hiero felett triumph-pompát tartott.

19. A' következő esztendőben Valerius Marcus és Otacilius Consulok alatt a' Rómaiak Szicziában nagy dolgokat véghez vittek. A' Tauromeniumiak és Catanabéliek 40), 's ezeken kívül még ötven városok meghódoltak nekik. A' harmadik esztendőben, Hiero ellen folytatott háború elvégeztetett, ki a' Syracusai Nemesekkel együtt a' Rómaiaktól békességet nyert 's nekik 200 talentumot fizetett ezüstben 41.) Az Afrikabéliek-is Szicziában meggyőzettek, 's másodsor tartatott felettek triumph-pompa Rómában.

20. Az Afrikabéliek ellen folytatott Phoeniciai 42) háborúnak ötödik esztendejében 43), Cajus Dnilius és Cnejus Cornelius Asina Consulságok alatt, a' Rómaiak legelőször hadakoztak a' tengeren, úgy nevezett Liburniai orras hajókon 44.) Cornelius Consul ravaszság által

elfogattatott. Duilius a' Carthágóbéliek' vezérét meggyőzte, 31 hajóját elfogott 45), 's 14-et kifuratott 46), 7000 embert elfogott, 3000 megölt. Egy győzelem sem vólt még eddig a' Rómaiak előtt kedvesebb, minthogy ennekelőtte a' szárazon győzhetetlenek vóltak, már most a' tengeren-is nagy hatalmat mutattak. Cajus Aquilius Florus és Lucius Scipio Consulságok alatt, Scipio Corsikát és Sardiniát elpusztította, több ezereket fogságra ejtett 's rajtok győzedelmi-pompát tartott.

21. Lucius Manlius Vulso', és Marcus Atilius Regulus' Consulságok alatt a' háború Afrikába vitetett által. A' Carthágóbéliek' vezérje Hamilcár ellen tengeri ütközet tartatott, mellyben ez meggyőzetett 's hatvannégy hajójának elvesztése után magát visszahúzta. A' Rómaiak 22-öt veszettek-el. Midőn Afrikába általmentek, legelsőben Afrikának Clypea nevű városa megadta nekik magát. A' Consulok egész Carthágó városáig előre nyomúltak, 's Manlius sok városok' elpusztítása után győzedelmes fővel vissza ment Rómába, 27,000 foglyot vivén magával. Atilius Regulus Afrikában maradott 's seregét hadi rendbe állítván, három Carthágóbéli vezérek ellen 47) hartzolt 's győzedelmeskedett. Az ellenségközzül 18,000 ember elesett, 5000 pedig elefántokkal együtt elfogatott, 's 74 városok magokat megadták. Ekkor a' meggyőzetett Carthágóbéliek a' Rómaiaktól békességet kértek, mellyet Regulus tsak igen kemény feltételek alatt engedni szándékozván, az Afrikabéliek a' Lacedaemoniaktól segítséget nyertek, 's az ezektől küldött vezér Xanthippus alatt, a' Rómaiak' vezérét Regulust tökéletesen megverték; mert az egész Római hadi-seregből tsak 2000 futhat-

tak-el, ötszázan vezérekkel Regulussal együtt elfogattak, 30,000 megölettek ; 's Regulus lántzra verettetett.

22. Marcus Aemilius Paullus és Servius Fulvius Nobilior Consulságok alatt, mind a' két Consul 300 hajóval 48) Afrikába ment ; 's az Afrikabéliek mindjárt az első tengeri ütközetben meggyőzettek. Aemilius Consul 104 elleneséges hajót elsüllyesztett 49) , 30-at a' katonákkal együtt elfogott, 15,000 embert részént megölt, részént fogságra ejtett, 's katonáit temérdek sok prédával meggazdagította. Ekkor Afrika egészen meghódoltatott vólna ; de az éhség olly nagy vólt, hogy a' hadisereg ott tovább nem maradhatott 50.) A' Consulok' győzedelmes hajós-serege visszamenet' Sziczia partjai körül hajótörést szenvedett. A' szélvész olly igen dühösködött, hogy 160 hajók közzül tsak 80 megmenekedhetett. Illy nagy tengeri fergetegnek még az előtt soha sem hallatott híre. Mindazáltal a' Rómaiak' bátorságok elnem tsüggedvén, tsak hamar 200 hajót újra készítettek.

23. Cnejus Servilius Caepio és Cajus Sempronius Bloesus 260 hajókkal mentek Afrikába, néhány városokat elfoglaltak, 's midőn nagy prédával vissza térni akartak, hajótörést szenvedtek. Minthogy a' Rómaiak az illy sok szerentsétlenségek miatt elkedvetlenettek, a' Senatus azt végezte ; hogy a' tengeri háborúk elmellőztessenek, 's tsak 60 hajók tartassanak Italia' őrzése végett 51.)

24. Lucius Coecilius Metellus és Cajus Furius Pacillus Consulságok alatt, Metellus Szicziában az Afrikabéliek vezérét 52), ki 130 elefántokkal és nagy hadisereggel ment ellene, meggyőzte, 20,000 emberét megölte, 26 ele-

fántját elfogta, a' többiekkel pedig, mellyek szélyvel futottak, a' Numidiabéliek által özsze-fogdostatta, 's nagy pompával Rómába vitette 53.) Ekkor ezen elefántok, mellyeknek száma 130-ra ment, minden útszakat eltöltöttek. Ezen szerentsétlenségek után a' Carthágobéliek a' Rómaiak' vezérét, Regulust, kit elfogtak, Rómába küldötték, hogy ott számokra békességet szerezne 's a' foglyok' kiváltását eszközölné.

25. Midőn ez Rómába jöven a' Senatusba bévezettetett, nem tartotta magát Rómáinak, 's azt mondotta, hogy azon naptól fogva, mellyen az Afrikabéliek' hatalmába esett, megszűnt Római lenni 54.) Azért nem tsak feleségének nem engedte magát megölelni, hanem a' Rómaiaknak-is azt tanátsolta, hogy ne kössenek a' Carthágobéliekkel békességet; mert azok, így szólta, olly sok szerentsétlenségek által, meggyengítetve minden remény nélkül vagynak, 's nem érdemes, hogy annyi ezer foglyok ő érette, ki tsak egy ember és öreg-is, 's azon kevés Rómaiakért, kik vele együtt fogva vagynak, vissza adassanak. Meg-is lett a' mit tanátsolt, mert az Afrikabéliek, kik békességet kértek, nem nyertek kedvező feleletet. Maga vissza ment Carthágóba; 's midőn a' Rómaiak őt vissza akarnák tartóztatni, azt mondotta, hogy nem akar abban a' városban maradni, mellyben ő, minekutánna az Afrikabéliek szolgájává lett, egy betsületes polgár' tekintetével nem birhatna. Viszszatért tehát Afrikába 's ott a' legkegyetlenebb halállal kivégeztetett 55.)

26. Publius Claudius Pulcher és Lucius Junius Consulságok alatt, Claudius az auspiciumok ellenére megütközvén 56), a' Carthágobéliektől meggyőzöttetett. Mert 220 hajók

közzül tsak harmintzal futhatott-el, kilentzvenen a' katonasággal együtt elfogattak, a' többiek a' tengerbe merítették 57.) A' másik Consul-is, hajótörést szenvedett, de hadiserege parthoz közel lévén, megmenekedett.

27. Cajus Lutatius Catulus', és Aulus Postumius Albinus' Consulságok alatt, a' Phoenitziai háborúnak 23-dik esztendejében, a' hadivezér-ség az Afrikabéliek ellen Catulusra bízott. Ez 300 hajókkal ment Szicziliába; az Afrika-béliek 400-at készítettek ellene. Soha még az előtt tengeren illy nagy számú sereg nem har-tzolt 58.) Lutatius Catulus betegem ment a' hajóra, minthogy az elébbi ütközetben sebet kapott vala. Szicziliának Lilybaeum nevű városá-hoz által ellenben a' Rómaiak részéről nagy vi-tézséggel ment az ütközet véghez; mert 73 Car-thágóbéli hajó 59) elfogattatott, 125 elsüllyez-tetett, 's az ellenség közzül 32,000-ren fogság-ba estek 60), tizenhárom ezeren megölettek 61); azonkívül igen nagy summa arany és ezüst lett a' Rómaiak' prédájává. A' Rómaiak' hajói közzül tizenkettő süllyesztetett-el; az ütközet Mart. 12-dikén történt. A' Chartágóbéliek azon-nal békességet kértek, mellyet meg-is nyertek 62), a' Római foglyok kik Carthágóban tartat-tak, visszaadattak. A' Carthágóbéliek-is kér-ték, hogy válthatnák ki azon foglyaikat, kik az Afrikabéliek közzül Rómában voltak. A' Sena-tus azt parantsolta, hogy azok kik közös őri-zet alatt tartattnak ingyen visszaadassanak, kik pedig egyes embereknél szolgálnak váltas-sanak-ki uraiktól 's úgy visszamenjenek Car-thágóba; 's ezen váltság ne annyira Carthágó-béliek által, mint az ország' kintstárjából fizet-tessék-meg.

28. Az új Consulok Quintus Lutatius és Aulus Manlius, a' Faliskusok ellen kezdettek háborút, kik hajdan Olaszországban nagyon hatalmasok voltak. Ezen háborút a' két Consul hat nap alatt elvégezte; az ellenség közzül tizenöt ezeret megölvén, a' többinek pedig minnekutánna tartományoknak fele a' Rómaiak' számára elfoglaltatott, békességet adván.

Jegyzetek a' II. Könyvhez.

1) Eutropius itt hibáz az esztendők' előadásában. Már Róma építésének 310-dik esztendejében voltak ilyen Tribunusok, 's Róma 306-dik esztendőben vétetett-bé a' Gallusok által. Lásd Liv. IV. 7.

2) Romulus mindjárt eleinten a' legelőkelőbb 's legrégebb polgárokat kiválogatta 's Senatorokká tette; ezek atyáknak (deakúl Patres) neveztettek. Kik ezektől származtak, azok pátricziusoknak hivattattak, egyéb polgárok pedig plebéjusoknak. Az elsőbbség sokkal nagyobb tekintettel és befolyással bírtak, 's a' főbb tisztségeket ők viseltek. De kitsinyenként az utólsók-is útat nyitottak magoknak minden tisztségekre az egy Consulságot kivévén. Utóbb ezt az elsőséget sem akarták a' patricziusoknak meghagyni. Látván ezek, hogy a' legfőbb méltóságot-is kéntelenek a' plebéjusokkal megosztani 's tudván hogy ezek, ha egyszer megosztatik, mindenkor birtokában fognak maradni, a' Consulság helyett egy másik méltóságot alkodtak olyan remény fejében, hogy elsőségeket más kedvező alkalommal hathatósabban védelmezhetik 's megtarthatják. Consulok helyett tehát más tiszttviselők választattak, kik hadi vagy katonai Tribunusoknak neveztettek, mint-hogy addig a' plebéjusok' legfőbb tisztsége a' hadi Tribunusság volt. Minthogy pedig a' hadi Tribunusok' eddigi hatalmuk tsekély volt, hogy a' Consulok' tekintetével bírhatná-

nak, a' Consulok' hatalma-is reájok ruháztatott. A' hadi Tribunosok elébb tsak háború idején birtak hatalommal, mintegy Legionak vezérei, melly elébb mintegy 4200 gyalogokból és 300 lovasokból, utóbb pedig mintegy 6000 emberekből állott. Minden Legionak 6. Tribunusa vólt, kik sorjában viselték a' vezérséget 's nem tsak a' katonák között törvényt szolgáltattak, hanem a' strázsákra, hadigyakorlásokra 's erőseégekre-is 's a' t. vigyáztak.

3) Ezek eleinten a' Latinusoktól különböző népet formáltak; de utóbb a' Sabinusokkal és Volskusokkal együtt azokhoz számláltattak.

4) A' Sutrinusok vagy Szutriumiak a' Rómaiak' szövetségesei vóltak 's városokból Szutriumból egyéb Etruszkusok által, kikhez ók-is tartoztak, kikergettettek. Camillus nem a' Szutriumiakat győzte-meg, mint Eutropius itt mondja, hanem az Etruszkusokat kergette-ki Szutriumból.

5) Kik Latiumnak Praeneste nevű városában laktak.

6) Ha valamely Római hadivezér olly vitézül viselte magát, hogy triumphipompára érdemesnek tarthatta magát, a' táborozás végződésével nem ment-bé mindjárt a' városba, hanem a' városon kívül maradott mindaddig, míg pompás bemenetelét nem tarthatta. Illyen esetben a' Senatushoz beizent, melly rendszerint Bellonának a' városon kívül lévő Templomába szokott özszegyülni. A' hadivezér ezen gyűlésben olvasta-fel tudósítását, 's ha tettei a' triumphipompára érdemeseknek találtattak, megengedettetett neki ezen pompa.

7) Igazabban öt esztendő. Lásd Liv. VI. 35.

8) Nem három hanem öt esztendeig.

9) Ez nem azt teszi, hogy Camillus Isten gyanánt ímádatott mint Rómulus, hanem hogy emlékezetét a' Rómaiak szentnek tartották, minthogy a' Gallusok által tsaknem egészszen elpusztított városokat, ezeknek meggyőzése által a' végső romlástól megmentette, sőt új gyarapodásra segítette.

10) Ezen folyó, Rómán egynehány mértföldekkel fellyül szakad a' Tiberisbe 's ma Teveronének hivattatik.

11) A' Rómaiaknak, legalább a' főbkeknek, 's az utóbbi időkben rendszerint három neveik vóltak. Az első vólt a' praenomen, melly a' személyt megkülömböztette, p. o. Marcus Quintus Publius Aulus 's a' t. a' második a' nomen vagy fa-

familia név a' nemzetséget vagy familiát jelentette p. o. Manlius, Tullius, Furius, Cornelius 's a' t. harmadik a' Cognomen vagy vezeték név a' familianak valamely bizonyos ágát jelelte. p. o. Cicero, Camillus, Scipio, Crassus 's a' t. A' praenomenek rendszerint csak egyes betűkkel jégyeztek, p. o. Aulus A. Cajus, C. Decimus D. betűkkel. A' vezeték nevek a' személyeknek vagy valamely különös történeteitől 's tulajdonságaitól vagy egyéb történeti dolgoktól költsönöztek. Ugyan ezen okból némelykor egy negyedik név Agnomen vagy tzódor név-is talált helyet, melly egy familiát a' másik ugyan azon viselőtől megkülönböztetett. Itt Titus az előnév vagy praenomen, melly Titus Manlius Torquatust testvéreitől, Manlius a' familiai név, melly familiáját más familiától, Torquatus a' vezeték név, melly az ő maradékát a' familia' egyéb ágaitól megkülönböztette. Torquatus ezen szótól származik Torques, melly nyakláncot jelent. Más példa lehet Carthágó' meggyőzője, kinek egész neve Publius Cornelius Scipio Africanus, 's kinek Publius az előneve vagy praenomene, Cornelius a' familia' neve, Scipio a' vezeték neve, 's Afrikanus a' tzódor neve. Ezen nagy embernek fija, minthogy gyermekei nem vóltak, Lucinus Aemilius Paulus fíját, mint rokonát fíjává fogadta, 's az attyáról még egy tzódor nevet vett magára, 's így nevezte magát: Publius Cornelius Scipio Africanus Aemilianus. Az aszszonyok csak a' familiai-nevet (nomen) viselték, 's csak ezen szók major, minor vagy prima, secunda, tertia, megkülönböztették őket, p. o. Cornelia major, minor, vagy Cornelia prima, secunda, tertia, quarta.

12) Tudniillik a' Tiburiak és a' Praenesteiek.

13) Itt hatvan helyett negyvennek kellene lenni; mert akkor a' Legió csak négy ezer néhány száz emberből állott. Úgy látszik hogy a' leírók ezen számot XL. és LX. egymással eltserélték.

14) Minden más történetiről ezt mondják, hogy a' holló nem karjára, hanem fejére szállott.

15) Azért, hogy holló tette őt nyertessé és győzedelmessé, lásd Liv. VII. 25—27. maradékai Corvinus vezeték nevet viseltek, melly a' Valerius familianak ezen ágát egyebektől megkülönböztette.

16) A' Rómaiaknál , legalább addig , míg szabad polgárok voltak tsaknem minden tisztviselés' megnyerésére rendszerint bizonyos esztendők kívántattak ; 's felsőbb tisztségekre sem könnyen léphetett valaki , minekelőtte az alsóbbakhoz renddel végig nem ment. Tsak rendkívüli érdemek okoztak néha kivételt ; mint ezen példából látni lehet. Mert rendszerint négyven esztendő kora előtt nem lehetett akár ki-is Consullá.

17) Deakul ez így van : *In rostris*. Ez talán a' helyett van : *in foro*. Lásd Liv. VIII. 13. A' Consulok' tiszteletére állítottak néha szobrok (*Statuae equestres*) : de az a' hely , hol azok felállítottak , még ekkor nem viselt *rostra* nevet.

18) Ez nem igaz ; 's úgy látszik , hogy valamely későbbi leirótól származott tóldalék.

19) A' Szamnitesek *Eutropius'* idejében ott lakhattak , hová őket ő itt teszi , de elébb nem ott laktak.

20) Ez másképen van. A' katonák azért boszongtoktak reá , minthogy *Fabiusnak* nem az ő kérésőkre ; hanem utóbb a' nép' kérésére megbocsátott. De boszongtokásoknak nem lett semmi következése-is :

21) *Sub jugum mittere* a' Rómaiaknál és egyéb népeknel a' meggyőzetett hadisereg' megaláztatásának legalázatosabb neme volt. A' földbe szurattak két dárdák , 's hegyekbe olly magasságra , hogy egy ember lehajolva általmehetett egy harmadik dárda köttetett , 's ez volt a' jugum , melly alatt a' meggyőzetett katonáknak fegyverektől sőt öltözeteknek egy részétől-is megfosztva egyenként által kellett menniek ; melly alkalommal a' győződelmesektől tsúfoltattak , 's némellykor , ha trutzoltak vagy fenyegetődtek le-is vágattak. Egyébberránt az illy jugum rabság' jele volt , 's azok ; a' kik alatta elmentek rabszólgákká-is tétettek.

22) Ezen víz-csatorna tizenegy Római mértföldnyi hosszúságú volt , 's igazabban *Appius'* csatornájának neveztetik , hogy megkülömböztethessék attól , mellyet *Caligula Császár* kezdett tsináltatni , 's *Claudius Császár* elvégett.

23) Az *Appiusi ország-út* Rómától *Nápoly* felé huszonnégy mértföldnyire ment , 's négyszegletű kövekkel nagyon költségesen volt kirakva , 's a' mellyékein padok-is voltak csinálva.

24) A' Szamnitesekkel viselt háború ottan félben szakadván , mindutalan megújult egész az első *Foenicziai háború'*

kezdetéig, és így tsaknem 70 esztendeig tartott. Méltán lehet tsudálokzni, hogyan tudott ezen Nemzet a' Rómaiaknak olly soká ellentállani. De megkell gondolnunk, hogy minden a' szomszédságokban lévő kis népek velek tartottak, mindaddig, míg végre mindnyájan a' Rómaiak' hatalmába estek. Ezen népek között egy sem gyűlölte 's boszontotta a' Rómaiakat nagyobb mértékben mint Tarentum városának lakossai Kalabriában; jóllehet felette hiúk 's puhák voltak.

25) Cnæus helyett Publiust kell olvasni.

26) A' Tarentumiak sok hajókat elrablottak. Ezt meghallván a' Rómaiak, követeket küldöttek 's elégtételt kértek tőlök. De ezek nem tsak elégtételt nem adtak, hanem a' követekkel is rútúl bántak.

27) Epirus a' mai Albaniának déli részét tette.

28) A' régi időknek egyik legvitézebb hóse, ki magát, a' Trójai-háborúban igen híressé tette.

29) Mások szerint Pyrrhus maga kémlelte-ki a' Rómaiak' táborát, a' Liris folyóvíz partjáról szemlélődvén.

30) A' Rómaiak kik még az előtt illy nagy állatokat soha sem láttak, annál inkább megijedtek tőlök, minthogy hátaikra tornyok voltak építve, mellyekben fegyveres katonák voltak.

31) Lucania és Bruttia a' mostani Nápoly-országnek déli részeiben feküdtek.

32) Ezen férjfiúnak, jóllehet a' legfontosabb országos hivatalokat viselte volt, tsupán egy kis ezüst pohár találtatott házában, 's leányait a' Senatus az Ország' költségén adta férjhez.

33) Mások ezt úgy beszéllik, hogy Pyrrhus a' Római foglyokat váltság nélkül vissza akarta küldeni, 's arra ajánlotta magát, hogy a' Rómaiaknak megsegíti Italiát hódoltatni, tsak a' Tarentumiaknak botsássanak-meg.

34) Nem négyszáz hatvanegyedik, hanem négyszáznyóltzvanegyedik esztendőben.

35) Azon tájon laktak, hol most Ancona van.

36) Ariminum, ma Rimini nevet visel. Azon tartományban feküdt, mellyet a' Rómaiak innenső Galliának hívták, 's melly a' mai Piemont', Mediolánum', Mantua', Genna', Parma', Modena', Ferrara', és Bologna' vidékeit foglalta magában.

37) A' mai Otranto tartományában laktak.

38) Négyszáz nyóltzvankilentzediknek kellene lenni.

39) Ezek alatt a' Karthágóbéliek értetnek. Mert a' mit ezek ennek a' föld' részében birtak, azt a' Rómaiak Áfrikának nevezték. A' Karthágóbéliek' birodalma ekkor szintén olyan hatalmas volt mint a' Rómaiaké, 's szintén úgy iparkodtak azt nevelni mint ezek.

40) Tauromenia és Catana, Szicilia' városai.

41) Polybius szerint I. 31 tsak egy száz Talentum tulajdonképpen fontoló mérték volt, 's minthogy a' pénz eleintén nem számláltatott, hanem fontoltatott, azért ezen szó utóbb azt-is jelentette, a' mi fontoltatott, vagy a' fontolt pénz. Talentum tehát nem bizonyos neme a' pénznek, hanem a' legnagyobb summa pénz, melly szerint a' régiek számlálni szoktak. Többféle Talentum volt. p. o: Talentum Atticum, Alexandrinum, Aegyptium, Syracusanum. De az Atticai Talentum leginkább volt szokásban, 's mindenkor azt kell érteni, ha a' régi Írók Talentumot minden hozzáadás nélkül említnek. Az hatvan Minát, vagy hatezer Drachmát foglal magában, a' mi mintegy ezer ezüst tallért tesz.

42) Igazabban a' negyedik esztendőben.

43) Az Afrikaiak vagy Kárthágóbéliek Punusoknak vagy Poenusoknak-is hivattak, Phoeniczia' tartományától, melyből származtak.

44) Közép nagyságú hajók, két sor evező paddal, melyek sebes menésekről híresek voltak. De itt Eutropius hibáz, mert nem Lyburniai hajók voltak.

45) Azon hely hol ezen hajók első részei vagy orrai a' Római piatzon felfüggesztettek, ettől fogva rostra, vagy pro rostris nevet visel.

46) Tizennégy helyett tizenkilentzet kell olvasni.

47) Ezen vezérek Hasdrubal, Bostarus és Hamilton voltak.

48) Polybius szerint I. 39. háromszáz ötven.

49) Polybius I. 39. száz tizennégyet mond.

50) t. i. Afrikában.

51) Mielta a' Rómaiak tengeren-is hadakoztak, azolta más Nemzetek' hajói gyakran meglátogatták Italiát, 's szükség volt ennek védelmére hajókat tartani.

52) Hasdrubalt.

53) Numidia a' Karthágóbéliek' szomszédságában volt, 's azt a' tartományt foglalta magában, melly ma Algieri Királyságnak hivattatik. A' Numidiabeliek értettek az elefántokkal bánáshoz 's tudták hogyan kell azokat fogni 's megszelídíteni.

54) Minthogy szabadságát elvesztette, azért nem tartotta magát Római-pólgárnak.

55) Regulus halálából semmi bizonyost sem lehet tudni: mert a' történetírók azt nagyon különböző módon beszélik, Diodorus Siculus azt mondja: hogy az a' hír ment ugyan Rómába, mintha a' Karthágóbéliek Regulust megölték volna, de a' hír nem volt igaz.

56) Auspicium a' Rómaiaknál egy babonás czeremonia volt, melly szerint a' madarak' repüléséből, énekléséből 's egyéb tettéből az Isten akaratját megtudhatni 's valamelly történetnek kimenetelét előre meghatározhatni vélték. Claudius a' jövő tyúkokat, mellyek nem akartak enni, a' vízbe vettette, azt mondván: hogy igyanak, ha nem akarnak enni.

57) Más történetírók a' veszteséget majd kevesebbre majd többre teszik.

58) Ez-is valamelly későbbi leírónak tóldaléka.

59) Polybius szerint I. 61. hetven.

60) Orosius szerint IV. 10. harminzezer.

61) Orosius szerint IV. 10. tizenhárom ezer.

62) A' következő feltételek alatt: 1) hogy tíz esztendőök alatt két ezer két száz Euboeai talentumokat (csak nem négy millió ezüst forintokat) fizessenek, 2) hosszú hajóikkal se Italiához, se valamelly a' Rómaiakkal frigyos tartományhoz ne közelítsenek, 3) se a' Rómaiak' birodalmában, se szövetségük' országaiban katonákat ne fogadjanak, 's 4) minden Szicilia és Italia között fekvő szigeteket elhagyjanak. L. Polyb. I. 63. III. 27.

(Folytatása következik.)

18.

Válogatott darabok az ánglus Szemlélőből, Hazánkra és Időnkre alkalmaztatva.

— Mens conscia recti.

Virg.

A' kereszténységnek nagy mestersége vagy titka, ha szabad élnem ezen kifejezéssel, abban áll, hogy a' mi tselekedeteinket a' legjobb hasznok szerént, és úgy rendeljük-el, hogy mindenekről mellyeket teszünk, számot adhassunk ama' nagy napon, mellyen minden tetteink eleibénk fognak adattatni.

Hogy ezen gondolatnak teljes erőt adhassunk, úgy oszthatjuk-fel tselekedeteinket, hogy azokat vagy magokban jóknak, vagy minden érdem nélkül valóknak nézünk. Ha szándékainkat-is így osztjuk-fel, 's azokat tselekedetünkre alkalmaztatjuk: feltehetjük a' vallásnak azon nagy mesterségét vagy titkát, mellyről emlékeztünk.

A' jó szándék a' jó tselekedettel összekapcsolva, adja ennek az illendő erőt. Ha pedig rossz tselekedettel van összekötve, kissebbé teszi annak rosszúságát, és bizonyos esetekben azt egészen elveszi. Ellenben ha közepszerű tselekedethez járul: azt jó tselekedetté teszi 's olyan érdemessé, a' mellyenek az emberi tettek lehetnek.

E' mellett felkell találni a' rossz szándékoknak befolyását-is a' mi tselekedeteinkre. A' gonosz szándék elfordítja a' legjobb tselekedeteiket-is, 's való-

ban azzá teszi, a' mit az egyházi atyák elmés buzgósággal a' pogány világnak éreneyeiről mondtak, t. i. meg annyi látszó bűnökké. A' középszerű tselekedetnek ártatlanságát semmivé teszi, 's a' rossz tettnek minden utálatosságot ad, vagy a' bűnt igen nagy bünné változtatja.

Ha végre a' közép szándéknak természetét megfontoljuk, úgy fogjuk találni, hogy az a' jó tselekedetnek érdemeit elrontja; a' gonosz tettnek rosszságát kisebbé teszi ugyan, de megnem semmisíti, és a' középszerű tselekedetet az ő természeti állapotjában hagyja.

Erre nézve kimondhatatlan haszon, ha szívünk szokássá vált jó szándékokkal van tele, és mi minden gondolatainkat, szavainkat 's munkáinkat valamely ditséretes tzelra intézünk; akár Teremtőnknek ditsőségére, az emberi nemzet' boldogságára, akár tulajdon lelkünk' javára.

Ez a' takarékoságnak vagy jó gazdaságnak az erkölcsi életben olyan egyneme, a' melly semminémű egyes tselekedetet se vet-el; hanem minden egyet jó haszonra fordít, a' mint tsak lehet. Ez a' mi boldogsagunk' eszközeit szaporítja, jó erkölcsünk' számát neveli és vétkeinket fogyasztja.

Igen nagy áhítatosságra mutat Acostának válasza, mellyet Limborch Hertzegnek adott, a' ki a' zsidó-vallásnak sokféle szokásait néki szemére vetette, mint a' mosdás, öltözés, tisztulás 's t. e'f. A' zsidónak felelete, a' mennyire emlékezem, ez vólt: „A' törvénynek fő-részeiben, úgy mond a' buzgó és „munkás engedelmességre nézve, nintsenek elég kötelességek. Idő, hely és szeszély kívántatik, minnelölte alkalmatosság van, a' jó tselekedet' végbevitelére. Mi azért terjesztettük-ki olly meszsze kötelességeiüket, 's azért vettünk-fel sok, magokban kötelességes dolgokat a' mi vallásunkba, hogy annál

„több alkalmatosságunk lenne, Istenünk eránt való „szeretetünknek megbizonyítására, 's életünk' minden „környülállásaiban, akaratjának tselekedésére.“

Egy bizonyos úr igyekezett a' Római-katholika Szentegyháznak szokásait szintén így védelmezni, midőn a' katolikusok' és evangyelikusok különböző véleményjeit, azon főpontokban, mellyekre nézve egymástól eltávoznak; vizsgálja. Ő azt állítja, hogy az előik a' szeretettől, ezek pedig a' félelemtől indittatnának; 's az Isten eránt való kötelességnek gyakorlásaiban, az elsőbkek különösen azt tselekednék, a' mi a' legfőbb valónak tetszene; ezek pedig mindent kerülnek, a' mi az Istennek nem fogna tetszeni.

De mind ezen ok mellett-is, mellyel mind a' zsidó, mind a' Római-katholikus az ő szertartásait menteni akarja, bizonyos, hogy van abban ollyas, a' mi az emberi Nemzetnek 's a' vallásnak igen káros lehet; mivel a' felesleges szokásoknak parancsolása ollyan dolgokat tesz kötelességgé, a' mellyek az előtt középszerűek voltak, 's ez által a' vallásnak gyakorlását nehezebbé teszi.

Az a' buzgó és munkás engedelmesség, a' maga helyén van azon főpontban, mellyet dicsértünk. Mert ha mi, a' helyett hogy középszerű tetteinket tennénk kötelességünké, jó szándékot fordítunk minden közép értékű tselekedeteinkre; egész életünket az engedelmességnek mindenkori gyakorlásává tesszük. Multságainkat, időtöltéseinket örök javunkra fogjuk alkalmaztatni, és tetszünk annak, a' kinek tetszésére teremtettünk, életünk' minden környülállásaiban és előforduló történeteiben.

A' léleknek ez a' jeles elrendelése, és ez a' sz. szolgálatra való készség, ha azt úgy szabad neveznem, nekünk az Apostoltól abban a' parantsolatban ajánltatik, mellyben minket arra int, hogy a' teremtőnek dicsősségét, minden, még legtsékélyebb

tselekedeteinkben-is szemeink előtt tartsuk: akár esztek akár isztok, vagy akár mit tselekesztek, mindent az Isten' ditsősségére tselekedjete.

Az tehát, a' ki ilyen szokássá vált jó szándékkal, mellyről itt szóllunk tele van, életének egy környülállásába se lép a' nélkül, hogy megfontolná, ha tetszik e a' legfőbb valónak, megegyez e az okosság' törvényjeivel; illik e az emberi természethez, vagy azon különös állapothoz, mellybe őt a' gondviselés tette. Ő az isteni jelenlétnek mindenkor érzésében él. Úgy nézi magát egész élete' folyásában, mint annak szemei előtt és annak vigyázása alatt, a' ki titkon minden mozdulásain és gondolatainál jelen van; a' ki tudja, mikor ül vagy áll, jár vagy fekszik, körülötte van, 's minden utait látja. Egy szóval megemlékezik arról, hogy az ő birájának szeme mindenkor vigyáz ő reá; 's minden tselekedetnél megfontolja, ha ollyas mit tesz e, a' mi attól parantsoltatott vagy megtiltatott, a' ki utóbb azt vagy megjutalmazni, vagy megbüntetni fogja. E' vólt tulajdonsága annak a' sz. embernek az ő Testamentomban, a' kiről az írásnak szép kifejezésével mondatik, hogy ő Isten előtt járt.

Mikor erköltsi levelet akarok írni; általjában gondolkodva a' felől-is, hogyan lehetne azt a' virtust, mellyről szóllok, a' régi pogányoknak tanításai és példái által megditsérni; hogy így azokat, ha lehetne, megszegyenítsem, a' kik az ő kötelességeiket jobban általláthatják, 's azért erősebben-is köteleztetnek azoknak megtartására. Ezen kívül sokan mi közöttünk sokkal örömelebb halgatnak, elég esztelenül, egy pogány Böltsre, mint valamelly keresztény Íróra.

A' léleknek ezen jeles elrendelését egy példával akarom megvilágosítani Sokrates' beszédjéből, mellyet Erasmus hoz elő. Ez a' nagy Bölts, ki az ő

megölettetésének napján, kevéssel előbb, mint a' méregitalt oda vitték néki, baráttal a' lélek' halhatatlanságáról beszélgetett, ezen szavakkal élt: „én nem tudom, ha az Isten, az én tselekedeteimet jóvá hagyja e vagy nem; de a' felől megvagyok győződve, hogy minden időben igyekeztem néki tetszeni; 's jó reménységem van a' felől, hogy ezen igyekezetem kedves lesz ő előtte.“ Ennek a' nagy embernek szavaiban megtaláljuk a' szokássá vált jó szándékot, melyet itt ajánlok, 's a' melly szerint ez a' derék Bölts mindenkor tselekedett. Tsak azt akarom még hozzá tenni, hogy Erasmus, ezen annyira megilletődött, hogy alig tudta magát megtartóztatni attól, hogy Sokrates szentnek tartaná; vagy a' mint ez az elmés, tudós író magát még nagyobb elevenséggel kifejezte: „Midőn ilyen beszédről, melyet egy ilyen ember mondott, gondolkodom, alig tudom magamat megtartóztatni, hogy így kiáltsak fel: sancte Socrates, ora pro nobis! sz. Sokrates könyörögj érettünk!

— — Perierunt tempora longi

Servitii — — —

Juvon.

Ez előtt kevéssel az olyan kalmároknak szerentsétlen állapotját terjesztettem a' világ eleibe, a' kiknek, ha másokkal van dolgok, gyakorta a' rendetlen fizetés miatt kell szenvedni. De van az embereknek egy másik neme-is, melly a' sajnálkodást még jobban megérdemli, mint azok: ilyenek a' nagy urak' barátjai, a' kiket ők pártfogások alá vesznek, 's a' kiknek barátságjokban és kedvezésekben részt kelle-

ne venni. Ezeket valósággal, nem csak azon tiszteletre nézve, mellyet tőlök felvésznek, hanem azon reménységre nézve-is, melly nékiek tétetik, úgy lehet nézni, mint a' hitelezőknek egy bizonyos nemét: 's mivel az efféle adóságok betsületbeliek, tehát azokat szokás szerént, elsőben kellene lefizetni. Midőn én itt cliensekről szóllok, ezen nem olyan embereket értek, a' kiknek magokban nem volnának érdemeik, vagy a' kik hivatlan tolakodnak a' nagy urak után; 's ha jótévőkről szóllok, nem értem azokat, a' kiknek nints hatalmában, vagy a' kik nem-is tartoznak az ő barátaikon segíteni: hanem olyan egybeköttetésekről van itt szó, a' hol egy részről hatalom és tartozás, a' másik részről érdem és reménység mutatják magokat.

A' pártfogókra és cliensekre való felosztás, véleményem szerént, a' népnek egyharmad részét magában foglalja: a' kik között az érdemeknek fogyatkozása a' clienseknél százból kilentzven kilentzet; és az ügyeségnek nem léte a' pártfogóknál szintén annyit kitörül. Akár mint legyen a' dolog, ha engedelmem lesz, még-is azt kell mondanom: hogy az, a' ki más emberek idejét és szerentséjét az ő szolgálatjába veszi azon kilátás nélkül, hogy azokat megtudja jutalmazni, szintén olyan igazságtalan, mint az, a' ki valamelly kalmártól portékákat felvesz olyan feltétel vagy tehetség nélkül, hogy azokat megfizesse. A' többiek közzül, abból a' rendből, a' mellyről emlékezem, alig van tíz között kettő, a' kiknek diszlik; úgy hogy tudok egy okos embert, a' ki az ő fiját egy kovátshoz adta, ámbár ajánlották-is neki, hogy egy nagy úrnál tehetne szolgálatot. Egy háboruból se jönnek több tsonkák, mint az efféle úri szolgálatokból, némellyek elvesztik kedvetlenségből az ő szállásokat, mások eszöket, ismét mások emlékezetöket vagy életöket. És én ritkán látok, egy

belsőképpen elkedvetlenedett embert, hogy felőle azt nem gondolnám: talán valamellyik nagy úrnál különös kegyelemben vólt. Egynehány ilyen embe-
reket ösmertem, a' kiknek húsz esztendő alatt, hónaponként jó szolgálajok vólt, de az a' szerentséjek soha se, hogy akármit-is birtak volna.

Nints semmi-is közönségesebb, mint az: hogy a' ki magas tisztségre megy, azon szempillantásban megváltoztatja az ő barátival való bánását, 's azon órától fogva úgy viseli magát, mintha az ő kezében vólna azoknak egész sorsa. Már most nem kérd azoktól, még olyan dolgokban-is, mellyek őket magokat illetik, tanátsot; mert a' pártfogó úr magasabb nemű teremtmények közzé tartozik, 's nem várhatnak már szabad társalkodást ő vele. Így lesz az ő barátinak állapotja, míg hivatalában marad; ha e-
nek vége van, ismét olyan barátságban vannak ve-
le, mint elébb, 's rossz néven veszi, ha még to-
vább-is megakarják tartani, mellyet az ő magassá-
ga' idején eleibek adott. Azt gondolhatná az ember,
ez olyan magaviselet vólna, mellybe valaki tsak a'
legnagyobb kedvetlenség által eshetnék. Sokszor hal-
lottam titkos sajnálkodással, hogy egy olyan em-
ber, a' ki minden megalázástól idegen vólt, sok
órákat, napokat és esztendőket vesztett, haszontala-
núl várván a' nagy úrnak segítségét, a' kinek sem-
mi hajlandósága se vólt annak kedvére járni.

Jól megkell jegyezni, hogy a' Nagyok külö-
nös elsőséggel birnak a' világnak többi része felett,
t. i. hogy a' barátságos magaviselethez igen aluszé-
konyok, 's hamar megsértettek. Az, hogy mások
felett felemeltettek, a' valóban magas lelkeken ki-
vűl, ezen embereket annyira elszédíti, hogy sem-
mit se néznek olyan szemekkel, mint az előtt. Ré-
gi barátaikat megvetik, 's arra igyekeznek, hogy az
ő haszonkereséseknek még több embereket szerez-

zenek. Így történik gyakorta, hogy megtudván végre, hogyan maradt-el az ember egyik vagy másik hivataltól, sokszor kell ezt hallani: az, a' ki azt megnyerte, a' felől soha se gondolkodott; hanem őt az által tsak bámulásra akarták birni, vagy talán kérték-is, hogy vállalja azt magára. Az ilyenek miatt boszszonkodni kell az embernek. De ha ez történik; minden emberek a' pártfogónak részére hajlanak, 's az embert maga fejüvé, szenvedhetlenné teszik, mivel a' tsalás miatt kedvetlenséget mutat. Azonban akár jó, akár rossz néven vegyék-is az efféle illetlenséget; még se várhatnak jobbat; valamint némelly anyák az ő gyermekeiket mindaddig verik, míg kiáltanak, azután még tovább-is verik, mivel úgy kiáltanak.

Annak tsak két neme van, a' miként az ember a' nagyokkal megegyezhet: ez úgy történik, ha magának vagy tekintetet szerezhethet, vagy kellemetessé teheti magát előttük. Az első módhoz tsak úgy juthat az ember, ha olyan állapotban van, hogy az ő segítségjökre nem szorúl, vagy ha eltitkolja, hogy reájok szüksége van. A' másodikra nézve azoknak ízlését és gyönyörűségeit kell felvenni; ez a' világnak minden szolgálatai között legalatsonyabb, ha tsak természetünkben niints. Mert hogy a' másiknak kedvére tegyünk, kivált ha fellyebbvaló mint mi, nem olyan tulajdonságok által történik, mellyek magokban kellemetesek, hanem a' mellyek amannak jobban tetszenek. Az ő hibáinak követése, a' szolgálatra való készség, vagy éppen segítség az ő vétkeiben, ennek kell a' 'sinórmértéknek lenni, a' melly szerént magát az ember viselje.

És ha ez történik, a' természet ellen való állapotnak, mellyben az ember él mindjárt vége van, mihelyt a' pártfogó akarja. Az ő vétke szemére vetetik néki, ámbár az, a' ki őt vissza taszítja, nem

tsak társa, hanem tsábitója vólt. Így tehát a' cliens, valamint egy fiatal fehér-személy, a' ki az ártatlansággal együtt minden szépséget elveszti, nemcsak idejét, de jó erköltsét-is elvesztette, melly őt még alkalmatossá tehetné a' rajta történt illetlenségnek érzésére.

Nem érnék véget, ha elakarnám beszélni, melly sok ravasz fogások vannak, mellyekkel a' pártfogó a' szegény könyörgőt magától el- és máshoz tudja igazítani, a' kinek mégkevesebb módja van rajtunk segíteni, mint magának: az a' mesterség, melly magunkviséletének bizonyos környülállása ellen kifogást tesz, és magát azzal menti, hogy egyik vagy másik, a' ki nevünket soha se hallotta, előmentségünket gátolja. Ha pedig valami rendkívül való találtatik az emberben: hizelkedést sügnak fülünkbe, hogy nem vólna tsuda, ha az emberek, ilyen ügyességű férjfiat, mint mi vagyunk, nem akarnának előmozdítani 's a' t.

Mind ezen fogásokon kívül, még egy legfurtsább szemtelenséget kell említenem, mellyet már kétszer vagy háromszor értem: t. i. ha valamely együgyű életnek harmad részét haszontalan várakozással eltöltötte, tőle igen rossz néven veszik, ha odább áll, 's a' többi kettőt magának szenteli.

Ha az ember már mind ezt megfontolja, és azon sok nemes szíveket elnézi, a' kik ilyen feláldozás által eltsábitattak; a' mint ezt kiki láthatja, a' ki arra vigyáz, mi a' világon történik: ez az elmélkedés sokkal kedvetlenebb, mintsem azt sokáig folytathatná.

Máskor a' jó pártfogókról-is akarok szólni, és azok között külömbiséget tenni, kik az ő clienseik eránt való kötelességre vigyáznak, a' kik az ő kedvezések nélkül semmit se tehettek. A' betsületes pártfogók hasonlítanak Plátónak véd-angyalihoz, a'

kik másokkal mindenkor jót tesznek: a' restek pedig olyanok, mint az Epikurus' Istenei, kik a' felhőkben hivalkodnak, és az áldás helyett, merő szélvész és zivatart öntenek azoknak fejükre; a' kik nekik temjéneznék.

— — Ingenuas didicisse fideliter artes
Emollit mores, nec sinit esse feros.

Ovid:

En az emberi lelket nevelés nélkül úgy veszem fel, mint egy darab faragatlan márványt, melly az ő tulajdon szépségeiből egyet se mutat, míg a' palérozónak ügyessége a' színeket, ereket és pöttögtéseket világosságra hozza, mellyek az egészet végig futják. Szintén így a' nevelés-is, ha nemes szivre akad, minden elrejtett jó tulajdonságot és tökéletességet világosságra hoz, melly ilyen segítség nélkül soha se jött volna napfényre.

Ha az olvasó megengedi, hogy ezt a' hasonlítást elhagyjam; szintén azon példával akarok élni a' nevelés' erejének megvilágosítására, mellyel Aristoteles élt; a' magokban fennálló formák' magyarázására, midőn azt mondja: hogy a' faragott kép a' márvány darabban már elvan rejtve, 's hogy a' képfaragó csak a' felesleg valót vágja és a' motskot tisztítja-el. A' kép már a' kőben van; a' képfaragó csak reá talál. A' mi tehát a' képfaragás a' márványnál, az a' nevelés az emberi léleknel. A' philosophus, a' szent, vagy vitéz, a' bölts, a' jó és nagy ember, gyakorta elvannak rejtve egy rossz emberben, és a' helyet nevelés által, könnyen világosságra lehetett volna őket hozni. Azért abban igen gyönyörködöm,

ha a' vad népekről szóló tudósításokat olvasom, és azon virtusokat elgondolom, a' mellyek vadon mutatják magokat: midőn a' bátorságot a' kegyetlenségben, az állhatatosságot a' nyakasságban, az ész a' furtsa feltalálásokban, és a' békével türeést a' komorságban vagy a' kétségbe-esésben találom.

Az embernek indulatai külömbbféleképpen munkálódnak, és sokféle tselekedetekben mutatják magokat, a' mint az ész által igazgattatnak és helyre hozattatnak. Ha valaki e' feketék felől hallja, hogy uroknak halála vagy szolgálatjoknak változtatása miatt, a' legközelebb lévő fára magokat felakasztják, a' mint ez amerikai birtokokban sokszor történik; ki ne tsudálná azoknak hűségét, jóllehet ez magát rettenetes módon mutatja-is ki? Melly nagyra ment volna ez a' vad nagylelkűség, melly ezen nyomorultakban látszik, ha jól kimivelődött volna! És mitso-da színt adhatnak azon megutálásnak, mellyel nemünk ezen része eránt vagyunk? midőn tőlök a' közönséges emberiséget-is megtagadjuk, azokra, tsak nem semmi büntetést se teszünk, a' kik őket megölik, sőt midőn mi, a' mennyire rajtunk áll, valamely bódogság' reményjétől, mind ezen, mind a' jövő világon, tartóztatjuk, 's őket attól megfosztjuk, a' mit annak eszközeinek nézünk.

Mivel erre' a' dologra tértem, nem mulathatom el egy történetről emlékezni, mellyet a' minap halottam, 's a' mellynek igazsága felől nints legkissebb okom-is kételkedhetni. Azt vad szomorú játéknak nevezhetem, melly ez előtt egynéhány esztendőkkal szent Kristóf' szigetén, Nyugatindiában történt. A' feketék kik ezen dologba keveredve vóltak, mind egy úrnak rabszolgái valának.

Ennek az úrnak szeretsenjei között vólt egy fiatal leány, a' ki hazafiaitól rendkívül való szépség-

nek tartatott. Ugyan akkor volt néki egy pár legényje-is, szintén szeretsenek és rabszolgák, a' kik magokat az egymás eránt való barátság által megkülömböztették. Történt, hogy mind a' ketten a' fenn említett szeretsen leányba szerettek, a' ki örömmel hozzá ment volna valamelyikhez, ha egyébberánt magok között megtudtak volna eggyezni. De mind a' ketten annyira bele voltak szeretve, hogy egyik sem akarta őt a' másiknak engedni. E' mellett oly hívek voltak egymáshoz; hogy barátjának megeggyezése nélkül egyik se kívánta megnyerni. Ezen két szeretőnek kínai felől naponként volt szó a' házban mellyben éltek, 's különösen vigyáztak azon ritka öszszeköttetésre, melly a' szegény szeretsenek' sziveit úgy megzavarta, hogy szomorúságjokat könnyekkel bizonyították, mivel lehetetlen volt egyiknek közülök szeretsésnek lenni.

Hosszas küzdés után a' szerelem és barátság, az egyenes szívűség és féltés között, kimentek egy bizonyos napon az erdőre, 's elvitték magokkal szeretőjüket; a' hol kimondhatatlan panaszok után egy tört ütöttek annak szívébe, úgy hogy azon szempillantásban meghalt. Egy rabszolga, a' ki ahoz a' helyhez közel munkálódott, a' hol a' rettenetes kegyetlenség végbe ment, meghallotta a' haldoklónak sóhajtását és oda futott, hogy megnézzé, mi adott arra alkalmatosságot. A' leányt a' földön fekvé találta, 's mind a' két szeretsent két felől mellette, a' kik a' holt testet tsókolták és fájdalmasan siratták, 's a' legnagyobb hartzban a' bánat és kétségbeesés között, melyeket verték. Mindjárt elszaladt azon házhoz, mellyhez a' szeretsenek tartoztak, 's megvitte hírét annak, a' mit láttak. Alig értek oda a' házhoz tartozók, már a' leányt halva találták, és a' két szeretseneket, azon sebek miatt, mellyeket magokon ejtettek, haló félben mellette fekvé.

A' kegyetlenségnek ezen bámulásra méltó példájából láthatjuk, mitsoda különös rendetlenségek támadnak az olyan emberek' szívében, a' kiknek indulattjai a' kegyesség által nem igazgattatnak, 's az okosság által nem zaboláztatnak. Ámbár az a' tselekedet, melyet elbeszéltem, magában kegyetlen és útalatos; még-is olyan lélekből jött, a' mely igen nemes gyümölcsöket teremhetett, ha illő nevelés által palléroztatott és vezetett volna.

Melly kimondhatatlan szecrentse tehát a' világnak olyan részeiben születni, a' hol böltesség és esméret virágoznak; ámbár megis kell vallani, hogy még ezen részekben-is sok rosszúl nevelt személyek találhatnak, a' kiket nem igen lehet fellyebb betsülni az említett tartományok' lakossáival, valamint azok-is, a' kik a' jobb nevelésben részesültek, egymást a' tökelletségnek grádusaira nézve fellyül múlják. Mert, hogy ismét visszatérjek a' márvány darabból való képre, némellykor azt látjuk, hogy annak faragása tsak elvan kezdve; majd pedig, hogy a' vastagjából emberi formára van készítve. Majd úgy látszik, mint egy ember, minden tagjaival egygyütt; majd az egész egy nagy szépséget mutat; de ritkán találunk olyant, a' mellyen a' Phidias' és Praxiteles' keze, még apró vonásokat és igazításokat nem tehetne.

Az erköltsi tanítások és az emberi természetről szóló elmélkedések, legjobb eszközök, a' mellyekkel élni, szíveinknek megjobbítására, és a' magunk esméretének megszerzésére; következésképpen a' mi lelkeinknek a' bünből, tudatlanságból és előítéletekből való kiragadására, mellyek azokkal természet szerént összekaptsolva vagnak. Egy időtől fogva ezen levelek által a' most említett nagy szándékoknak előmozdítója kívántam lenni, 's azzal hizel-

kedem magamnak, hogy napról napra tettem valamit az emberi lelkek' ékesítésére, legalább szándékom ditséretes vólt, akár hogyan vittem-is azt végbe.

Quod de quoque viro, et cui dicas saepe caveto.

Horat.

Történt a' minap, hogy szokásom szerént egy kis kávéházba befordultam, 's midőn ott ülnék, két vagy három együgyű emberek a' Szemlélő felől-is kezdettek beszélni. Eggyik azt mondá, hogy ma reggel olvasta légyen ezt a' hasznos írást. A' másik azt kívánta, hogy bár ő-is olvasta vólna; de a' harmadik hajtogatta fejét és mondá: kár, hogy ezen levelek' szerzője olly tsudalatos ember, 's miudegy akár írta vólna azokat, akár nem. Mert a' mint látszik, a' világon igen különös ember ő: ugyan sok pénze vólt, 's még-is mindenkor szükségét látott; 's jóllehet szépen tsatsog-is a' takarékoság felől, mindazáltal a' vesztegetés miatt az életnek minden kötelességeire alkalmatlan. Szerentsétlenség vólna az, ő felesége, gyermeke, vagy barátja lenni, még-is mind ezen kötelességekről szintén ollyan jól beszél, mint akárki.

A' sok gondolkodás engemet annak megvetésére vezetett, a' mi hamis, annyira, hogy még ez a' súllyos vád se boszontott-meg; inkább mély elmélkedésbe döntett általjában a' hír felől, és sajnálnom kellett ezen gyenge lelkeket, a' kik a' mit a' köznép, természeti hajlandóságból a' tsatsogásra mond, arra fordítják; hogy azokat vagy ditsérik, vagy alázzák, a' kik felől beszélnek, a' nélkül hogy

ők erre gonoszságtól vagy jószívűségtől indítottanának.

Igen hosszás lenne, ha én a' betsületnek érzésébe, melly minden emberekben megvan, botsátkoznám; és melly kimondhatatlan gyönyörűség származik a' derék emberek jóváhagyásából, azoknál, a' kik a' nemes tettekre alkalmasok. Nékem úgy tetszik, hogy ezt a' közönséges szót: *Hír*, három különböző állapotu embereket illeti, a' kiknek azzal dolgok van. A' *hír* tehát vagy ditsősség lehet, melly a' vitézetket illeti, vagy jó *hír, név*, mellyet minden nemesnek megkell tartani; vagy *Hitel*, mellyre minden kalmárnak és kereskedőnek kell vigyázni. Ezen tulajdonok a' hirre nézve; némelly elméknek drágábbak az életnél, vagy éppen az életnek nékiek.

A' ditsősséget, midőn a' vitéz nagy és nemes tetteket visz végbe; lehetetlen tőle elragadni: 's az ő betsületének minden ostromlói csak annak fényjén való fájdalmokat mutatják a' nélkül; hogy arra, vagy legkissebb árnyékot-is vethetnének; de ha a' nagy névnek fundamentoma a' rény és érdem; tehát minden, a' mit ellene vetni lehet; csak tsatska beszéd, 's következésképpen sokkal kevesebb ideig tart, minthogy valamennyire-is a' ditsősséghez hasonlítottathatnák; a' melly halhatatlan.

A' jó hír, név; melly minden emberé lehet, a' ki a' világnak tsinos részével együtt akar élni, szintén olly tartós, mint a' ditsősség; ha egyébb-eránt szintén azon fundamentomon épül, és úgy vélekednek: hogy az egész emberi társaságnak részt kell abban venni, ha a' jó magaviseletű ember gyaláztatik. Ezen kívül a' köztünk bevett szokás szerént, mindenkinek hatalmában van a' védelem; és a' szemrehányás hamar megzaboláztatik, szegyenítettik, 's gyalázzal tetéztetik.

Legszerentsétlenebb minden emberek között, és a' ki a' közhír' gonoszságának leginkább alája van vetve, a' kereskedő. A' *Hitel* már a' fülbecsuvogás által-is elvész. A' kalmárnak sebe titkosabb és kegyetlenebb ellenségtől származik, mint az a' gonosztévő, a' ki lámpással és törrel jár. Mondhatom, én láttam, hogy egy ember' nevének ismétélése által, melly mellett a' gondolatok eltitkoltattnak, és az, a' mi titokban marad, valami jó által a' felől, másnak értésére adatik, a' kalmár elvesztette hitelét, és hogy az, a' ki naponként, betű szerént, hazáját gazdagította; olyan ember által egészen elrontott, a' ki a' hazának terhe és gyalázatja vólt. Mivel hogy minden ember, a' ki a' világot ösméri, ezen gonosz miatt bosszonzkodik; melly gondosnak kellene mindennek lenni, midőn a' kalmár felől beszél! Talán egy semmire valónak-is tehetségében áll, a' legjobb házat, a' leggazdagabb városban elrontani, annál inkább, mennél többet használ hazájának, az az: mennél tovább küldi valamelly kalmár portékáit, hogy ezek helyett más dolgokat hozzon haza a' legmeszszebb lévő tartományokból.

Ezen esetben tehát egy rossz szó a' bőséget szükséggé tudja változtatni, és egy vakmerő ítélet által, a' szabad és jól szerzett érték kevés napok múlva semmivé lehet. Melly kevéssé meggondolja az ilyen tsatsogó, hogy egy hijábavaló szó, a' kalmárnak kárára, az ő következeiseiben olyan veszedelmes lehet, mint egy halálos esetnek költsége, egy örökösödésnek megnyerésére a' nemes embernek. A' föld, még a' régi helyén marad a' hol vólt, minekelőtte a' nemes rágalmaztatott; és a' nagy tettnek állapotja szintén az mint elébb, minekelőtte azt a' rágalmazás kissebbítette; sőt vannak idők, helyek, és alkalmatosságok, a' mellyeket várhatni annak, a' mi ezek ellen koholtatott, megzáfolására. De a' kalmárnak, a' ki a'

hihető fizetésekre készen áll, nints módja magát a' kémlélők, gonoszok és irigyek ellen védelmezni, a' kik készen vannak, hogy az ő gyalázatjára lármát kiáltsanak. A' tűz és fegyver, hosszas eszközei a' pusztításnak, ha azokat a' tsatskával, a' kalmárra nézve özszeakarjuk hasonlítani.

Ezen okból, az emberszeretetnek követésre méltó munkájának tartottam egyiknél az esmerőseim közül, a' kinek szokása, alkalmas heveséggel azok eránt, a' kik felől gondolta hogy tőlök megsalattatik, ezt mondani: soha sem engedhetné, hogy egy kalmár ellen, a' kivel ő perlekednék, valaki másként szóljon, mint a' törvényszék előtt. Ő azt szokta mondani: a' kalmár felől rosszul beszélni, szintén annyi vólna; mint a' törvénykezést az ítéleten és végrehajtáson kezdeni. Ugy gondolkodom, hogy ezen dolog felől nem mondhatni többet, mintha újra azt állítjuk: a' kalmárnak érdeme igen nagy; mert ha annak *Hitele* megnints sértve, az ő kézírása sokkal alkalmasabb pénzneme az ő polgártársainak szolgálatjára, mint maga a' pénz; és az ő szava abban az országban mellyben ő él, valóságos arany. —

Baranyay Ferencz.

19.

VILÁGOS-VÁRA.

Magyar Hósi-Rege.

Emelkedjél-fel Nemzetünk' egykori dicsőségét feddő homály kárpitja az ősz régiségnek! engedd látni, engedd csudálni egy pillantatig jelenkorunk fiainak az előidő tiszteletre méltó képét, hagyd keresztül sugárzani az elhalladt évek' hosszú során, halálon trutzolt hírű eldődink' örök díszben ragyogló erényeiket, ne gátolj-meg a' legbódogítóbb emlékezet szent szárnyain vissza reppenni sok vészt, de sok bódogságot-is érzett hazánk hajdani Éden' korába !!

Mennybe ragad; e' visszaemlékezés, 's a' reánk áradt szenyvedelmek ellencsatáji közt-is, bódoggá tesz egy nemes kevélységre, hogy a' Magyarok-is hajtott egykor térdet a' világ, 's nem hasonlítható győzedelmitől, mint hajdan a' Róma páratlan triumphaitól csattogtak a' hírnek szárnyai az égnek négy sarkain, 's ah fájdalom! bár ledörrent villámként tűntek-is esdeklő szemünk elől, e' szerencsés, e' vidor napok, bár elreppentek-is velek együtt a' régi tűz, a' népeket remegtető erő, a' legfélelmesebb zivatarokban legálhatatosbb hősi bátorság; hála Pannon Órangyalának! az ősi nemes szív, a' hajdani egyenes lélek' tiszta érzelmi megmaradtak még imitt amott; nem egy-

két mejj hevül ma-is édes honna szeretetétől, 's bár nem változtathat-is az örök gondviselés utain, egy bánatos érzet ihleti-meg lelke rejtekit, égre emelt szemekkel sohajt egyyet, sűrű de igaz könnyeivel gyászolja a' Nemzet egykor tündöklő fényű napjának, enyészet ejjibe lett hanyatlását, 's buzgón ad hálát a' reményért, melly szívében a' honn aranyszázadjának ismét feltünését csalhatatlan fénnel lebegteti.

Illy érzelmek özönnel lepik-meg a' jámbor hazafi' mejjét, valahányszor vándor útjában, egy a' honni-bértzekj meredek ormai közt már már omladékiba temetkezett Várnak, itt ott még kitettségű tisztos maradványira feltekint, láttya azokban a' múlandóság' élőképét, 's bámúlva csudálja a' mesterség egykori ropant remekjének, még most-is valami nagyot, valami dicsőt ábrázoló töredékeit.

Méltán, mondhatni legméltábban teremthet illy szívemelő gondolatokat, minden igaz, minden mívelt Magyar' lelkében, Világos-várnak az előkorban tán legfelségesebb, most az idők' emésztő kegyetlenségét düledékinek hamvaiba gyászoló Világos-várnak hazafiúi szemlélése. — Pompás magasság, a' természet által legtöbb diszszel, legtöbb varázs-kellemekkel felszépített táj övedzik körül e' régiségtől szenté tett helyet, aggtólgyeknek sűrű lombjai közzül láttatnak felnyúllani bémohodzott düledékei; egy búbajos lelkek' tündér lakját képzeltet a' nézővel a' kriptai-csend, melly ez előkori véd-erősségnek kormos romjai közt nyugszik, 's az éjmadárnak vijjogása az ör-torony' setét ablakába, honnan egykor fejedelmi méltósággal néztek-ki a' várnak dús urai a' kies távolba, derült artzal szemlélték a' kaján ellenség' ártha-

tatlan ostromit, 's ha úgy kívánta a' sors és az elváltozott szerencse; kiakasztott égő lámpával adtak hírt Buda kormányzóinak a' veszélyről, mellyel az éj sötétében hirtelen ott termet elensereg fenyegette, a' nappal csaknem megvívhatatlan erősséget.

Hány népeket hódító vezéreknek, hány viruló tavaszokban alélt, 's legdicőbb pályájok közepén a' hírrel frígyes hartzi halál karjaiba dúlt hősöknek hamvaikat fedezhetik e' tisztes omladékok, kiket a' becsületvágy, a' hazafenyének emelése, 's imádott kedvesekért lángló szerelmök hevített a' legnemesebb gerjedelmökre, 's ah gyász-idők, mi sok örök létre méltó tettek emlékét boríthatják e' vár-omladékival együtt az írgy feledésnek moh-leplei! Lebegtesd Múza! te az előkor viszonzainak éneklőnéje, lebegtesd ihlető szellemed rezgő ajkimon, varázsold vissza andalodott képzetembe a' múltak rém-alakját, míg világos hajdani dicsőssége óltarának szénült üszkeiből, egykét gyöngeszikrát feléleszték! —

Akkor, midőn dicsőemlékű Nagy Lajos királyunk áldott fejét ékesíté, hozzá méltó szent koronája Nemzetünknek, akkor vólt talán Világos-is méltóságának déli pontján. Birta ekkor e' pompás erősséget Szeredi Endré, Világos- és Debrecen-váraknak ura, egyszer'smind had'vezér, 's a' haza egyik legbúzóbb védje a' rabló elenségek ellen, kit az Ország-attya a' hadipályán kimutatott vitéz tetteiért nem egyszer méltóztatott király kegyeinek leggazdagabb bizonyságira, nem egykor osztotta-meg vele ki-

cseit, 's felemelte a' legfényesebb hivatali pólczokra. Ő egy komoly hős, egy feltételeibe hajthatatlan, könnyek kérelmek által csaknem megvívhatatlan szívű; polgáriképpen nem fellelté mívelt, de a' fegyver-forgatásban annál gyakorlottabb katona volt, hányatló éveibe egy kevéssé érzékenyebb, lágyabb, szelídebb szellemű gyűlölője minden ellenségnek, engesztelhetetlen haragú kivált a' Török ellen, melly büszke nép éppen az időkbe lett ellenségéve a' Magyar Hazának. —

Maga a' király, századjának legnagyobb Fejedelme, remekképe volt a' vitéz, a' bölcs, a' vallást szerető uralkodónak, szelíd kormánya alatt bódog képe bentvirágzott a' Hazában, kívül a' határszéleken egymást érő győzedelmek emelték a' Nemzet 's királyi szék' fényét. De most setét felhők tódultak özsze napkeleten, 's mint látszott, bennök a' végveszély menykövei rejtezenek egy nagy, egy századok óta fennálló Birodalom ellen. Konstantzinápoly nem vala még meghódítva, 's ép falain belől vidámon csillogtak a' bódogabb jövődjé reményjének sűgári. De hová a' tűz bekap, 's emelkedő lángjainak szárnyakat ad a' mohongó orkán, kétes ott a' békében maradhatás. Így lőn állapotja Bizantziumnak-is! — bent a' vallásos egytetérés' köteleki homlottak-fel, kívülről véres hadak fenyegették egybeomlással a' császári széket. Amuráth' kezébe volt Adrianopoly-is, 's kinyílvá előtte az út a' nagyobb hódításra. Rettegés lepte-meg a' jámbor keresztényeket, nyakok felett álla a' pogányjárom, szolgálás' gyalázatja borzasztá őket, 's a' népnek, melly egykor hatalmával remegtetett másokat, most szabadsága, sőt egész létele az enyészet pontján

ált, 's minden pertzen elmulandó vala. Lajos, kit a' polgári bölcsességgel párosúlt vallás-szeretet méltán emelhetett a' Nagy nevet nyert Fejedelmek' legnagyobbjai közzé, résztvevő szánakodással hallá e' történetét a' Napkeletnek, könnyezve szemlélte, mint nyomúl diadalmas zászlóival naponként elébb a' pogány, mint enyész előnyomulásával a' Nemzet' jólléte, 's mint nehezedik inkább, inkább a' vad török-nép' igája az elhagyatott keresztyénség' nyakára. Elhatározzá hát támasz kezeket nyújtani az ingó Birodalomnak, megmutatni, mi érzéssel vegye egy nagy Fejedelem, egy idegen, 's a' végveszéllyel küzdő nép' sor'sát; elvégezte egyszer's-mind, hogy ha már elégtelen vólna arra a' sok ellentörténetek, viszonyjai közt erejét vesztett Birodalom, hogy magától éppen fennáljon, kész azt koronája alá fogadni, 's szerencsétlen népével megosztani azon királyi kegyeket, mellyekről őt a' Magyarok, mint Nemzetek' legjobb Fejedelmét úgy ösmerék. Illy gondolatok közt támadá-meg Lajos, a' Törökkel szövetséges Bolgárt, egy részről hogy ezen ntólsóbbat meghódítsa, más részről hogy amannak dühödt nagyravágyását 's büszke nyakát megtörvén, segítsen a' hanyatló Országban.

Közelgetett a' viadal' napja, a' fegyveres nép készen ált, 's Világos-vár urának, az öreg Endrének-is ez útra menni kellett. Nem kényszeríté ugyan a' törvény, mert hatvan évi hű szolgálata, 's tisztos sebhelyei, mellyek mint megannyi tündöklő jelei vóltak hartzi érdeminek, elegendően kimentheték őt ez út alól-is, hősi lelkének megtartó erejét több ízben érzett ha-

zája előtt ; de a' katonai tűz , melly még az eszmélettel kezdett felgyúlladni mejjébe , 's az évek mulásával magasabb lánggra lobbanni , még most-is telj' erőben égett a' honn szeretetének szívében felemelt óltárán ; e' tűz mondom nem hágyá őt veszteg nyugodni , nem engedé őt , ki bajnok tanúja vólt minden csatának , ki-maradni e' mostaniból sem , melly reá nézve tán utolsó , 's repkényezett tisztos homlokát a' hattyúi győzelem virágival tüzendő vala. Most , most akará még egyszer megmutatni , hogy sírig igaz fia hazájának , 's hív szolgája királyának. Elindúlt hát , de nem pusztán maga , nem pusztán a' lelkesült sereg idvezlő zajjától , 's a' hír szellőinek sutogásitól kisírtetve , nagyobb diszt ada ennél útjának , ekkor legszebb tavaszszába virító egyetlen egy László fia , a' Szeredi-Nemzettség' utolsó , 's tán (ha a' végzetek nem ellenzenék) még valaha legnagyobbá lehető csemetéje. Endré előtt most sokkal csillogóbb fényben jelent-meg a' dicsőség' mezeje , szebb vólt szemei előtt a' természet mint valaha , 's elragadó érzetei vissza varázslák őt az ifjú kor' álmaiba , de ki láthat által a' bqrongó jövendőt fátyolán , melly sokszor halált rejt ott , hol a' lélek' magas érzelmei díszesebb életre tartnak számot. Vágyó örömmel sietett a' lelkes ifjú , hartzon őszült öreg atya mellett a' tsatatér felé , eldődinek szent árnyéki repedték kör ül útjában , hős attyának biztató intési hevíték keblét a' legnemesebb elszántságra , 's e' felhevülés körben elfeledvén , melly igen közel álhassanak a' győzelem' fényei a' sír lezáró éjjeihez , csak ezt kéré attyától : hogy vele együtt szállhasson szembe a' se-

reg előtt, az ellen-nép vezéreivel. — Meglett mit óhajtott, elérkezének a' helyre, melly dissósság Templomaként kitarva álla a' nagy tettek előtt, jel fuvaték, a' két ellenfél egybecsapott, csörgött a' halált terjesztő vas a' viaskodók markába, elreppent a' béke a' vidékről, 's helyette iszszonyító hadi-lárma robajzott mindenszerte körösded. Itt a' halhatatlanság' karjai közt haladokló hősek' vég-sóhajtási emelkedtek égre a' lengő déli szél fuvalmi közt, ott a' lovaktól eltapodott pogány' vad-lelke ordított át' képzelt Paradicsoma-felé, 's meredten hagyá döglakját a' vértől kövérült mező fűvén. Az ifjú Szeredi, kit nem rettentének-meg a' sötét tünemények, 's minél borzasztóbb képekbe lebegett előtte a' fenyeglő halál, annál merészebben tevé ki annak életét; most, most adá hősi erényének legelső felséges remekjelét, most lőn érdemes a' fényre, melly rá elhunyt őseiről maradt. De ah borzasztó jelenet! vérfagyaláló pillantat! midőn már csaknem kezében vólt vitézlő népünknek a' diadal' viruló pálmája, midőn már szinte porig verettetve látszott lenni az ellenség, akkor ragadá-el atya mellől az ifjú hőst egy rabló csoport; hijába óltalmazá magát a' derék, a' nagyra született, mert lováról lefordulván, alélva ejté ki reszkető kezéből dicsősséggel forgatott kardját, 's ízekre vagdalt áldozatja lett a' Muzelmánok dühének. Így hervadt-el a' virgontz élet, orozva dúló fegyveri közt az erőszaknak, így esett porba Világos dicsőségének utolsó 's egyetlenegy reménnye, 's é vólt a' látomány, mellyet a' végzet eddig a' jövődő fátyola alatt rejtvé, most néző színre állíta. Felborzadának erre az ősz attyának hajszájai, szokása ellen néhány mély bánatot tolmácsoló

könnyek görgöttek-le szikrázó szemeiből, a szeretet, a szánakodás, 's a legkeményebb boszszú' érzelmei tódultak özsze mejjébe, elszánt felhevülés közt rohant csak kevés számú népével, mint dühödött orosz lány, legbóldogabb reményeinek eltemetőire, 's mit nem lehet az elkeseredés hevétől meghármasztatott hősi szellem? övé lett a diadal, 's a gonosztévők egy része el-leve tapodva, más rész melly szaladás által nem tarthatá-meg magát, nehéz békákba zárva csörtete a sereg között az ősz hadvezér után Világos-vár felé. De mit ért e győzelem, a' vesztes kipótolhatatlan vala, 's a' dicsőség' véren nőtt babérját elnyomák a' bánat cziprusi; halotti leplek boríták a' vár palotájának fényeit, záporként ömle a' könny minden hű jobbágy szemeiből. Endrének szívét annál epesztőbb kínok lepték-meg, mennél többször képzetébe jött, hogy reménytelenül elvesztett fiának, 's méltó örökösének szétszórt tetemiből csak egy darabkát sem nyerhetett-meg, hogy azt haza hozván a' legnagyobb fejedelmi szertartással őseinek sírbóltjokba temethette volna. Elvégzé azért magába, hogy boszszút ál legmagasabb lelkű, egyszer'smind legszerencsétlenebb fiának haláláért, 's temetési pompa helyébe, a' következő nap az elfogott or-gyilkosokat a' legborzasztóbb kínok közt végezteté-ki. Hanyatlott a' nap; 's halvány súgarai legutólszor vettek búcsút Világos-vár magas tornyaitól. A' bilincselte rabok bélökettek egy sötét tömlőtzbe, mellynek napfényt nem látott bemenetelét hármazott vas rostély borítá. Éj lón, feketlő borulat föltek tárkázzák a' másként csillagos égbóltozatit, 's a' vándorhóld, szenderítő fénnel bújkála hómállyaik között. A' kesergő Endré, faj-

dalmas érzetekkel eltelve zárkoza palotájának legtitkosabb szobájába, átkozza az életét, melyet lenem rázhatott nyakáról a' csata-mezőn, 's mellyel most a' dicsősséges halált mosolygva cserélte volna-fel. Borzasztó csend lepte az éjbe borúlt vár' épületeit, 's csak egy pislogó mécs világíta halotti fénnel a' folyosón, melly a' tömlőtzhöz vezetett. Tizeneggyet ütött, Morpheusz elhintett mákjai lágy álomra inték a' vár lakójinak kisírt szemeiket, csak egyedül a' gyötrődő attyának szemeitől jártak távól a' megújító elszendéredés' nyugalmai, 's csak a' tömlötz-őr tekinté-meg most utólszor a' berácsolt foglyokat. Egy lámpát kezébe tartva közelített ő a' tömlötz rostélyához, 's megvető hangon a' bilincsel Muzelmánokhoz e' szavakat menydörgötte-be; „Reszkessetek, ti e' vár dicsősségének elrablói! szörnyű a' boszszú melly forr elletetek, irtózatos a' végzet melly pogány fejeteiket terheli, napfelköltével páratlan kínok közt kiömlő véretek fogja méltó könnyeinket lemosni.“ Hasonló megvető nyakassággal viszonlotta egy a' foglyok között hangos fenyegetéseit a' tömlötz-őrnek, 's végveszélyt jövendőlt Világosvár' századok' ormai közt büszkén álló falaira. A' tömlötz-őr elhalgatott, 's mosolygta a' rostélyokon keresztül-is kitörő kevélységet; semmi rosszszat nem gyanítva méne nyugalomra, 's álmaiban a' feltünendő nap' történeteivel tépelődött.

Fülelő halgatás tenyészet újra minden szegletbe, a' várbeli óra félelmesen jajongta-el az éjfél, lágy echóval hangoztatta a' távól bértzekeket, a' midőn ismét lábcusztogás hallik, 's a' közép folyosón, csendesen előlép Adelgund; egy szép egy deli termetű, nemére 's század-

jára fényt derítő leány, Endrének egy leánya, 's Lászlónak gyász elhúnyta után Világosnak örökös aszszonya. Csuda volt e jelenet, czélja sejdíthetetlen, gyászolt minden, a' gyászt ketőtzteté az éj' sötéte, ő még-is vidám artzú, 's szemeinek bajló csillagiból szelíden tündökle-ki lelkének zavartalan egyenlősége. Egy füzér kulcs csüngött liliumfejér karjain, mellyet a' mély álmú tömlözt-ór'szobájából titkon hozott-ki, öltözöte éjjeli, egyszerű, de annál szebb, haja széteresztett, de annál természetesebb kellemű. Így álla-meg andalgó tündérként a' tömlözt-re vivő folyósón néhány pertzek' lefutta alatt, kétkedve tünődött a' jövendő bizonytalanságin, 's a' nagy tetten, mellyet óriási czélba vón. De csak hamar elmúltak ábrázandó kétségei, tiszta lett képzete, 's elhatározottan szólla így magába: „Szép tisztelni az érdemet, a' meggyilkolt érdemes vére boszszúért kiált, 's derék tett, vérrel áldozni kívánságának; de mikor elhúnyt dicső életét vissza nem varázsolhatja a' vér áldozat, mennyivel szebb akkor kegyelni a' bűnösnek, mennyivel nemesebb boszszú, 's mennyivel méltóbb áldozat a' nemes hamvakhoz.“ Ezeket mondá, közelíte a' rostély felé, csendes hangon köszönté a' halálra-ítélteket, megnyitá a' szenvedés lakjának ajtajit, a' foglyokat szabaddá tevé a' bilincsektől, 's felpattanta előttök egy titkos ajtót, mellyen azok egy földali lyukon keresztül bátran mehettek a' szabadra. A' reménytelen szabadulás által meglepődött Muzelmánok nem tudták hirtelen mi történ rajtok, elfojtódván az öröm bokros érzésitől, 's kimondván e' tördelt ígéket; „Al-láh! veled Próféta angyala! elégedten hagyák-el a' várat. Adelgund egy vidám tekintetet ve-

tett utánnok, csendesen lopta-be ismét a' kulcsokat, a' még ekkor-is mély álomba merengő tömlőt-őr' szobájába, 's békésen lépdele alvó terebébe. Azomba eltűntek a' fellegek, tiszta mennyezet derült a' láthatár felett, a' hóld telj' méltóságába ragyoglott, a' hús éjji szellő előlta a' szűnyadó mécset, 's az ég igenleni látszott a' széplelkű Szűz' nagy tettét.

Hábortalan maradt e' pillantat ólta a' csend, némán tenyészett Világos-vár' falairól a' vidék kies térein, 's csak a' biborló hajnal' fejlődését idvelő szárnyas dalnokok' énekei szakaszták félbe azt. Legelső volt a' tömlőt-őr, kit a' pirosuló fény megilletett, ő volt első, ki felsekvenvén szét tekintett e' környékbe, majd jó reménnyel a' fogház-felé ballagá. De melly réműlve hökkent vissza, üresen találván azt. Zaporként szórta reszkető kezével szorongó mejjére a' keresztet, elsárgúltt artzát rémitő alakba lepte-meg az áhítatosság, magán kívül, 's mintegy félen kétségbe esve, rogyott a' vár' udvarán álló mohos, feszület lábaihoz, három üdvözletet vágya elfogódott szíve felbocsátani nyomorúlt életéért, imádsága tárgyához, de haj egy Mária Jó'sefet-is alig rebeghetének-ki félelemtől lezárt ajkai, most, most várá rágó aggodalmak között önn fejére a' szűrnyú-halált, mellyel estve megvetőleg a' Muzelman foglyokat fenyegette. Elszökésről gondolkodni sem mert, a' fővesztést kikerülhetetlennek gondola. De most egy új jelenet kifejti őt a' kétség tekervényiből 's Világos felett-is új napot derít.

Endré még szobájába vesztegle, 's álmatlan éjje után bádjattan találá a' reggel, az agkor' gyengeségei, és a' vesztés' fájdalmai egya-

ránt ostromlották nyugalmát. Nem tudá még mi történt az éj alatt, 's az ítélet forga eszébe, melyet a' gyilkosokra kimondandó vala: „halál (ügymond) 's hóhér pallosa! pogány nyakokra“ lón a' végzet, ezzel hirtelen felugra székiből, 's indulni akart hogy létesítse végzetét; a' midőn ajtaja bényilik, a' gyászba öltözött Adelgund érzékeny könnyekbe ferdő szemekkel atya lábaihoz borúl, 's szelíd ajkait e' lelkes szavakra nyitja meg: „Atyám! benned magyar lélek lakik, nagy szív érzeleg hős kebledben; magyar lélek csak nemest tehet, 's nagy szív nem fajúlhat kis tettekre; véres boszszú nem lehet nemes, kegyelmesség csak nagy szív' tulajdona. Benned él még Világosnak fénye, Lászlóra vala az örökség szerént szállandó; ő elhúnyt, gyászoljuk őt, 's bennem csilloghatnak még e' hanyatló fénynek utolsó szikráji. Rajtad áll, hogy e' szikrák' kialvása után-is tisztán hirdethesse a' hír, Világos' egykori dicsőségét a' jövő kor fiainak. A' foglyok többé nincsenek, én szabaddá tevém őket az éjjel, 's engem nyom sullya vétkeiknek. A' megkegyelmezés tölled függ, vagy ha László' életét vissza adhatja egy más szerencsétlennek halála; im leányod elszántan térdel lábaidnál, 's kész az áldozatra.“

Némán álla e' velőkig ható szavakra a' meglepődött atya, megbájolták leánya nemes szívének lágy ömledézései a' hősi komolyságot, melly homlokán üle. Most, engesztelt vidámsággal nézett esdeklő leányára, szólni nem vala képes, 's csak egy forró csókkal adá tudtára; hogy megenged.

A' várba új öröm éled'tt, mintha menyegző lett vólna benne, 's e' nap lón Világos' di-

csősségének innepe. A' tömlőtz-őr az egész dolgot csak álomnak véli, nem tudá a' környülményeket özsze-eggyeztetni, csak néhány napok múltával hitetheték-el vele, hogy feje nem vész. —

Endrének végnapjait a' béke 's nyugalom koszorúzá, melly eddig soha nem lakott vele. Ollykor ugyan borongás lepte-meg, ha képzetébe öttlött a' nap, melly fiját a' nagy reményűt elragadá, de ismét szent öröm váltá-fel lelkének bánatos érzelmeit, 's bóldognak mondá magát, hogy elhúnyt fijának magyar lelkét élni látja leány örökösébe. —

Csicseri Ormos László,

a' S. Pataki Magyar nyelv-mivelő Egyesület' tagja.

20.

Török szerelem-levelek.

Törököknél az írás' művészsege még nincs közönségesen elterjedve; azért midőn olly személlyel esnek szerelembe, kivel nem egy könnyen jöhetnek özsze, indulatjokat ténta, toll és papiros nélkül fejezik-ki. Cselekszik ezt virágok, gyümölcsök, fa, selyem szövemények és színek által, mellyek közzül mindenegy czikkelynek megvagyon az ő jelképi érteménye. Az ilyen virágbokkrétát vagy pakétocskát azután ők

Selamnak hívják. — Álnokúl tudnak ezzel élni az aszszonyságok, legkivált Barbariában és Levantében. Keresztény Sclavnak, — ki rendszerinti tárgya szerelmöknek; — egyedül a' virág-edények' elrakása által a' kertben; lehet aszszonyával tartandó titkos beszélgetésre szert tenni; és a' leghosszszabb levél-is némellykor nem tudna oly nagy szenvedélyt neki értésére adni.

A' viola mellett álló amarant p. o. azt jegyzi: hogy az aszszonynak reménye van, férje távollétében, jelenlétének kellemetlen érzése után magát kimulatni. A' narancs-virág jegyzi a' reményt; a' karika-virág a' kétségbeesést; a' napra-forgó az állhatatos szívet; a' tulipán hűség-telenség eránt való vádolást; a' rózsa a' szépséget. Midőn tehát a' Sclav karika-virágból, narancs-virágból, amarantból és violából álló bokrétát köt; ez egygy oly levél, melly gondolomformán im' ezt fejezi-ki: „a' gyötrelmek, mellyeket szenvedek, kétségbe-ejtenének, ha magamnak azzal nem hízkelkedhetném, hogy vágytársom távozása után bõldogabb leszek.“

A' szerelmes irkálásnak ezen neme azonban csak a' két szerető fél között esmérates; és sokszor — a' titoknak még homályosabbá tevése végett, a' virágok jelentményét megszokják változtatni, és a' rózsával azt mondatni, a' mit tulajdonképpen a' viola jegyez. Közönségesen a' kertnek valamelly bizonyos tája az illy levelezés' helye. A' férjfi-szerető megírja levélét, mikor ráér és csendességben vagyon: az aszszony-szerető pedig válaszol reá teljes bátorsággal, szintén férje jelenlétében-is, — a' midőn csak a' virág-edények' állását változtatja-meg; vagy, időtöltésül, bokrétát fűz.

Továbbá jelenti a' pézsmavirág: eggyesek vagyunk; eggy ág a' rózsa' bokorról: szakadatlanúl sírok, de kegyed csúfot úz könnyeimből; — egy darabka szőr-ruha: kegyed' maga rámkötését megúntam; — egy kanevászból vagy kemény vászonból szakasztott rongydarab: hól nap öszszefogunk találkozni egymással; — egy kis tükör: kész vagyok, kegyedért magamat feláldozni; — egy selyem-fóltocska: megnyerte kegyed szívemet; — egy pisztoly: rendkívül szeretem kegyedet. Egy aszszúszóló-magv, valami kevés kék selyem, egy babszem, kevés czukor és egy darabka aloe-fa, bizonyos módon elrendelve, következő tartalmu szerelem-levelet teszen: „Szívecském! én szeretlek. Az a' kín, „mellyet szerelmem okoz, majdnem eszemtől „foszt-meg; szívem óhajtozik utánnad szenvedélyessen; nyújtsd kérlek, nyavalyámhoz a' „szükséges gyógyító-szert!“

E. I. P.

21.

KÜLÖMBBFÉLÉK.

Mehemet Almehoinak, egy Fetzi-Királynak borzasztó ravaszsága.

Mehemet Almehoi egy vele szomszéd Nemzetet hatalma-alá akarván vetni, minden mesterségét és erejét ezen tzeljának elérésére fordította. De azon Nemzet a' kétségbe-esés' erejével 's tsudálkozásra méltó vitézséggel állott-ellent; a' kegyetlen Fejedelem kéntelen vólt szándéka' végbe-vitelére hosszasan hadakozni, 's hadi-népe már unni kezdette a' sok haszontalan vérontást. Mehemet Almehoi egy fő-ütközetet próbált, 's olly kegyetlenül és kéméletlenül verte katonáit a' most-is győzni látszó ellenség ellen, hogy azok elkedvetlenedve hátrálni kezdetek. Hogy hanyatló bátorságokat feléleszsze, a' következendő rémitő ravaszságot gondolta-ki: Sietséggel magához hivatta legmegbízottabb és leghívebb hadi-tisztjeit, 's a' legfényesebb jutalmát ígerte nekik, ha egy kis időre a' föld alá sírokba hagynák magokat rejteni, mintha ők-is az ütközetbe estek vólna-el; megígerte, hogy szelelő lyukakat fog hagyni, mellyeknél fogva lélekzetet vehessenek; reá

tanította őket, hogy mikor a' katonák ezen sírok felé jönnek, tegyék azt a' vallást hallatható szóval: hogy azt a' bődögságot, mellyet a' Király nékik ígért, valósággal elnyerték. A' hadi-tisztek engedtek 's úgy, a' mint a' Király kivánta, eltemették. A' Tyrannus, éjféltkor öszszegyűjtötte seregének Fő-vezéreit 's így szólott hozzájuk: Bátorodjatok Isten' vitézei, 's az igaz hit' védelmezői, lefogjuk tapodni az ellenséget, a' ki egyszer'smind a' magasságosnak-is ellensége. Most van jelen az a' szempillantat, mellyben a' magasságban lakozónak kegyelmét megnyerhejük; de tudom, hogy vagynak közöttetek gyávák és hitetlenek; jertek megfogom bizonyítani egy tsuda által, hogy az én ígéreteim bétellyesednek! Jertek a' tsata' mezzejére; kérdezzétek-meg azokat a' szerentséseket, a' kik elestek; vallást fognak azok tenni arról, hogy már részek van azon bődögságban, mellyben mindenek részesülnek, a' kik ezen szent hartzban élteket elvesztik.

Ezen szók után a' sírokhoz vezette az elbámuló sereget, 's ott egész erejéből ezen szókat kiáltotta: Óh te hív Martyrok' dicsőült serege! ád tudunkra, mit tapasztalsz a' magasságban lakozó Istennek tsudái közzül? Az eltemett élők azonnal így feleltek: kimondhatatlannak a' jutalmak, mellyeket mi a' Mindenható' kezeiből elvettünk, lehetetlen azokat halandónak kibeszélleni.

Ezen szava a' hóltaknak olly igen meghatotta a' hadi-vezérek' szívét, hogy tüstént seregeikhez mentek, 's azoknak lángoló buzgósággal tudokra adták, mit tapasztaltak. A' hadiseregnek haldokló vitézsége újra fel-éledett, minden katonák égtek az ellenséggel hartzolni,

azt meggyőzni, vagy inkább magokat feláldozni, hogy az elestek' bődögságában részesülhessenek.

Azonközben a' kegyetlen Fejedelem gondolóra vette, hogy azokat, a' kik a' tsalattatást vele együtt eszközölték, örök hallgatásra kell kényszeríteni 's kárhóztatni, külömben a' tsalattatásnak reája nézve hasznos következései megszünnének. Elment e' végre maga a' sírokhoz 's a' könnyenhívő hadi-tisztek' hűségét 's engedelmeségét azzal jutalmazta-meg; hogy az előbb hagyott lélekzö-lyukakat bétömté. „Vegyétek-el ti legelsőbben, így szóllott, ezen borzasztó tselekedetnél, a' más világon azon jutalmakat, mellyeket egyebeknek ígértetek.“

Az ifjú Gróf Alvareznek tsudálatos történetei.

Gróf Alvarez, Spanyol-országnak egyik Nagya, egy volt a' legszerentsésebb házas-társa közül. De a' szerentse nem soká tartott. Felesége egy fiat ajándékozot néki, 's harmad nappal azután meghólt. A' Gróf prédájává lett az ebből származott búnak, 's tíz hónapok múlva hasonlóképpen kimúlt. A' kiseded árvaságban maradván, atya testvérenek tütorsága alá kerált, a' ki értékére nézve szegény, de gyermekekkel annál gazdagabb volt. Ez a' bődögtalan ember arra a' gondolatra vetemedett, hogy a' gondviselésére bízott árvát életétől megfoszsza, hogy annak jószágát magáévá tehesse. De minthogy ezen gyil-

kosság' véghez vitelére magát elégtelennek tartotta, egy inassára bízta ezen gonosz tselekedetet, a' kitől nagy ajánlásokkal kivette azt az ígéretet: hogy a' gonosz szándékot tellyesíteni fogja. Az inas, szavának ura akarván lenni, reszkető kezekkel három szúrást tett az ártatlan gyermekben, de annak kiáltozása, az abból kiomló vér és a' maga lelki-esméretének mardosása, a' szánakozás indulatját benne annyira felébresztette; hogy elkezdett gonosz tselekedetét félbe-hagyta, 's a' megsebesített gyermeket gyógyítás végett egy Seb-orvoshoz vitte. A' sebek nem lévén halálosok, nem sokára meggyógyultak, de a' gyermek' hátán megesmérhető seb-helyeket hagytak magok után.

A' tuteur úr, az inastól olyan tudósítást vévén, hogy a' kised már kimúlt; mindenfelé azt a' hírt adta rokonainak: hogy a' gondviselése alá bízott árva megholt, 's más nap egy rongyal tele-tömött koporsót eltemettetett. Az inas attól tartván, hogy tsalárdsága kitudódhatnék, elvette a' gyermeket a' Seb-orvostól 's egy távollévő falubéli paraszthoz adta nevelés végett. Az ifjú Alvarez ezen parasztnál maradott hat esztendőskoráig. Ekkor elment oda az inas, elvitte a' gyermeket, és egy olyan kalmárnak adta által, a' ki más nap Török-országba készült indulni, azt mondván a' kalmárnak: hogy a' gyermek egy fő-ember' fia, de egyszer'smind erőssen meghagyta néki, hogy ezen környürlást senkinek ne mondja.

A' kegyetlen tuteur nem sokára kezdette aratni kegyetlenségének jutalmát: a' halál kevés idő alatt minden gyermekeit elszedte, 's házában olly tsendesség uralkodott, mint a' sírban. Lelkiesmérete felébredett, 's annak furdulásait egy

alkalmatossággal tudtára adta annak az inasnak, a' kit rút szándéka' véghez vivőjévé akart vala tenni. Az inas megvallotta, hogy a' parantsolatot nem vitte véghez, 's az öreg Grófot megnyugtatta valamennyire az a' gondolat, hogy testvére fíját talán még valami módon jussaiba vissza helyheztesheti. De minden igyekezete, mellyel ezen szerencsétlen árvát felkeresni akarta, soká foganatlan vólt. Végre annyit hallott felőle, hogy azt egy Török megvette a' kalmártól, és hogy ezen Török azt egy Ángol kereskedőnek adta-el, a' ki Londonba vitte magával. Az öreg Alvarez tüstént küldött egy megbízott embert Londonba, de a' ki tsak annyit tanulhatott-ki, hogy a' Londoni kereskedő az ifjú ember' maga viselésével tökéletesen megelégedt, azt Seb-orvosságra tanította és Gróf Gallásznak, a' ki az Ángol-udvarnál követ vólt, által-engedte. Minthogy Gróf Gallász már jó darab idő előtt Bétsbe vissza-ment, Gróf Alvarez gyóntató attyát küldötte oda; de ez, az ifjút már nem találta ott, hanem tudakozódás után azt hallotta, hogy az ifjú egy Obersdorf nevű Grófnénak szobaleányával özszeházasodván, feleségével együtt Cseh-országba ment. Ezen új bizonytalanság az öreg Grófot még nagyobb gyötrelembe ejtette. Nem lévén lelkiismerete miatt sem éjjel sem nappal nyugalma, magához a' Császárhoz folyamodott kérésével, a' kihez annál nagyobb bizodalma vólt, mint-hogy annak Bartzellónában létekor négyszáz ezer forintot adott költsön. A' Császár a' gyóntató-attyá által minden környűállásokról tudósítván szívére vette a' dolgot, 's egy Fő-haditisz-tet küldött a' gyóntató-attyával együtt Cseh-országba, hogy a' szóban lévő ifjút keressék-fel.

Sok nyomozások után végre megtudták ezek, hogy az ifjú bizonyos Grófnak szolgálatjában volt, mint házi-mester. A' hátán lévő sebhelyek semmi kétséget sem hagytak, hogy ő ne légyen az ifjú Gróf Alvarez.

Könnyen ellehet gondolni, mikép bámult az ifjú ember, mikor a' dolog értésére adatott, melly igen félt felesége, hogy egyszerre nagy urrá lett férjétől elfog hagyattatni. De az ifjú Gróf sokkal szívesebben szerette feleségét, mintsem hogy sorsa' változása által szíve megváltozott volna, elment Bétsbe, megköszönte a' Császár' kegyességét, 's minekutánna a' Fejedelem által az őt illető négyszáz ezer forintok kifizettettek; megvette magának Szile'siában a' Ratibori uradalmat, 's ott végezte-el kívánt házi-bóldogságban szerentsés napjait a' nélkül, hogy Spanyol-országi Nagygyá kívánt volna lenni.

Napkeleti féltékenység.

Egy Levél, melly Mártz. 14-dikén 1810-dikben íratott Travancore várossában, a' következő rettenetes példát adja elő: Éjtszakának idején egy szörnyű földindulás háborgatta ezen várost, melly alkalmatossággal az eggyik várban egynehány házak össze-is omlottak. Ugyan azon szempillantatban tűz is támadott, 's a' lakosok a' kettős szerencsétlenség-től megrémülve kifutottak a' városon kívül. Ezek között sok olyan aszszonyok-is voltak, a' kik a' Rajah' Serailjából mentek-ki, még pedig a' nagy ije-

dés miatt tsak nem félmeztelenen. A' lakosok igen barátságosan fogadták ezeket, minden szívességgel voltak erántok, 's más nap a' várba tisztességesen vissza kísérték. Mit tselekedett a' Rajah? Nem egyebet, hanem hogy mind ezen aszszonyoknak fejeket vétette, mint olyanoknak, a' kik férjfiak szemek eleibe mertek menni; e' sem vólt elég, hanem azon fellyül még a' késérok közzül-is ötnék kitolatta szemeit azért, hogy az ő Fejedelmek feleségeire nézni bátorkodtak.

Sebes-futók a' régieknél.

Herodotus' és Xenophon' bizonyosságok szerint bizonyos kengyelfutók (a' kiket valamint a' levél-vívő Póstákat-is legelsőben Cyrus hozott szokásban) sebesebben tudtak futni, mint a' darvak vagy galambok repülni szoktak. — Suidas azt beszéli: hogy egy Hamonius nevű Görög olly sebes-futó vólt, hogy az Athenebéliek és Per'sák között esett ütközet után, ámbár sebet kapott, még-is az ütközet helyéről kevés órák alatt Athénében termett. Plutarchus Otho életében azt mondja: hogy az ő idejében is tartottak a' Fejedelmek különösen a' végre tanúlt sebes kengyelfutókat; 's minthogy tsaknem a' szelekkel futottak versent, azért neveiket-is a' szelektől vették, 's Boreás 's a't. neveket viseltek. — Solinus egy Polymnestor nevű Milétusi gyermekről emlékezik, a' ki egy nyulat sebes futásában elérte és kezével elfogott. — A' Görögök' Gymnasztikájában az efféle futókat Stadiodromusoknak, Dolichodromusoknak és Hemerodromusoknak hivattattak; az utólsók egész nap-estig futottak. —

S. K. J.

22.

EREDETI MESÉK.

A' zerge és a' bak.

Bértz-ormokon szökdell merészen egy zerge,
 Hol csak villám csattog, csak sasfiú repül,
 A' szirtok zöld alján ketske nyáj tekerge
 'S egy bak köztök hason szökésekre hevül.

Majmolja a' bátort pa'sintos halmokon,
 Kis dombokra szökik alacsony partokról;
 De a' ravasz kőszál-mászó a' hegy fokon.
 Bízató szavakkal le hozá imígy szól:

„Jöszte-fel a' bértzre, te is a' vagy mi én,
 Szarvad, lábod olyan; szökj e' magas fokra;”
 És a' bak büszkén áll már egy szikla szélén, —
 De tüstént lezuhan a' mezős hantokra.

Hol sok derék csillog, olly dicső tetőre
 Ne vágyj, bár ember vagy, nem jutsz-el hozzaja,
 És leszédülsz; tudd meg: a' nap' fénylő köre
 Nem minden madárnak, csak sasnak hazája.

Az éji pillangó.

Vidám lobbal égett egy mécs az asztalon,
 A' leszállott csendes estvély' alkonyába;
 Bolyongva repdezett a' távolabb falon
 Egy éji pillangó sötét homályába. —

Bolyongott, repdezett — 's végre látja a' fényt,
 Vágy támadt keblében, bús már sötét arnya —
 De kéjére hagyja a' gerjedt érzeményt,
 Gyorsan lövelt felé; — 's el-égett szép szárnya;
 Így elégett szárnyal húll le 's búsán sohajt:
 „A' zabolátlan kéj mindég veszélybe hajt.”

A' kis bogárka.

„Baj 's küzdés az élet' meszsze nyúlt pályája;
 „Ifegy 's szirtok ormain kelletik vergődnöm,
 „Előttem zúg a' felbőszült hab' csatája,
 „'S örvényhullámmal égyhe kell küzködnöm.”

Így szólt papiromon egy dühel tiporzó
 Pornyi bogár, mit a' szem alig láthata; —
 'S hát mi vólt a' hegy, szirt? egynehány szem porzó,
 Egy tollvonás pedig a' böszült habcsata. —
 Kis bogár hegyeid melly aprók mellettünk!
 'S hát a' mienk, a'hozkép ki ül felettünk?

A' gyermek és a' mécs.

Az éj' sötétében gyengéden pisloga
 Egy haldokló mécsnek halovány világa;
 'S hogy kapdozó fényje lángal nem loboga,
 A' kis gyermek boszszús tüzzel mellé hága.
 „Tüstént lobogsz mond ő, 's olaj özönt tölt rá,
 De árjában a' lány fény örökre elhal, —
 Bámúl a' kis gyermek, mert ő nem ezt várá,
 'S hozá így szól atyja oktató szavával:
 „Fiam mértéket tarts — ad az ettől éled,
 „De ha szerfelett van, lángja éjbe széled.”

A' veréb és fiai.

Egy öreg veréb repülő
 Kis fiakkal messze völgybe
 Szép gyümölcsös kertbe szállt.
 Itt cseresznye, meg piroslott,
 Ott szederj 's eper sötéte,
 'S száz gyümölcsök ingéreltek.
 Eggyik fáról nyugtalan szállt
 Másra a' sereg verébfi,
 Vágyva mindenikre; 's csak
 Egy nyugodt le zöld cseresznye —
 Lombok közzé édes ízű
 Vér gyümölcsét csipegetve.

Jó a' pásztor, és kelepje
 Felrezzenti ágtetőkről
 A' rabló sereget remegve:
 Boszszankodva szálltak ők el
 Mert mindenhez kapva éhen
 Jöttek ki; és az érte
 Célját csak, ki eggyen űlt meg.
 „Így van — mond a' vén veréb — ki
 „Mindenhez kap, mindenért nyúl, —
 „Nem nyer semmit — sőt veszít!

Hány ifjak maradnak így? —

Sz***n.

F O G L A L A T.

Első Füzet. — Januáriusz.

	<i>Lap.</i>
KAZINCZY FERENCZ' ábrázolatja, élete 44-dik évében. Rézre mettszve John által Bécsben.	
1. Erdélynek és az Erdélyieknek Isméréte. (<i>Kazinczy Ferencz.</i>)	3.
2. A' Kenyér. (<i>Szabó Nepomuk.</i>)	34.
3. Mire írtak, 's írnak most? (<i>S*** N**.</i>)	41.
4. Szögfürty' levelei Lévayhoz. (<i>Fogarassy János.</i>)	48.
5. Az emberek' eledeléről és az evés' módjáról különbözőféle Nemzetek között. (<i>M***.</i>)	61.
6. Lajos Deak' naplókönyvéből. (<i>Fogarassy János.</i>)	74.
7. Egy bolha' kérelme Esztihez! — Útazó kedvesemhez!	79.

Második Füzet. — Februáriusz.

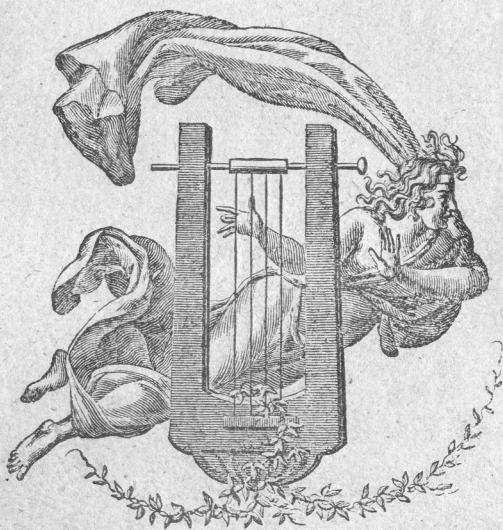
8. Ész és Philosophia. (<i>Körmendy Camill.</i>)	81.
9. A' Magyar műveltség' alacsonyíttatása külföldön. (<i>Némethy Pál.</i>)	97.
10. Értekezés egyikét tárgyról (<i>K***n.</i>)	107.
11. Orosz- 's Német-Országok' Egyetemeiknek mostani népességök. (<i>Némethy Pál.</i>)	121.
12. A' nevelésről némelly eszrevételek. (<i>Mindszenty Dániel.</i>)	127.

	<i>Lap.</i>
13. Francia-ország' oktatásbeli Intézetei. (<i>Némethy Pál.</i>) - - - - -	133.
14. Észrevételek némelly ragasztékos Utóljárókról. (<i>M*** D.</i>) - - - - -	141.
15. Régiség. (<i>M***.</i>) A' bolondság monológja. (<i>Fogarassy János.</i>) - - - - -	144 — 146.
16. Rege. A' kényszerített házasság. (<i>W** J.</i>)	150.

Harmadik Füzet. — Mártziusz.

17. A' Római történetek' veleje. (<i>S. K. J.</i>) - - -	161.
18. Válogatott darabok az Ánglus-Szemlélőből, Hazánkra és időnkre alkalmaztatva. (<i>Baranyay Ferencz.</i>) - - - - -	197.
19. Világos-Vár. Magyar Hósi-Rege. (<i>Ormos József.</i>)	214.
20. Török Szerelem-levelek. (<i>E. I. P.</i>) - - -	226.
21. Külömbbfélék. Mehemet Almehoinak, egy Fetzzi-Királynak borzasztó ravaszsága. — Az ifjú Gróf Alvareznek tsudálatos történetei. — Napkeleti féltékenység. — Sebes-futók a' régiéknél. (<i>M***</i>) - - - - -	229.
22. Eredeti Mesék. A' Zerge és a' bak. — Az éji pillangó. — A' kis bogárka. — A' gyermek és a' mécs. — A' veréb és fiai. (<i>Sz***n.</i>) - - -	236.

Nyóltzadik évi Folyamat.

KASSÁN,

Ellinger István' Cs. kir. priv. Könyvnyomtató-Intézetéből.